

ISSN 2010-7498

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2022
3-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2022-yil, 3-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: M.XOLMUXAMEDOV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

Z.Y.XUDAYBERDIYEV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 10.06.2021-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxonangiz manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

КАСБИЙ ТАЪЛИМ

Абрайкулов А.У. Профессионал таълим тизими педагог ходимларининг фаолиятини методик таъминлаш тизимини такомиллаштириш.....	2
Юсуфжонova Н.Н. Қардош тили мактабларда халқ дostonларини ўқитишнинг илмий-методик муаммолари	7
Сирожиддинова Н.Р. Тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантиришда инновацион ёндашувлар	12
Сaidova M.J. Masofaviy ta'lim vositasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy kompetentligini shakllantirishning zamonaviy modeli.....	17
O'roqova Sh.B. Elektron o'quv resurslari va ularni yaratishga qo'yiladigan talablar	21
Mamarajabov O.Э булутли технологиялар асосида тармоқ сервисларидан фойдаланиш	24
Багбекова Л.Қ. Оммавий очик онлайн курс рақамли таълим ресурсларига қўйиладиган асосий талаблар.....	27
Муратов Э.И. Проблемы выбора инновационных стратегии образовательного процесса на основе эмпирических методов	30
Каримов К.А. Профессионал таълим тизими педагог кадрлари малакасини оширишнинг инновацион ахборот-дидактик шакллари.....	33
Ergasheva G.A. Orfografiya adabiy tilning yozma shaklini tartibga soluvchi tilshunoslikning bo'limi.....	37
Абдуллаев А.К. Профессионал таълим ўқувчиларининг Виртуал моделлаштириш воситасида Архитектуравий лойиҳаларни ўргатишнинг замонавий усуллари	42
Eshkobilova G.N. Boshlang'ich sinflarda tenglamalarni o'rgatishda uzviyligini ta'minlash	49
Alibekov S.A. Kompyuter grafikasi fanini o'qitishda corel draw dasturining afzalliklari	55
Эшбаева З. Электрон дарсликларни яратиш технологиясини такомиллаштиришда устувор тамойилларнинг ўрни.....	58
Alibekov S.A. Meyliyev S.X. Ta'lim samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalarining ahamiyati	63
Гулямов К.М. Икромов М.Х. Олий таълим муассасаларида касбий тайёрлаш жараёнида бўлажак педагог-рассомларни бадиий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш	66
Abdullayev S.S. Talabalarda ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	73
Холматова М.М. Талабаларда гигиеник маданиятни ривожлантириш	79
Жўраева Г.З. Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантириш	85
Алимжонova M.И. Глобаллашувнинг маданиятлараро мулоқотга таъсири ва уни тадқиқ этишнинг илмий-педагогик асослари	90
Игамбердиева Ш.А. «Бит-дарс» технологияси асосида бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида мотивация	96
Умурзакова Б.А. Бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларини фанларро ҳамкорлик асосида медиамаданиятини ривожлантириш тузилмаси.....	99
Жарқинов Д.У. Талабаларда иждодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришнинг педагогик тузилмаси ва компонентлари	104
Усмонов Н.А. Ўқувчиларда жисмоний маданиятни шакллантиришнинг педагогик модели	109
Алимжонova Г. Техноэтик маданият тушунчасининг мазмун-моҳияти, уни ривожлантиришнинг педагогик зарурати	114
Тошболтаев Ф.Ў. Бўлажак ўқитувчиларни методик тайёргарлигини ривожлантириш ижтимоий-педагогик зарурати	118
Эватов С. Ўсмир ёшидаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик мазмуни	122
Назарова Г.А. Бўлғуси иктисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантириш	126
Пармонов А.А. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш	130
Абдуллаев О.К. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва унга янгича ёндашувлар	135

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ-ХОДИМЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ МЕТОДИК ТАЪМИНЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

А.У.АБРАЙҚУЛОВ

Педагогик инновациялар институти мустақил тадқиқотчиси, Рақамли таълим технологиялари бошқармаси бошлиғи

Аннотация. Мақолада профессионал таълим тизимини ўқув-методик таъминлаш – ягона ахборот-таълим портали, профессионал таълим тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг методик таъминотини мустаҳкамлаш, уларни янги таълим ресурслари билан таъминлаб бориш имкониятини берадиган платформа ишлаб чиқиш ҳамда таълим дастурлари, ўқитиш материаллари ва бошқа услубий қўлланмалардан онлайн тарзда фойдаланиш имкониятини яратиш ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: профессионал таълим, онлайн, методик таъминот, рақамли таълим, ма-лака ошириш, инновация, электрон платформа, ахборот-таълим портали, автоматлаштириш, ўқув-меъёрий хужжатлар, методик ишланмалар, ўқув қўлланмалар, ўқитиш материаллари тўплами.

Аннотация. В статье рассказывается об едином информационно-образовательном портале, обеспечивающем учебно-методическую поддержку системы профессионального образования, усиление методической поддержки педагогов, работающих в системе профессионального образования, разработка платформы, которая обеспечит их новыми образовательными ресурсами и онлайн-доступом к образовательным программам, методические материалы и другие пособия.

Ключевые слова: профессиональное образование, онлайн, методическое обеспечение, цифровое образование, повышение квалификации, инновации, электронная площадка, информационно-образовательный портал, автоматизация, учебно-нормативные документы, методологические разработки, учебные пособия, комплект учебно-методических материалов.

Annotation. The article describes a single information and educational portal that provides educational and methodological support for the vocational education system, strengthening methodological support for teachers working in the vocational education system, developing a platform that will provide them with new educational resources and online access to educational programs, methodological materials and other benefits.

Key words: vocational education, online, methodological support, digital education, advanced training, innovations, electronic platform, information and educational portal, automation, educational and regulatory documents, methodological developments, teaching aids, a set of teaching materials.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5812-сон Фармонида асосан 2020/2021 ўқув йилидан бошлаб Ўзбекистон Республикасида Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи даражалари билан уйғунлашган янги бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим

тизими ҳамда табақалаштирилган таълим дастурлари жорий этиладиган таълим муассасалари тармоғи ташкил этилди. Ушбу фармонда Халқаро таснифлагичнинг 3-даражасига мос келувчи таълим дастурлари асосида 9-синф битирувчиларини ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган бошланғич профессионал таълим босқичида кадрлар тайёрлайдиган таълим муассасалари, 4-даражасига мос келувчи таълим да-

стурлари асосида ўрта профессионал таълим босқичида кадрлар тайёрлайдиган таълим муассасалари ҳамда 5-даражасига мос келувчи таълим дастурлари асосида олий таълим тизими билан интеграциялашган ўрта махсус профессионал таълим босқичида кадрлар тайёрлайдиган, олий таълим муассасалари ҳузурида фаолият юритадиган таълим муассасалари ташкил этилди.

Ҳозирги кунда профессионал таълим муассасаларининг ўқув-методик таъминотини амалга оширишни автоматлаштиришга эҳтиёж туғилмоқда. Бунинг бир қанча сабаблари мавжуд. Ўрта бўғин мутахассислари учун ўқув адабиётларини тайёрлашда кун сайин ривожланаётган техника ва технологияларни таълим жараёнига интеграция қилиш, халқаро меҳнат бозори талабларига мослаштириш ҳамда ушбу ўқув адабиётларини мунтазам равишда янгилаб бориш талаб этилади.

Бугунги кунда профессионал таълим тизимидаги мавжуд бўлган 339 та касб-ҳунар мактаблари, 189 та коллежлар ва 214 та техникумларда ўқитилаётган 478 та касб ва мутахассисликлар бўйича 1500 дан ортиқ фанлардан дарслик ва ўқув қўлланмаларни ишлаб чиқиш ва уларни нашр қилиш ишларига узоқ вақт талаб этилади. Профессонал таълим тизимида 2017 йилдан буён ўқув адабиётлари чоп этилмаган.

Профессонал таълим тизимини методик таъминлашнинг амалдаги механизминини янада такомиллаштириш, тизимдаги 27 000 нафардан ортиқ педагогларга мавжуд 668 та касб ва мутахассислик, 1 610 та квалификация бўйича:

- бошланғич профессионал таълим даражасида 306 та умумкасбий, 603 та махсус фанлар ва 1 201 та ўқув, ишлаб чиқариш ҳамда диплом олди амалиёт дастурлари шунингдек, 14 та умумтаълим фан дастурлари;

- ўрта профессионал таълим даража-

сида ўқитиладиган 355 та умумкасбий, 718 та махсус фанлар ва 976 та ўқув, ишлаб чиқариш ҳамда диплом олди амалиёт дастурлари;

- ўрта махсус профессионал таълим даражаси (техникумлар)да ўқитиладиган 210 та табиий ва гуманитар фанлар ҳамда умумкасбий фанлар 734 та махсус фанлар ва 388 та ўқув, ишлаб чиқариш ҳамда диплом олди амалиёт дастурлари ва бошқа ўқув-методик ресурслар ҳамда рақамли таълим контентларидан реал вақт режимиде жойларга етказишга эҳтиёж мавжуд.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 4 сентябрдаги “Профессонал таълим муассасалари учун ўқитиш материаллари тўпламларини яратишни ташкил этиш тўғрисида”ги 465-сон буйруғи қабул қилинди. Бу буйруқ асосида касб ва мутахассисликларда ўқитиладиган махсус, умумкасбий ва ўқув амалиётларидан ўқитиш материаллари тўпламини ишлаб чиқиш ҳамда профессионал таълим муассасаларига методик ёрдам кўрсатиш тартибга солинади. Ўқитиш материаллари тўплами ўқув жараёнини комплекс лойиҳалаш ва ўқитиш натижаларига эришиш механизминини таъминлайди. Фанни ўқитишда зарур бўлган барча ўқитиш компонентларини ўз ичига олади ва ўқув фанини методикасини тавсия этади. Тўпламнинг мақсади – йўналишлар бўйича таълим стандартлари, малака талаблари, ўқув режа ва фан дастурларида белгиланган ҳамда ўқувчилар томонидан эгалланиши лозим бўлган билим, кўникма, малака ва компетенцияларни шакллантиришга қаратилган. Ўқитиш материаллари тўпламининг таркиби куйидагилардан иборат:

- Таквим-мавзулар режаси;
- Фаннинг таълим технологияси;
- Мавзулар тўплами;
- Баҳолаш воситалари;
- Визуал-дидактик ресурслар.

Фанлар кесимида ишлаб чиқилган ва тегишли тартибда экспертиза ва тасдиқдан ўтган ўқув-меъёрий ҳужжатлар, ўқитиш материаллари тўпламлари ва методик ишланмаларни педагогларга етказиш ва уларни оммалаштириш бўйича ҳам ишларни тўғри ва самарали ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Бундай вазиятда методик таъминлашни амалга ошириш учун онлайн платформаларини ишлаб чиқиш яхши натижа беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги **“Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4884-сон** қарорида “Профессионал таълим тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг методик таъминотини мустаҳкамлаш, уларни янги таълим ресурслари билан таъминлаб бориш имкониятини берадиган алоҳида электрон платформани ишлаб чиқиш ва таълим дастурлари, ўқитиш материаллари ҳамда бошқа услубий қўлланмалардан масофавий тарзда фойдаланиш имкониятини яратиш” вазифалари белгиланган. Ушбу Қарорда белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш ҳамда бу жараёнга профессионал таълим тизимида фаолият олиб бораётган етакчи ўқитувчи-педагогларни ҳам жалб қилиш ва уларнинг тажрибаларини оммалаштириш мақсадида “Профессионал таълимни ўқув-методик таъминлаш ягона ахборот-таълим портали”ни ишлаб чиқиш ишлари бошлаб юборилган.

“Профессионал таълимни Ўқув-методик таъминлаш ягона ахборот-таълим портали” 27 000 нафардан ортиқ педагог-ўқитувчилар орқали профессионал таълим тизимини онлайн методик таъминлашни амалга оширади.

Порталга қўйилган асосий вазифалар:

- порталга мавжуд барча касб ва мутахассисликларнинг ўқув-меъёрий ҳужжатлари, ҳар бир касб ва мутахассислик бўйича

яратилган ўқитиш материаллари тўплами, ўқув қўлланмаларни жойлаштириш ҳамда улардан фойдаланиш;

- порталда педагоглар учун алоҳида шахсий кабинетлар очиш ва ўз методик ишланмаларини жойлаштириб бориш ва керакли рейтинг балларини йиғиб бориши учун шароитлар яратиш ҳамда ушбу рейтинг балларига асосан илғор педагогларни саралаш;

- энг илғор методик ишланмалар ва тажрибаларни ўрганиш, оммалаштириш ва тарғиб этишнинг инновацион механизминини амалиётга жорий этиш орқали Профессионал таълим тизимини методик таъминлаш ишига тизимдаги барча педагогларни жалб этиш;

- педагогларнинг мустақил иш натижалари, ўз устида ишлаш, турли танловларда иштирок этиш ва бошқа касбий фаолиятида эришган ютуқларига оид маълумотларни ўзида жам этган электрон портфолио тизимини жорий этиш;

- профессионал таълим тизимида фаолият юритаётган педагог ходимларга ўз методик ишланмаларини тизимга жойлаштириш ҳамда тизимдаги энг янги педагогик технологиялар ва методик ишланмаларидан реал вақт режимида фойдаланиш имконияти яратиш;

- портал орқали раҳбар ва педагог ходимларнинг мақсадли малака ошириш жараёнларига интеграция қилиш;

- портал ресурсларидан профессионал таълим муассасаларида фойдаланиш методикаларини ишлаб чиқиш.

Портални яратишдан қутилаётган натижалар ва уларнинг аҳамияти:

- мамлакатимизда янгидан шакллانган профессионал таълим тизимида фаолият юритаётган педагогларнинг онлайн ўқув-методик таъминлашнинг самарали механизмларини жорий этишнинг илмий асослари яратилади ҳамда амалиётга жорий этилади;

- энг илғор методик ишланмалар ва тажрибаларни ўрганиш, оммалаштириш ва тарғиб этишнинг инновацион механизми амалиётга жорий этилади;

- профессионал таълим тизимида мавжуд барча касб ва мутахассисликларнинг ўқув-меъёрий хужжатлари, ҳар бир касб ва мутахассислик бўйича яратилган аудио, визуал ва мантли ўқитиш материаллари тўплами ҳамда интерактив лаборатория ишлари ва амалий машғулотларни ўтказиш имконини берадиган инновацион рақамли таълим ресурслари порталга жойлаштирилади;

- профессионал таълим тизимида фаолият юритаётган педагог ходимларга ўз методик ишланмаларини тизимга жойлаштириш ҳамда тизимдаги энг янги педагогик технологиялар ва методик ишланмаларидан реал вақт режимида фойдаланиш имконияти яратилади;

- профессионал таълим тизимида мавжуд барча касб ва мутахассисликларнинг ўқув-меъёрий хужжатлари, ҳар бир касб ва мутахассислик бўйича яратилган аудио, визуал ва мантли ўқитиш материаллари тўплами ҳамда интерактив лаборатория ишлари ва амалий машғулотларни ўтказиш имконини берадиган инновацион рақамли таълим ресурслари порталга жойлаштирилади;

- профессионал таълим тизимида фаолият юритаётган педагог ходимларга ўз методик ишланмаларини тизимга жойлаштириш ҳамда тизимдаги энг янги педагогик технологиялар ва методик ишланмаларидан реал вақт режимида фойдаланиш имконияти яратилади;

- портал орқали профессионал таълим тизимини методик таъминлаш ҳамда раҳбар ва педагог ходимларнинг мақсадли малака ошириш жараёнлари интеграция қилинади;

- Профессионал таълим тизимида рақамли таълим контентларининг кенг жо-

рий этилиши натижасида босма қоғоз ресурсларини чоп қилиш камаяди бу эса ўз навбатида катта миқдордаги молиявий ресурсларни тежалишини таъминлайди;

- профессионал таълим тизимининг барча босқичларида фаолият юритаётган бошқарув, педагог ходимлари ва ишлаб чиқариш таълими усталарининг шахсий, касбий ва бошқарув компетенциялари ҳамда уларнинг касбий фаолият натижаларини мониторинг қилиш, унинг таҳлили асосида малака оширишнинг оптимал дастурлари ва шакллари белгиланади.

Порталга қуйидаги ресурслар жойлаштирилади.

Касб ва мутахассисликлар бўйича:

- малака талаблари;

- ўқув режалари;

- ўқув дастурлари.

Фан (модуль)лар бўйича:

- ўқув қўлланмалар;

- ўқитиш материаллари тўпламлари;

- тақдимот материаллари;

- инновацион дидактик материаллар;

- баҳолаш материаллари;

- анимацион таълим ресурслари;

- фан (модуль) бўйича фаолият юритаётган ўқитувчилар тўғрисида маълумот.

Порталнинг асосий фойдаланувчилари Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Касбий таълимни ривожлантириш ва мувофиқлаштириш ҳудудий бошқармалари, профессионал таълим муассасалари, касбга ўқитиш билан шуғулланадиган нодавлат таълим муассасалари ва манфаатдор вазирлик ва идоралар ҳисобланади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, профессионал таълим муассасаларини онлайн методик таъминлаш портали яратилиб, профессионал таълим тизимида мавжуд 668 та касб ва мутахассислик, 1°610 та квалификация бўйича таълим стандартлари, ўқув режа ва дастурлари, ҳар бир касб ва мутахассислик бўйича яратилган аудио, визуал ва мантли ўқитиш мате-

ҚАРДОШ ТИЛИ МАКТАБЛАРДА ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИНИ ЎҚИТИШНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МУАММОЛАРИ

ЮСУФЖОНОВА НАЗОКАТ НИҒМАДЖОН ҚИЗИ

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти уни-
верситети, таянч докторанти

Аннотация. Мақолада юртимиздаги таълим қозоқ, туркман ва ўзбек тилларида олиб бориладиган умумий ўрта таълим мактабларида халқ достонларини ўқитишнинг бугунги ҳолати, мураккабликлари, дарсликларда берилган савол-топшириқларнинг бадиий асар таҳлилида тутган ўрни очиқ берилган.

Таянч сўзлар: адабий таълим, халқ достонлари, ўқув дастур, ўқув дарсликлари, бадиий таҳлил, адабий-назарий маълумот, фактологик савол, концептуал топшириқлар.

Аннотация. В статье рассматриваются сегодняшнее состояние и сложности преподавания народного эпоса в общеобразовательных школах нашей страны, где обучение ведется на казахском, туркменском и узбекском языках, а также роль вопросов и заданий при анализе художественных произведений.

Ключевые слова: литературное образование, народный эпос, учебный план, учебники, художественный анализ, литературоведческие сведения, фактический вопрос, концептуальные задания.

Abstract. This article discusses about the current state of teaching folk epics in general secondary schools in our country, where education is conducted in Kazakh, Turkmen and Uzbek languages, its complications and the role of the questions which have been given in the textbooks in the analysis of the artistic work.

Key words: literary education, folk epic, curriculum, textbooks, artistic analysis, literary information, factual question, conceptual assignments.

Кейинги йилларда умумтаълим мактаблари учун бир мунча такомиллашган дарсликларнинг янги авлоди яратилди. Хусусан, “Адабиёт” фани дарсликлари муаллифлари томонидан ўқувчиларнинг дунёқараши, ёш, физиологик ва психологик хусусиятлари ҳамда адабий таълимдан кўзланган дидактик мақсадлардан келиб чиқиб, ўқув дастурига бадиий жиҳатдан юксак ижод намуналари киритилди. Аммо шу вақтга қадар қайси халқ достони нечанчи синфда, нима учун, қанча ва қандай ўрганилиши борасида махсус илмий тадқиқотлар олиб борилмагани халқ достонларини ўқитишда қатор камчилик ва қийинчиликларга сабаб бўлмоқда. Умумий ҳолатни таҳлил қилиш ва муайян хулосаларга келиш учун юртимиздаги таълим қозоқ, туркман ва ўзбек тилларида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг “Адабиёт” фани дарсликларида халқ достонлари мавзусининг берилишини кўриб

чиқсак.

Таълим қозоқ тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг 9-синф “Адабиёт” дарслигига “Алпомиш ботир” достони киритилган бўлиб, Дастурда мазкур достонни ўрганиш учун 3 соат вақт ажратилган ва улар қуйидагича мавзуланган:

- “Алпомиш ботир” достони (1 соат);
- “Алпомиш ботир” достони (1 соат);
- Достоннинг тузилиши ва сюжети (1 соат).

Дарсликда берилган “Алпомиш ботир” сарлавҳали матнда достон воқеалари ривож бирма-бир ҳикоя қилиниб, образларнинг ҳатти-ҳаракатлари ва диалоглари таҳлил қилинган. Матнда Қораман ва Ултой образлари тасвири, Алпомишнинг Кайкубот билан дўстлашиш сабаблари ҳамда Қоракўзойимнинг Алпомишга ошиқ бўлиб, унинг кудукдан чиқишида ёрдам бериши билан боғлиқ воқеалар баёни такрор берилган. Мавзу

сўнгида жами ўн бир савол-топширик берилган. Мана уларнинг айримлари:

- Алпомиш билан Ултон қандай образлар?
- Достонда қандай аёл образлари бор? Исmlарини айтиб, тавсиф беринг.
- Алпомишнинг қаҳрамонлигини қайси вазиятларда кўриш мумкин?
- Алпомиш ва Қораман қандай қилиб дўст бўлишди?

Топширикларнинг Алпомиш ва Ултон образлари ҳақидаги савол билан бошланиши бежиз эмас. Матн аввалида достонда Алпомиш ва Ултон образлари бир-бирига қарама-қарши қўйилиши, болалигида Бойсари асраб олиб, ўз ўғлидай ўстирган Ултон молу-дунё, нафсининг қули экани, ўз тақдирини эл бирлиги ва фаровонлиги билан боғлаган Алпомиш халқнинг асрий орзу-армонларини акс эттирган юрт қаҳрамони сифатида тасвирланиши ҳақида фикрлар билдирилган. Шу таҳлит барча саволларнинг жавобини матндаги таҳлиллар асосида кетма-кетликда топиш мумкин.

Достон матнидан парча берилмай, дарслик муаллифлари томонидан унинг асосий мазмуни ҳикоя қилиб берилиши ва айрим ўринларигина таҳлилга тортилиши мактаб адабий таълимида достон матни устида етарлича ишланмаётганлиги, асар поэтикаси ва бахшининг маҳорат оламига кириб борилмаётганининг асосий сабабларидан бири бўлиб қолмоқда. Қуюқ рамзлар, катта ҳаётий ҳақиқатлар ва мураккаб фалсафий мушоҳадага эга бўлган эпик асарларни ўқитишдаги бундай ёндашув ўқувчида худди халқ эртақларини ўқигандай таассурот қолдиради¹. Дарсликдаги тайёр таҳлил ва шарҳлар ҳам ўзига хос тадқиқот, албатта. Аммо таҳлилдан кўзланган мақсад “ҳиссий-бадий шакл”² тусини олмагунича

¹ Ҳаққулов И. Ким нимага таянади? – Т.: Зарқалам, 2006. 16-бет.

² Кан-Калик В. Хазан В. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе. – Москва: Просвещение, 1988. 82-с.

ўқувчилар учун эпик асарларни ўрганиш дарслари зерикарли, бир қолипдаги тушунарсиз машғулот бўлиб қолаверади.

Дарсликдаги ўрганиш учун тавсия этилган навбатдаги мавзу “Лиро-эпик достонлар” деб номланади ва Дастурда бу мавзу учун 1 соат вақт ажратилган. “Айман-Шолпан” достони ҳам лиро-эпик асарларнинг гўзал намуналаридан бири. Унда ўз даврининг ижтимоий муаммоларига қарши кураш учун биргаликда бел боғлаган Айман ва Элбек, Шолпан ва Арслон янги давр қаҳрамонлари сифатида тасвирланади. Мазкур достон билан ўқувчиларни таништириш учун Дастурда 1 соат вақт ажратилган. Бу сафар ҳам асардан парча берилмай, унинг мазмуни, тузилиши, асосий қаҳрамонлари дарслик муаллифлари томонидан ҳикоя қилинган. Айрим ўринлардан қисқа парчалар берилиб, қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари ва диалоглари таҳлил қилинган. 15 бетлик достон мазмуни ҳақидаги матн учун жами ўнта савол-топширик берилган.

Дарсликда достон яратилган тарихий даврга хос хусусиятлар, асардаги ўқувчилар эътиборини қаратиш лозим бўлган жиҳатлар, қаҳрамонларнинг ички кечинмалари тасвирланган ўринларнинг таҳлили берилиши яхши, албатта. Аммо тайёр берилган билим тезда унутулиши барчага маълум. Зеро, ичига кирилмаган, мағзи очилмаган ҳар қандай бадий асар қизиқиш уйғотмайди, ўқувчининг кўнгил мулкига айланмайди. Мустақил фикрлаб, мулоҳаза юритиб, излаб, меҳнат қилиб ўзлаштирилган билим эса ўқувчи қалбидан, хотирасидан чиқмайди. Шу боис дарсликларда ўрганилаётган халқ эпосининг оригинал матнидан парча берилиши, асар мазмунидаги маънони ўқувчилар ўзлари излаб топишлари учун имкон бериш лозим.

Таълим туркман тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг 9-синф “Адабиёт” дарслигида³ халқ оғзаки ижоди на-

³ Велбеков Г., Латипов Н., Ҳаллиев К., Абаев А. Умумий ўрта таълим мактабининг 9-синф “Адабиёт” дарслиги. – Т.: Ўзбекистон, 2019.

муналаридан Гўрўғли туркум дostonлари-га кирувчи “Бозиргон” дostonи берилган бўлиб, асар мазмунини ўзлаштириш учун 2 соат вақт ажратилган. “Бозиргон” дostonидан 13 бетлик парча берилган, аммо матн сўнгида ўқувчиларнинг бадиий асар устида ишлаш, асар таҳлили орқали инсон руҳияти ва маънавиятида бўладиган янгиланишларга хизмат қилувчи, таҳлил кўникмаларини эгаллашга ёрдам берувчи савол-топшириқлар берилмаган. Зеро, “бадиий таҳлил қилиш йўллари эгалланмаган ўқув муассасаларида бадиий асар ўқувчиларнинг туйғуларига таъсир этмайди, бинобарин, шахс маънавияти шаклланишига хизмат қилмайди”.

Достондан сўнг берилган “Гўрўғли эпоси ҳақида”⁴ сарлавҳали назарий маълумотда ўзбек, қорақалпоқ, озарбайжон, арман, қозок, қирғиз, тожик каби бир қатор қардош халқлар орасида машҳур бўлган “Гўрўғли” туркум дostonларининг бош мавзуси қаҳрамонлик, юртсеварлик, дўстга садоқат, ваъдага вафо, мардлик ва олижаноблик экани, бу дostonларда душманга шавқатсиз, аммо ожизга раҳмдил бўлган Гўрўғли гоҳ чўпон, гоҳ созанда-бахши, гоҳ савдогар, гоҳ султон сифатида гавдаланиб, ҳамиша азиз Ватани, оиласини душманлардан ҳимоя қилиши ҳикоя қилинган. Мавзу сўнгида қуйидаги мазмундаги саволлар берилган:

1. “Гўрўғли” эпосининг халқ орасида қандай номлари ва туркумлари бор?

2. Халқ орасида қайси бахшилар “Гўрўғли” эпосини қуйлаганлар?

3. Олимлар бу ажойиб эпосга қандай баҳо берадилар?

4. “Гўрўғли” эпосидаги “Бозиргон” дostonи қандай мавзуга бағишланган?

Кўринадики, мазкур саволларнинг учтаси эпос ҳақидаги назарий маълумот-

⁴ Йўлдошев Қ., Йўлдошева М. Бадиий таҳлил асослари. – Т.: Ўқитувчи, 2016. 182-б.

га, биттаси эса “Бозиргон” дostonига тааллуқли. Ифодадаги ўзгачалик, тасвирдаги янгилик, бахшининг сўз қўллаш маҳорати

масаласи очиқ қолмаслиги учун ўқитувчи синфнинг билим ва савиясига қараб асар бадииятини англашга йўналтирувчи, қаҳрамонларнинг руҳий олами тадқиқига йўл очувчи савол ва топшириқлар тузиши, дарсликдаги бу камчиликни тўлдириб кетиши керак бўлади. Зеро, аниқ мақсадга йўналтирилган, ўрганилаётган адабий материал таҳлиliga етакловчи саволлар ўқувчиларни изланишга, бадиий асар матнига қайта-қайта мурожаат қилишга ва шу орқали ўз фикрларини асослашга ундайди. “Асослашга уриндими, у мустақил фикрлай бошлайди; мустақил фикрлай бошладими, демак, шахс сифатида шакллана боради”⁵.

Таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг 9-синф “Адабиёт” дарслигида⁶ халқимизнинг буюк даҳоси ва бадиий эстетик тафаккури билан яратилган “Алпомиш” дostonини ўрганиш кўзда тутилган бўлиб, Дастурда мавзунини ўрганишга 7 соат вақт ажратилган⁷. Афсуски, расмий педагогик ҳужжат ҳисобланмиш ўқув дастурида асарга нописандлик билан ёндашилиб, “Алпомиш” дostonи. Назарий маълумот: дoston турлари” (5 соат) дейиш билангина кифояланилган. Ўқув режага кўра мавзу ўтилгандан сўнг “Иншо ва таҳлил. “Достондан олган таассуротларим” учун яна икки соат вақт ажратилган. Фақат мавзу ва соати кўрсатилиб, дастурий талқин берилмаслиги ҳажман йирик эпик асар ҳисобланмиш мазкур

⁵ Вопросы психологии восприятия и мышления. Труды института психологии. – Москва: Российская академия образования, 2018. 79-с

⁶ Йўлдошев Қ., Қодиров В., Йўлдошбеков Ж. Умумий ўрта таълим мактабининг 9-синф “Адабиёт” дарслиги. – Т.: Ўзбекистон, 2019.

⁷ http://idum.uz/wp-content/uploads/2020/08/www.idum.uz_adabiyot_fanidan_taqvim-mavzu-reja_2020-2021.rar

достонни қисмларга бўлиб ўқитиш ва энг асосийси ўқув таҳлилини уюштиришда кўплаб қийинчиликлар юзага келишига сабаб бўлмоқда. Холбуки, ўқув дастурида достон мавзусининг таҳлилий талқини ва методик йўналиши кўрсатилиб, адабий таълим жараёнининг самарадорлигига эришиш учун ҳар бир соат алоҳида мавзуларга бўлиниб кўрсатилиши лозим.

Достонни тўрт қисмга бўлиб ўрганиш тавсия қилинган бўлиб, ҳар бир қисм учун алоҳида, жами йигирма бешта савол ва топшириқ берилган. Асарнинг биринчи қисми учун берилган саволлар қуйидагича:

- Закот воқеаси тасвирига таяниб, Бойбўри билан Бойсари муносабатларини изоҳланг. Бу ака-укаларнинг характери ва ички дунёсини қандай баҳолайсиз?
- Ўз юртидан Қалмоққа кўчиб бораётган Барчин, умуман, барча элибойларнинг кайфияти, кечинмаларига диққат қилинг.
- Достон аввалида берилган Добонбийнинг авлод шажарасини қайтиб ўқинг, уни чизма шаклида ифодаланг. Катталар кўмагида ўзингиз мансуб бўлган аждодларингиз шажарасини тузишга ҳаракат қилинг.

Ўқувчи бу саволларга жавоб бериши учун матнни синчковлик билан ўқишига, қаҳрамонларнинг руҳий кечинмаларини ўз қалбидан ўтказишига тўғри келади. Бадиий таҳлил натижасида асардан олинган маънавий озуқа ўқувчининг руҳияти тоза-риши, туйғу ва ҳиссиётлари нозиклашиб, ҳаётга бўлган шахсий қарашларининг шаклланишига олиб келади. Ҳар бир саволнинг пухта ўйлаб тузилгани, топшириқларнинг ўқувчини изланишга, ўзлигини англашга ундаши амалий аҳамият касб этади ва бу дарслик муаллифларининг катта салоҳияти, йиллар давомида шакллан-

ган улкан тажрибаларидан дарак беради.

Достоннинг поэтик мазмуни ҳамда образлар тизимига таъсири билан боғлиқ бу каби концептуал топшириқларнинг берилиши, ўқувчиларда қиёсий таҳлил кўникмаларини шакллантиришга, ифодадаги гўзалликни англаб етишларига хизмат қилади. Зеро, “Зоҳирда яққол кўриниб турмайдиган нарсаларни (воқеликни) илғай олиш ва улардан умумлашмалар ясай олиш эстетик тарбиянинг, хусусан, адабий таълимнинг самарали хулосасидир”⁸.

Достон матнидан сўнг “Алпомиш” достони тўғрисида” сарлавҳали назарий маълумот ҳам берилган бўлиб, унда ўзбек халқининг улкан адабий меросга эга эканлиги, бахшилардан кўплаб халқ достонлари ёзиб олингани, достон турлари, улардаги шеър бўғинлари ва “Алпомиш” достонида қадим урф-одатларимиз гўзал акс этгани борасидаги фикрлар содда ва самимий баён этилган. Мавзу сўнгида қуйидаги фактологик савол-топшириқлар берилган:

1. Халқ достонларининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатинг.
2. Халқ достонларининг турларини айтинг.
3. Достондаги шеърларда бўғинлар сонининг оз-кўплиги сабабини тушунтиринг.

Умумий ўрта таълим мактабларининг “Адабиёт” фани дарсликлари таҳлили ҳажман йирик ва бир неча вариантларга эга бўлган халқ достонларини ўқитишнинг методик тизимини янада мукамаллаштириш, бугунги замон талаблари асосида тақомиллаштириш зарурлигини кўрсатади. Ўқув дарсликларида ўрганилаётган халқ достонининг мазмуни ҳикоя қилинган матн эмас, балки асарнинг асл матнидан парча берилиши, шунингдек, мавзу юза-

⁸ Давыдов В. Виды обобщения в обучении. – Москва: Педагогика, 1972. 40-с.

ТАДБИРКОРЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

Н.Р.СИРОЖИДДИНОВА

ПИКХТБХПКҚТВАУМОИ Таълим технологиялари, ўқув режа ва дастур-
ларини ишлаб чиқиш” бўлими бош мутахассиси

Аннотация. Ушбу мақолада муаллиф тадбиркорлик, тадбиркорлик фаолиятига тайёрлашда замонавий ёндашувлар, бизнес-симуляция дастури, Россияда фуқароларнинг тадбиркорлик фаолияти қўллаб-қувватлашга мўлжалланган тадбиркорларга таълим беришнинг тизими, Швеция, АҚШ ва Япония давлатларида тадбиркорлик таълими ҳақида сўз юритади.

Калит сўзлар: тадбиркор, бизнес-симуляция, тадбиркорлик таълими, кўникма, тадбиркорлик кўникмаси, тадбиркорлик кўникмасини шакллантириш, ёшлар тадбиркорлиги, амалий тренинг, ахборот коммуникацион технологиялар, виртуаллаштириш.

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислохотлар аҳолининг барча қатламлари ҳаётига ижобий таъсир кўрсатмоқда: тадбиркорлар ўз бизнесини ривожлантириш учун янги имкониятларга эга бўлмоқда, фермер хўжаликлари, кластерлар етиштирилган ҳосилнинг эгасига айланмоқда.

Ўзбекистон ҳукумати томонидан республика тараққиётида, аҳоли фаровонлигини юксалтиришда ҳал қилувчи рол ўйнайдиган тадбиркорлар ва мулкдорлар ҳуқуқлари ҳар томонлама қўллаб-қувватланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги ПФ-60-сон фармонига асосан 2026 йилга қадар аҳоли бандлигини таъминлаш, ёшлар ва ишсиз фуқароларни давлат ҳисобидан талаб қилинадиган касбларга ўқитиш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламини манзилли қўллаб-қувватлаш орқали камбағалликни 2 баробарга қисқартириш режалаштирилган.

Бугунги кунда дунёнинг қўллаб

мамлакатларида тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришда “Бизнес симуляция (Business simulation)” дастурларидан фойдаланилади. Бизнес симуляция (Business simulation) - инглиз тилидан олинган бўлиб, моделлаштириш деган маънони англатади. У кадрлар салоҳиятини баҳолаш ва ривожлантиришнинг замонавий технологияларини, реал бизнес жараёнларини моделлаштиришга асосланган, сунъий шароитларда иштирокчиларга бошқарувнинг мураккаб муаммоларини ҳал қилишда тажриба орттиришга имкон берадиган дастур ҳисобланади. Бизнесни симуляция қилиш - маълум бир компаниянинг воқеликларига яқин бўлган бизнес ўйинидир. Кўпгина мутахассислар бизнесни симуляция қилишни "келажак учун тренинг" деб аташади. Ўйин шартлари воситачи (раҳбар) томонидан синов ва хатолар туфайли иштирокчилар муаммонинг энг мақбул ечимини топиши, келажакда амалиётда қўлланилиши мумкин бўлган кўникма ва тажрибага эга бўлишини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилади. Иштирокчилар тажриба тўплайдилар, муҳокама қилдилар, хулосалар чиқарадилар ва умумлаштирадилар, олган билим ва кўникма-

ларини амалий фаолиятларида қандай қўллашни тушунадилар.

Тарихдан маълумки, Хитойда миллоддан аввалги 3000 йилда ҳарбий машғулотлар учун махсус симуляция ўйини ишлатилган. Ушбу симулятор шахматга ўхшарди. Ғарбий дунёда ҳарбий ўқув ўйинлари XIX аср ўрталарида харитада немис ҳарбий тактик машқларидан келиб чиққан (Фариа ва Дикинсон)¹. Бундан ташқари Фариа ва Дикинсон Иккинчи Жаҳон урушидан олдин Японияда турли хил уруш ўйинлари ишлатилганлигини, Британия ва Америкаликлар улардан жанговар стратегиясини синаш учун фойдаланганликларини таъкидлайдилар.

Ўқув воситаси сифатида бизнес симуляцияси ўтган асрнинг 90-йиллари бошларида СЕЛЕМИ(SELEMI) швед компаниясида ишлаб чиқилган. Ғарбда у тезда машҳурликка эришди ва бизнес юритиш учун кадрлар тайёрлаш билан шуғулланадиган ўқув юртлари дастурларида ва кўплаб компанияларнинг корпоратив тренингларида қатнаша бошлади. Ўйин Россияда 2000-йилларнинг бошларида пайдо бўлган, корпоратив машғулотлар доирасида хорижий компанияларнинг худудий бўлинмалари ундан фойдаланишни бошлаган.

90-йилларнинг охирида ғарб компаниялари орасида корпоратив етакчилиқни ривожлантириш дастурларини кенгайтириш учун бизнес симуляцияларини яратиш ва созлаш кенг тарқалган. Ишбилармонлик ўйинлари кўпинча стратегияларни ишлаб чиқиш ва ишбилармонликни ривожлантиришга қаратилган. Бундай бизнес симуляцияси иштирокчиларга қарорлар қабул қилишда ўзларининг қоби-

лиятлари ва ваколатларини синаб кўриш, хато қилиш, тузатиш ва тегишли хулосалар чиқариш имконини беради.

Дикинсон ва Фариянинг² таъкидлашларича, ҳозирги пайтда АҚШда 250 дан ортиқ бизнес ўйинлари қўлланилмоқда, уларда 1900 дан ортиқ коллежларда 9000 га яқин ўқитувчилар иштирокида бизнес бўйича ўқув дастурлари мавжуд.

Ўқув воситаси сифатида бизнес симуляцияси ўтган асрнинг 90-йиллари бошларида СЕЛЕМИ(SELEMI) швед компаниясида ишлаб чиқилган. Ғарбда у тезда машҳурликка эришди ва бизнес юритиш учун кадрлар тайёрлаш билан шуғулланадиган ўқув юртлари дастурларида ва кўплаб компанияларнинг корпоратив тренингларида қатнаша бошлади. Ўйин Россияда 2000-йилларнинг бошларида пайдо бўлган, корпоратив машғулотлар доирасида хорижий компанияларнинг худудий бўлинмалари ундан фойдаланишни бошлаган.

Бугунги кунда Россияда фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятига ундаш, ҳамда тадбиркорларнинг амалга ошираётган фаолиятларида истаган натижаларга эришишда қўллаб-қувватлашга мўлжалланган тадбиркорларга таълим беришнинг кўп босқичли тизими шаклланган. Тадбиркорлик доимий равишда касбий тайёргарлик кўриш ва қайта тайёрлашга муҳтожлигини ҳисобга олган ҳолда, тадбиркорлик билан амалий шуғулланиш жараёнида давлат ва ўқув муассасалари томонидан нафақат касбий билимларни, балки керакли ахборот, маркетинг, маслаҳат, илмий мадад олиш ҳам лозим.

¹ ↑ Faria, A. J. and Dickinson, John R. Simulation Gaming for Sales Management Training. *Journal of Management Development*, Vol. 13, No. 1, pp. 47-59

¹ ↑ Dickinson, John R. and Faria, A. J. Simulation Gaming for Sales Management Training and a Demonstration. In Saunders, Danny (ed.) *The Simulation and Gaming Workbook Volume 3: Games and Simulations for Business*. Kogan Page, London, pp. 99-109

Шундай қилиб, тадбиркорларнинг касбий тайёргарлиги фуқароларга тадбиркорлик билан шуғулланишга ундашни, тадбиркорлик ахборот-маслаҳат хизмати билан амалга оширилишини ўз ичига олган бир қатор асосий таркибий қисмлардан иборат бўлиши керак.

Россия тадбиркорлиги ривожланишидаги мувофақият иқтисодиёт, менежмент, молия соҳаларида давлат таълим стандартларини амалга ошириш самарадорлигига, ҳамда касбий таълим дастурларига боғлиқ. Тадбиркорликка ўргатиш учун таълим муассасалар, ҳудудий ўқув-ишбилармон марказлар, бизнес учун кадрлар тайёрлаш дастурларини ишлаб чиқувчи ва амалга оширувчи турли структуралар тизимини ишга солиш муҳимдир.

Бугунги кунда Швецияда таълимнинг турли босқичларида ушбу ўзига хос ижтимоий – маданият феноменининг интеграциясини аниқловчи таълимда тадбиркорлик ривожланишининг Давлат стратегияси амалга оширилмоқда. Таълим бўйича Швеция Миллий агентлиги томонидан ишлаб чиқилган ушбу стратегияда глобашлашган дунёда аҳолининг бандлигини ошириш ва Швеция иқтисодий потенциали ва рақобатдошлигинини мустақамлаш ва ривожланишда тадбиркорликнинг инновацион таркиби муҳим аҳамиятга эгаллиги қайд этилган. Тадбиркорликка позитив тарзда ундашга қаратилган таълим, ёшларга ўзларини ишларини очиш учун қизиқиш ва малака орттиришга, ёшлар тадбиркорлиги ва бизнесда инновацион ғояларнинг ривожланишига ёрдам бериши мумкин.

Таълим соҳасидаги тадбиркорликнинг ривожланиши тўғрисидаги тақдим қилинган қонунни фаолиятда қўлланиши асосида ҳукумат барча таълим тизимида тадбиркорликни яхлит ҳолатда киритиш

нияти ҳақида эълон қилди. Ҳозирги кунда таълим соҳаси кенг кўламдаги ислохотлар амалга оширилмоқда. Ҳукумат мактабларда ва олий таълим муассасаларида тадбиркорликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш ташаббуслари бўйича қарорлар қабул қилди. Ҳукумат томонидан қўйилган масалалардан келиб чиқиб, Таълим бўйича Швеция Миллий агентлиги фаолиятнинг қуйидаги устувор йўналишлари белгиланди:

- Тадбиркорликка ўргатиш бўйича барча мавжуд бўлган дастурлар ва лойиҳаларни кўриб чиқиш, амалий фаолиятдаги самарадорлигини баҳолаш;
- Тадбиркорлик соҳасидаги ўқитувчилар малакасини ошириш ва уларни тадбиркорлик компонентлар билан бойитилган янги дастурларга ўқитиш;
- Ўқув юртлари билан бизнес-структуралари орасида ҳамкорлик тизимини тузиш.
- Ёшлар тадбиркорлигини ташкил этиш учун маблағ билан таъминлаш тизимини ташкил этиш;
- Тадбиркорлик бўйича ўргатувчи технологиялар ва дастурларни ишлаб чиқиш масалаларида лойиҳа сиёсатини амалга ошириш.

АҚШ учун “Карьера учун таълим” дастури етакчи ҳисобланади. Ушбу дастур умумтаълим мактабида ўқув курсларини мажмуалик тамойили бўйича ташкил этишни назарда тутди. “Карьера учун таълим” дастури асосида корхона ва муассасаларнинг замонавий ходимларига керак бўлган касбий билим, кўникма, малака ва шахсий сифатларининг босқичма-босқич шаклланиши ётади.

Ишланишнинг янги шароитларига ўрганиш малакалари ва билимларни мустақил эгаллаш кўникмаларини шакллантирувчи педагогик технологияларни биринчи ўринга қўйилади. Junior

Achievement Inc. Нотижорат корпорацияси томонидан АҚШ ўқувчиларининг тадбиркорлик тайёргарлиги дастури ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда ва унинг мақсади ёшларни эркин бизнесга ўргатишдир. Ушбу корпорация ишида миллий ҳудудий марказлар тизими орқали умумтаълим муассасаларининг 4 миллиондан ортиқ ўқувчилари иштирок этадилар. Бошқа давлатларда ушбу дастур иштирокчиларининг сони 2 миллиондан ортиқ (дунёнинг 112 давлатларида).

Европа давлатларидан фарқлироқ Япония ўз йўлидан кетди, асосий эътиборни умумий таълим даражасини кўтаришга, шахснинг ривожланишига, меҳнатга бўлган кўникма тарбиясига қаратилади. Йирик фирма ва давлат секторида умрбод ёллаш тизими тадбиркорлар тайёр билим ва кўникмалардан кўра ривожланиш потенциалига кўпроқ эътиборларини қаратганликларини кўрсатади.

Шу билан бирга Япониянинг кўпгина хусусий мактабларида ўқувчиларга бизнес асослари билимлари ва тадбиркорлик амалиётига ўргатиш таълим дастурлари киритилмоқда. Мактаблар раҳбарлари бундай янгиликларни кераклигини фарзандлар ва уларнинг ота-оналарининг катта қизиқишлари борлиги билан тушунтирадилар.

Бизнесни симуляция қилиш энг самарали таълим технологияларидан биридир, чунки у иштирокчиларга ўқув жараёнида кўникма, компетенция ва амалий тажриба орттиришга имкон беради. Шунинг учун улар дунёнинг кўплаб университетлари ва бизнес мактабларининг ўқув жараёнида кенг қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси таълим муассасалари талабаларининг тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантиришда бизнес-симуляцияларига асосланган амалий тренингларга йўналтирилган ўқув

дастурларини ишлаб чиқиш келажақда битирувчиларнинг ўз соҳалари бўйича тадбиркорлик фаолиятини юритишлари учун ўзига хос амалиёт вазифасини ўтайди.

Таълим муассасасини муайян касб ёки мутахассисликни эгаллаган битирувчиси янги иш жойи изловчиси ҳисобланади, иш берувчи эса биринчи навбатда талабгорнинг касбий таълим бўйича ҳужжатлари билан танишиб чиқади. Тадбиркорликда эса бу муаммо кузатилмайди, чунки тадбиркор ўзини ўзи иш билан таъминлайди ва янги иш жойларини яратиши мумкин. Шунингдек ўзи эгаллаган касби бўйича тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкин. Демак тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилган амалий тренинглар тадбиркорлик фаолиятини юритишда асос бўлиб хизмат қилади.

Амалий тренингларга йўналтирилган ўқув дастурлари қуйидаги талабларни қондириши керак:

1. Профессional таълимда амалий тренинглар ёрдамида тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш учун асос бўлади;

2. Амалий тренинглар ва топшириқлар ўқувчиларда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш бўйича ўзига хос тренинг вазифасини ўтайди ва интерактив хусусияти шундаки, у тадбиркорлик фаолиятини бошқариш бўйича асосий кўникма, малакаларни олиш ва ривожлантириш имкониятини беради: стратегияларни ишлаб чиқиш, тактик ва операцион вазифаларни ҳал қилиш, яъни амалий фаолиятда ўрганилиши мумкин бўлган ҳамма жараёнларни қандай амалга оширишни ўргатади (фиқрлаш, таҳлил қилиш, таққослаш, қарор қабул қилиш ва бошқалар);

3. Тадбиркорлик фаолиятига

бўлган қизиқишни кучайтиради ва йўналтиради.

Хулоса қилиб айтганда бизнес-симуляциялари бизнес жараёнларини ту-

шуниш, ўйин давомида иштирокчилар тактик ва стратегик мақсадларни бошқариш, уларнинг оқибатларини кузатиш ва хулосалар чиқариш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 ЙИЛЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ” тўғрисидаги ПФ-60-сон фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2020 йил 24 январь)
3. Фариа ва Дикинсон ↑ Faria, A. J. and Dickinson, John R. Simulation Gaming for Sales Management Training. *Journal of Management Development*, Vol. 13, No. 1, pp. 47-59
4. Филькевич И. А Новые подходы к образованию предпринимателей. *Journal of Modern Competition* / 2018. Vol. 12. No. 1 (67)
5. Simkins, S.P. «Promoting active-student learning using the World Wide Web in economics courses». *Journal of Economic Education* 30 (Summer) (3): pp. 278-91. doi:10.2307/1183067

MASOFAVIY TA'LIM VOSITASIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISI KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY MODELINI

M.J. SAIDOVA

BuxDUPI Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrasida dotsenti
p.f.f.d (PhD)

Kalit so'zlar: Zamonaviy, kasbiy kompetentlik, metodik kompetentlik, shaxsiy sifat, xalqaro tajriba, tashkiliy-rag'batlantiruvchi, jarayonli, integrativ, kognitiv.

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchisida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning zamonaviy modeli, bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish mazmuni, shaxsiy va kasbiy sifatlar uyg'unligi berilgan.

Millatning zamonaviy taraqqiyoti, inson hayoti hamda faoliyatining turli sohalarida jahon tizimlarining globallashuvi va integratsiyalashuvi, O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tilishi kasb sifatiga tobora yuqori talablar qo'ymoqda. Yuzaga kelgan kasb raqobati o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini va uning kasb faoliyatiga jamiyat talablarida bir qator o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Shunga bog'liq ravishda mehnat bozorida raqobatbardosh o'qituvchiga, intellektual, muloqot, axborot va boshqa sohalarida asosiy kompetensiyalar to'plamiga ega shaxsga ehtiyoj yuzaga keldi. Bu o'z navbatida, ta'limda zamonaviy o'qituvchi atamasini olib kirishga sababchi bo'ldi.

Zamonaviy bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchisi – har tomonlama ilg'or bo'lishi, o'z fanini chuqur bilishi, pedagogik mahoratga ega bo'lishi, bolani sevishi, amaliyotdagi muammoni bilishi va muammoni bartaraf etish yo'llarini izlab topishi kerak [5. 12-b].

Zamonaviy bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchisi dars jarayonida "aktyor" emas, aksincha "rejissyor" bo'lishi kerakligini anglashi lozim. Buning uchun esa u bir necha yangicha ta'lim usullarini yaxshi

bilishi kerak.

Zamonaviy bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchisiga qo'yilgan talablarni tahlil qilar ekanmiz, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "Mustaqil o'ylay oladigan, tafakkur yuritib to'g'ri, ma'qul va maqbul ish tuta oladigan vatanparvar shaxslarni shakllantirish va tarbiyalash kerak",- deb ta'kidlagan fikrlarini keltirishni joiz deb topdik [6. 32-b].

Bugungi kunda bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchisi metodik tayyorgarlikka ega bo'lishidan oldin o'zida qator kasbiy va shaxsiy pedagogik tayyorgarlikni shakllantira olishi lozim. Bugunning zamonaviy boshlang'ich sinif o'qituvchisi quyidagi faoliyatlar bo'yicha tayyor bo'lishi lozim:

O'qituvchining shaxsiy fazilatlar bo'yicha tayyorgarligi;

O'qituvchining ruhiy-psixologik tayyorgarligi;

O'qituvchining ijtimoiy-pedagogik, ilmiy-nazariy tayyorgarligi;

O'qituvchining maxsus va ixtisoslikka oid uslubiy bilimlarni egallab borishi [7. 16-b].

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan

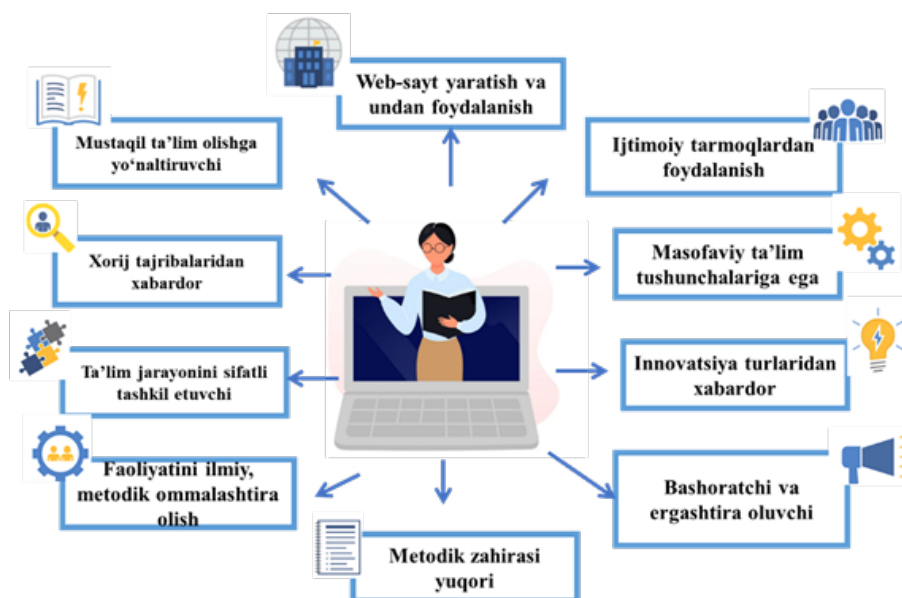
holda, bizning fikrimizcha, bo'lajak metodik sifatlar uyg'un bo'lishi lozim (1-boshlang'ich sinf o'qituvchisida kasbiy-rasm).

1-rasm. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy va shaxsiy sifatlarining kognitiv uyg'unligi.

Xorij tajribalarini o'rganib, amaliy jarayonlarni tahlil qilar ekanmiz, yoshlarni zamonaviy fan-texnikaning, umuman, ilm-fanning yutuqlaridan bahramand qilmasdan turib, ularga yuqori malakali ixtisos egalari bo'lib yetishishiga zamin yarata olmaymiz, degan xulosaga keldik.

Xalqaro tajribadan ko'rinadiki, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisi bugungi ta'lim sifatini oshirishda o'quv jarayoniga qator ijobiy va ijodiy sifatlarini olib kirishi va o'ziga nisbatan singdira olishi lozim (2-rasm).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 5712-son Farmonida 2030-yilga kelib, xalqaro dastur reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. Shuningdek, konsepsiya doirasida o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlarini joriy etish, o'quvchilarning bilim darajasini baholashda xalqaro dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan.

Yuqoridagi me'yorga asosan, bugungi kuni boshlang'ich sinf o'qituvchisi oldida xalqaro baholash dasturlarini, xalqaro tajribalarni to'liq bilishi va uni amaliyotda qo'llay olish vazifasi yuklangan.

Bularning barchasiga to'liq erishish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetent va zamonaviy kreativ mutaxassis modelini ishlab chiqish lozim, deb hisoblaymiz.

Zamonaviy kreativ mutaxassisning kompetentlik modelida ta'limning yangi xalqaro andozalariga mos talablari va maqsadlari mehnat predmeti va obyekt bilan, muayyan funksiyalarni bajarish bilan, fanlararo integratsiyalashgan talablar esa ta'lim jarayoni natijalari bilan bog'lanadi. Metodik tayyorgarlikning maqsadi nafaqat bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini nimadir qilishga o'rgatish, tegishli malaka, kompetentlikka ega bo'lishini ta'minlash, balki faoliyat va hayotga oid turli vaziyatlarni mustaqil anglash hamda turli ijtimoiy-madaniy shart-sharoitlarda ishlash, qolaversa, mustaqil ta'lim olish imkoniyatini yaratishdan iborat.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisida

kasbiy kompetentlikni shakllantirish asosida metodik tayyorgarlikni takomillashtirish masalasini o'rganish "zamonaviy kreativ mutaxassis modeli" tushunchasini nazariy jihatdan batafsil tushunish va tahlil qilishni talab etadi. Zamonaviy kreativ mutaxassisning nazariy modelini to'liq anglab olgan holda, uning metodik tayyorgarlikni mukammal tahlil qilish mumkin. Zamonaviy kreativ mutaxassis modeli – kasb mahoratining muayyan darajasiga, mutaxassisning o'z faoliyatida salmoqli natijalarga erishishini va mustaqil ta'lim olish faoliyatini taqozo etuvchi turli parametrlar majmui.

Mutaxassis bu – nimaga yaroqli ekani, qanday vazifalarni bajarishga tayyorlangani va qanday xususiyatlarga ega bo'lishi tavsifidir. Modellar bir mutaxassisdan boshqasini, shuningdek, ayni bir turdagi mutaxassislarning tayyorgarlik darajasini farqlashga imkon beradi. Mutaxassis modeli o'quv jarayonida ta'lim shakllarining mazmun-mundarijasini tanlashda asosiy omillardan biri sanaladi [8. 272-b].

Uning fikricha, mutaxassis modelida uchta tarkibiy qism nazarda tutilgan bo'lishi lozim:

zamonaviy xususiyatlarga bog'liq faoliyat turlari;

kasb, ixtisoslik talablari taqozo etadigan faoliyat turlari;

mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, uning ma'naviy-axloqiy tizimiga bog'liq faoliyat turlari [9. 99-b].

Mutaxassisning kompetentlik modelida quyidagi tamoyillar bo'lishi zarur: amaliy loyiha, kasbga oid funksiyalar, bashoratlash, istiqbolga ega kasbiy o'sish, mutaxassis faoliyatining yaxlit mazmuni.

N.V. Kuzmina fikricha, o'qituvchi kompetensiyasi – malakali kadrlar tayyorlash jarayonida yuzaga keladigan o'quv-tarbiyaviy masalalarni mustaqil yechish, shaxsning qobiliyat va fazilatlarini rivojlantirish layoqatiga ega bo'lgan pedagoglik avtoritetidir [10. 132-b].

Professor N.A. Muslimov fikriga ko'ra, kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va

ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishini nazarda tutadi [12. 349-b].

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirgan holda, bo'lajak o'qituvchining boshlang'ich

sinf o'quvchilariga matematikani o'qitishda ega bo'lishi lozim bo'lgan kompetensiyalarini tizimlashtirish ta'lim jarayonidagi sifat va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi

3-rasm. Masofaviy ta'lim vositasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining zamonaviy kasbiy kompetentlik elementlari va mazmuni.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi masofaviy ta'lim vositasi orqali zamonaviy kasbiy kompetentlik elementlari va mazmunini to'liq o'zlashtirib olishi ta'lim jarayonidagi sifatni

takomillashtirishga imkon beradi, bu esa bevosita raqobatbardosh kadrlarni tarbiyalash uchun dasturulamal bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022—2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi 2022-yil 28-yanvardagi 60-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash" to'g'risida 2019-yil 29-aprel, 5712-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-fevral "Xalq ta'limi tizimini isloh qilish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 22-sonli Farmoni.
4. Saidova M.J. Ta'limda multimedia texnologiyalardan foydalanish. 2022. 295-b.
5. Saidova M.J. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy yondashuvlar. Buxoro. 2022. 12-b.
6. Jumaev. M.E. Boshlang'ich ta'limni o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar. 2018. 32-b.
7. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. Darslik. Toshkent. 2011. 16-b.
8. Jalilova Ye.P. Pedagogicheskaya formirovaniya texnologiya formirovaniya professionalnoy kompetentnosti budущеge ekonomista na osnove aksiologicheskogo podxoda. Diss.kpn., Samara, 2005. –272 s.
9. Jalilova Ye.P. Pedagogicheskaya formirovaniya texnologiya formirovaniya professionalnoy kompetentnosti budущеge ekonomista na osnove aksiologicheskogo podxoda. Diss.kpn., Samara, 2005. –99 s.
10. Smirnova Ye.E. Formirovanie modeli spetsialista vysshim obrazovaniem. –Tomsk, 1984. –132 s.
11. Kuzmina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelya i mastera proizvodstvennogo obucheniya, / N.V. Kuz'mina. - M.: Vysshaya shkola, 1990.-119 s.
12. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped.fan. dokt. ... diss. –T., 2007. –349 b.

ELEKTRON O'QUV RESURSLARI VA ULARNI YARATISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR

O'ROQOVA SHAROFAT BAHODIR QIZI

Nizomiy nomidagi TDPU Axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada elektron o'quv resursini yaratishga qo'yiladigan o'quv-uslubiy talablar, elektron o'quv resursini yaratishga qo'yiladigan pedagogik talablar hamda elektron o'quv resursining tarkibiy asosini belgilovchi tarkibiy elementlar mohiyati xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, elektron o'quv resursi, elektron o'quv qo'llanmalar, multmediya, multimedia texnologiyalari, axborot, axborot texnologiyalari, metod, metodika.

Аннотация: В данной статье рассматриваются учебно-методические требования к созданию электронных образовательных ресурсов, педагогические требования к созданию электронных образовательных ресурсов, а также сущность компонентов, определяющих структуру электронных образовательных ресурсов.

Ключевые слова: электронное обучение, электронный учебный ресурс, электронные учебные пособия, мультимедиа, мультимедийные технологии, информация, информационные технологии, метод, методология.

Annotation: This article discusses the educational and methodological requirements for the creation of e-learning resources, the pedagogical requirements for the creation of e-learning resources, as well as the essence of the components that determine the structure of e-learning resources.

Keywords: e-learning, e-learning resource, e-learning manuals, multimedia, multimedia technology, information, information technology, method, methodology.

Bugungi kunda butun dunyoda axborot texnologiyalari keng ko'lamda rivojlanmoqda. Shubhasiz, ta'lim jarayoniga yangi axborot texnologiyalarini kiritish zarurdir. Zamonaviy jamiyat axborot uzatish hajmi va tezligi jihatidan chegaralanmagan butunjahon axborot tarmog'idan faol foydalanishi bilan harakterlanadi.

Multmediya va Internet texnologiyalarining paydo bo'lishi va keng tarqalishi axborot texnologiyalarni muloqot, tarbiya, jahon hamjamiyatiga kirib borish vositasida ishlatish imkonini beradi. Axborot texnologiyalarining shaxsiyat rivoji, kasbiy o'zbelgilash va "oyoqqa turish" dagi ahamiyati yaqqol sezilib turibdi.

Axborot texnologiyalarni qo'llashda shaxsning barcha qobiliyatlarini – qiziquvchanlik, odob-ahloq, ijodkorlik, muloqot va estetik qobiliyatlarni ro'yobga chiqarishga harakat qilish kerak. Bu

qobiliyatlar keraklicha yuqori darajada ro'yobga chiqishi uchun pedagogning axborot texnologiyalari sohasidagi bilimdonligi zarur. Pedagoglarda bu bilimdonlikni rivojlantirishni oliy o'quv yurtlaridagi o'qish davomida boshlash kerak. Axborot texnologiyalari sohasidagi bilimdonlikni quyidagilar bilan ifodalasa bo'ladi: zamonaviy axborot muhitida tajribani baholash va faoliyatda qo'llash qobiliyati shaxsiy ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga harakat qilish umumiy kommunikativ madaniyatning, axborot almashishni tashkillashtirishda tajriba va nazariy bilimlarning mavjudligi: axborotni olish, tanlash, saqlash, qayta ishlash, o'zgartirish, taqdim etish, uzatish va qo'llash madaniyatini o'zlashtirish.

Elektron o'quv resursi – o'quv fan (modul) lari bo'yicha tizimlilik, izchillik, o'zaro muvofiqlik va yaxlitlik asosida shakllantirilib, o'quv materiallarini to'liq yoki qisman

qamrab olgan holda kompyuter texnologiyasi yoki Internet axborot tarmog'ida (alohida) joylashtirilgan elektron nashrlar majmuidir.

Quyida elektron o'quv resursining tarkibiy asosini belgilovchi tarkibiy elementlar mohiyati xususida so'z yuritiladi.

O'quv modulining ishchi o'quv dasturi – Davlatalablari asosidategishlita'limyo'nalishi yoki mutaxassislik bo'yicha tinglovchilarni faoliyat yo'nalishida kompetentlik darajasini oshirish xususiyatlarini inobatga olgan holda o'quv materialini o'zlashtirishga xizmat qiladigan dastur.

O'quv modulini o'rganishga oid metodik ko'rsatmalar – tinglovchilarga tegishli o'quv modulini samarali o'zlashtirish jarayonini tashkil etish imkoniyatini beradigan tavsiya va ko'rsatmalar yig'idisi.

O'quv va o'quv-metodik materiallar – o'quv moduli bo'yicha nazariy hamda amaliy bilimlarni samarali o'zlashtirish imkoniyatini yaratadigan materiallar. Bu turdagi materiallar sirasiga quyidagilar kiradi: ma'ruzalar matni, elektron taqdimotlar, elektron o'quv resursilar, elektron o'quv qo'llanmalar, elektron o'quv-metodik (yoki) metodik) qo'llanmalar, mashq (yoki masala)lar to'plami, seminar va amaliy mashg'ulotlarning rejalari, laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishga oid ko'rsatmalar.

Lug'aviy ma'lumotlarni beruvchi manbalar – ensiklopediyalar, ma'lumotnomalar, lug'atlar, davlat qonunchiligi hujjatlari, normativ-metodik hamda normativ-texnik hujjatlar, DAVLAT TALABLARI, Nizomlar, kompyuter dasturlari uchun Help, foydalanuvchilar uchun EATRdan foydalanishga doir yo'riqnomalar va b.

O'quv ko'rsatmali materiallar – elektron albomlar, elektron atlaslar, plakatlar to'plami, videofilmlar, elektron taqdimotlarning slaydlari, tasviriy materiallarni yorituvchi web-hujjatlar, ovozli fayllar jamlanmasi va h.k.

Atamalar lug'ati yoki glossariy – o'quv moduliga oid maxsus atamalar, tayanch

tushunchalarning izohlarini qamrab olgan o'quv manbalari.

Joriy, oraliq va yakuniy nazorat – o'quv dasturida ko'rsatilgan mavzular yoki yaxlit o'quv moduli bo'yicha nazorat savollari, yozma ishlar yoki test topshiriqlarining to'plami, tinglovchilarning bilimlarni tekshirish imkonini beradigan elektron testni tashkil etishga oid kompyuter dasturlari.

Pedagogik amaliyot hujjatlari – pedagogik amaliyotning umumiy mohiyatini yorituvchi o'quv va metodik manbalar, pedagogik amaliyotni tashkil etish va o'tkazish jadvali, pedagogik amaliyotning yo'naltiruvchi va yakuniy konferensiyalari tashkil etiladigan muddat, tinglovchilar uchun pedagogik amaliyotni tashkil etishga doir metodik ko'rsatmalar, pedagogik amaliyot jarayonida tinglovchilar tomonidan yuritiladigan hujjatlar, ularni rasmiylashtirish tartibi va qoidalari, tinglovchilarning pedagogik amaliyotni tashkil etish bo'yicha faoliyatlarini nazorat qilish va baholash mezonlari, ko'rsatkichlari.

O'quv-bibliografik materiallar – o'quv bibliografik xarakterdagi ma'lumotnomalar, o'quv moduli asoslarini samarali o'zlashtirishga imkon beradigan ilmiy, o'quv va metodik adabiyotlar ro'yxati, davlat qonunchiligi asoslari va normativ huquqiy hujjatlar, shuningdek, kompyuter dasturiy vositalarining ro'yxati.

Elektron o'quv resursini yaratishga qo'yiladigan pedagogik talablar:

- o'rganiladigan kurs materialining osonroq o'zlashtirilishini ta'minlash maqsadida qog'oz variantdagi o'quv resursilardan farqli ravishda ovozli fayllari, animatsiya, hissiy ta'sir va b. bilan boyitilishi;
- tinglovchining bilim, kasbiy kompetentlik darajasiga mos kelishi;
- tinglovchining hissiy va jismoniy salohiyatini hisobga olgan holda yaratilganligi;
- imkon qadar dars mazmuniga mos ravishda mavzuni animatsiya yoki boshqa

shu kabi audiovizual vositalar yordamida vizullashtirish (ko'rish retseptorini ishga tushirish);

katta hajmdagi hisob-kitoblardan holi bo'lishi;

o'rganiladigan fan mazmuniga ko'proq e'tibor berish, masala va misollar echish uchun sharoit yaratish;

o'rganiladigan fan bo'yicha istalgan bosqichda o'z-o'zini mavzular kesimida nazorat qilishga imkoniyat yaratish;

o'rganiladigan fan bo'yicha tayyorlanadigan yozma ishlarni istalgan axborot tashuvchiga o'tkazish, disk yoki boshqa axborot tashuvchi yordamida taqdim etish imkoniyatini yaratish;

fanni o'rganishda imkoniyat doirasida kalit so'zlar, qo'shimcha adabiyotlar, giperko'rsatmalar va yordam funksiyalaridan

foydalanish.

Elektron o'quv resursini yaratishga qo'yiladigan o'quv-uslubiy talablar:

ko'p miqdordagi masalalarni echish yoki birlamchi ma'lumotlarni o'zgartirish orqali tahlil qilish, grafik interpretatsiyalardan foydalanish;

ta'lim beruvchiga darsni mustaqil dars ko'rinishda o'tkazishga sharoit yaratish, bu holatda tinglovchi maslahatchi rolida ishtirok etish; - pedagogga ta'lim oluvchilar o'zlashtirgan bilim darajasini turli xil murakkablikdagi (murakkablik darajasi bo'yicha shakllantiriladigan) testlar yordamida nazorat qilish imkoniyatini berish;

darslarga tayyorgarlikni pedagogga qulay usulda amalga oshirishga imkoniyat (slyd, matn, taqdimot (prezentatsiya), videomaterial va h.k.)ni yaratish

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Aripov M. M., Muhammadiev J. O'. Informatika, Toshkent 2001 y.
2. Абдушоҳид Абдурашидович Хасанов, & Шарофат Баҳодир Қизи Ўроқова (2021). ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАТИЗИРОВАННОГО ОБЩЕСТВА. Scientific progress, 2 (1), 300-308.

БУЛУТЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ТАРМОҚ СЕРВИСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

МАМАРАЖАБОВ ОДИЛ ЭЛМУРЗАЕВИЧ

Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчи

Аннотация: Булутли технологиялар асосида тармоқ сервисларидан хавфсиз фойдаланиш шарт-шароитларини белгилаш, шунингдек, бўлажак информатика ўқитувчиларининг тайёргарлигидаги юқори даражани таъминлайдиган Булутли сервислар ва ахборот-технологик шарт-шароитларни танлаб олиш ва ишлаб чиқишдир.

Калит сўзлар: Булутли технологиялар, Булутли сервислар, тармоқ сервислари, дифференция, интеграция, веб-интерфейс, мониторинг

Аннотация: Определение условий безопасного использования сетевых сервисов на основе облачных технологий, а также выбор и развитие условий облачных сервисов и информационных технологий, обеспечивающих высокий уровень подготовки будущих учителей информатики.

Ключевые слова: облачные технологии, облачные сервисы, сетевые сервисы, дифференциация, интеграция, веб-интерфейс, мониторинг.

Annotation: Defining the conditions for safe use of network services on the basis of cloud technologies, as well as the selection and development of cloud services and information technology conditions that provide a high level of training of future computer science teachers.

Keywords: Cloud technology, Cloud services, network services, differentiation, integration, web interface, monitoring

Булутли технологиялар асосидаги тармоқ сервисларидан ўқитиш воситалари сифатида фойдаланишнинг ўзига хосликларини ҳисобга ола туриб, шарт-шароитларнинг гуруҳини ажратиб кўрсатишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз

Биринчи гуруҳташкилий-педагогик шарт-шароитлар таълим масалаларининг муваффақиятли ҳал этилишини таъминлайдиган қандайдир имкониятлар жамланмаси сифатида олиб қаралади.

Иккинчи гуруҳпсихологик-педагогик шарт-шароитлар педагогик жараёндаги субъектлар ва объектлар шахсининг ривожланишига маълум бир педагогик таъсир кўрсатиш чора-тадбирларини таъминлашга ва таълим жараёни самарадорлигини оширишга имкон берувчи шарт-шароитлар сифатида олиб қаралади.

Учинчи гуруҳ дидактик шарт-шаро-

итлар таълим масалалари самарли ҳал қилишини таъминлайдиган таълим жараёнидаги педагогик таъсир кўрсатишнинг мазмуни, шакллари, метолари ва воситаларини танлаб олиш ва уларнинг имкониятларини юзага чиқаришга имкон беради.

Таъкидлаб ўтиш муҳимки, ахборот-технологик шарт-шароитлар гуруҳи Булутли технологиялар асосидаги тармоқ сервисларидан фойдаланиш билан ўқитишни ташкил этишда юқори таълимий натижаларга эришиш имконини берувчи Булутли технологиялар асосидаги тармоқ сервисларининг функциональ имкониятлари жамланмаси сифатида олиб қаралади.

Булутли технологиялар асосидаги тармоқ сервислари ахборот циклидаги ўқув фанларининг бутун бир қаторри бўйича муваффақиятли ўқув ишлари учун зарур

бўлган дастакли воситаларнинг етарли тўпламига эга бўлди, ҳамкорликда ишлаш ва жамоавий ишларни ташкил этиш имкониятлари бўйича эса мазкур технологияларни ахборот технологиялари билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган бошқа кўплаб ўқув фанларига нисбатан ҳам қўллаш имкониятларини кенгайтиради. Булутли технологиялар асосидаги тармоқ сервислари ўз ичига операцион тизимларни ва интеграциялашган офис пакетларини ҳам оладиган анъанавий дастурий таъминотга муқобил ёки унга қўшимча сифатида олиб қаралиши ҳам мумкин, бунда улар одатдаги функционалликни ўзларининг қўшимча коммуникацион имкониятлари ва Интернет тармоғи орқали ташкилий индивидуал виртуал иш жойига мустақил универсал кира олиш билан кенгайтиради. Бундан ташқари, Булутли сервислар шахсий компьютерларнинг анъанавий дастурий таъминоти учун хос бўлмаган ноёб тармоқли функциональ имкониятларга ҳам эга бўлиб, улар билан танишиш таълим олувчиларда замонави коммуникацион технологияларнинг талаб кучли бўлган функциялари ҳақида тасавурлари шаклланишига имкон беради.

Булутли технологиялар асосида ўқитишни ташкил этишда юқори таълимий натижаларга эришиш учун санаб ўтилган шарт-шароитлар гуруҳларининг юқорида кўриб чиқилган ўзига хосликларини ҳисобга олиш билан қуйидаги шарт-шароитларни ажратиб кўрсатиш мумкиндир:

1. Ташкилий-педагогик шарт-шароитлар:

- Булутли сервислардан фойдаланиш билан тармоқли ўзаро ҳаракатлар давомида индивидуал, гуруҳли ва жамоавий ишларни оптимал уйғунлаштиришдан фойдаланиш;

- педагогик фаолиятни амалга ошириш жараёнида амалий-йўналтирилган

ёндашувдан фойдаланиш;

- таълим олувчиларнинг Булутли технологиялар воситалари билан тармоқли муҳитдаги фаолиятини унинг натижавийлигини Булутли сервислар билан мониторинг қилиш йўли билан мақсадга қаратилган ҳолда бошқариш.

2. Психологик-педагогик шарт-шароитлар:

- Булутли сервисларнинг функциональ имкониятларидан фойдаланиш билан ўқитиш жараёнини дифференциаллаштириш ва индивидуаллаштириш (таълим фаолиятини таъминлашга индивидуал ёндашув, таклиф этиладиган топшириқлар мураккаблигининг дифференциаллашган даражаси, индивидуал имкониятлар ва қизиқишларни ҳисобга олиш);

- таълим олувчиларнинг педагог-ҳодимлар билан дунёнинг исталган географик нуқтасидан исталган қурилма (шахсий компьютер, планшет, смартфон)дан веб-интерфейс воситасида тармоқли ўзаро ҳаракатлари имконияти;

- Булутли технологиялардан фойдаланиш асосида педагогик мақсадга мувофиқ ва психологик хавфсиз таълим муҳитини яратиш.

Дидактик шарт-шароитлар:

- Булутли технологиялар асосида тармоқ сервисларини қўллаш билан блок-модулли технология асосида таълим муҳити мазмунини танлаб олиш ва тузиш;

- таълим натижаларига эришиш учун ўқитишда Булутли технологиялардан фойдаланиш;

- Булутли технологиялар воситалари билан интерфаоллик ва мультимедиавийлик шаклланганлигини таъминлаш;

- Булутли технологиялар асосида тармоқ сервислари воситасида турли ўқув материалларига кириш ва улар билан ишлашни таъминлаш.

Ахборот-технологик шарт-шароитлар:

- Булутли технологиялардан фойдаланиш билан ўқув материалларини ишлаб чиқишда таълим фаолиятига замонавий тармоқ сервисларини интеграциялаш;

- Булутли сервислар ва веб-иловалар билан ишлашда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ташкилий-техник ва режимли чора-тадбирлари ҳамда методларини қўллаш;

- ўқув фаолиятини ташкил этишнинг турлари ва шакллари билан мос ҳолда функциональ жиҳатдан энг мос келувчи Булутли сервисларни аниқлаш;

- таълим жараёни субъектларининг таълим фаолиятида Булутли сервисларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш

платформаларни қўллаш.

Булутли технологиялар асосидаги замонавий тармоқ сервислари педагогик жараён субъектлари ва объектларининг шаклларини самарали тарзда ўзгартиришга, билимларни узатиш ва турли хил ахборотлар манбаларига кира олишни таъминлашга, шунингдек, ўқитиш жараёнидаги индивидуал таълим йўналишини ва шахсий-йўналтирилган ўқитиш жараёнини амалга оширишга кўмаклашишга қодир саналади. Мазкур жараённинг самарадорлигини таъминлаш учун шунингдек, бунга ёрдам берадиган ўқитиш методларидан фойдаланиш ҳам муҳимдир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamarajabov O.E. Benefits of Using Information Technology in the Education System // Vocational Education. Tashkent, 2019. No.1. P. 55-59.
2. Aripov M. M., Muhammadiev J. O'. Informatika, Toshkent 2001 y.

ОММАВИЙ ОЧИҚ ОНЛАЙН КУРС РАҚАМЛИ ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИГА ҚЎЙИЛАДИГАН АСОСИЙ ТАЛАБЛАР

БАГБЕКОВА ЛАЙЛО ҚАДИРБЕРГЕНОВНА
Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчи

Аннотация: Ушбу мақолада, оммавий очик онлайн курс(ОООК) тушунчаси, таълим жараёнини ташкил этишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш, электрон таълим ресурсларини яратишга қўйиладиган талаблар ҳамда Оммавий очик онлайн курс учун яратиладиган электрон таълим ресурсларига қўйиладиган талаблар ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: Оммавий, очик, онлайн, курс, таълим, электрон, ресурс, талаб, педагогик талаб, психологик талаб, дидактик талаб, методик талаб, техник талаб

Аннотация: В данной статье представлена информация о понятии общедоступного открытого онлайн-курса (ОООК), использовании электронных образовательных ресурсов в организации образовательного процесса, требованиях к созданию электронных образовательных ресурсов и требованиях к электронным образовательным ресурсам, создаваемым для публичный открытый онлайн-курс.

Ключевые слова: массовый, открытый, онлайн, курсовой, учебный, электронный, ресурсный, спрос, педагогический спрос, психологический спрос, дидактическое требование, методическое требование, техническое требование.

Annotation: This article provides information about the concept of a public open online course (ОООК), the use of electronic educational resources in the organization of the educational process, the requirements for the creation of electronic educational resources and the requirements for electronic educational resources created for a public open online course.

Key words: massive, open, online, course, educational, electronic, resource, demand, pedagogical demand, psychological demand, didactic requirement, methodological requirement, technical requirement.

Оммавий очик онлайн курс(ОООК)лар таълим жараёнини ташкил этишнинг инновацион воситаси бўлиб, таълим олувчиларга электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш жараёнини осонлаштиради, ўқув жараёнини самарали ташкил қилиш учун шароит яратади.

“Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепция”сида Таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш бўйича “миллий электрон таълим ресурслари яратилишини жадаллаштириш, хорижий электрон таълим ресурсларини таржима қилиш ишларини ташкил этиш, таълим жараёнида электрон ресурслар салмоғини босқичма-босқич ошириб бориш, электрон ўқув адабиётлар

яратиш, ... таълим йўналишлари ва мутахассисликларининг ўзига хослигидан келиб чиқиб, таълим жараёнида халқаро миқёсда кенг қўлланиладиган замонавий дастурий маҳсулотлардан фойдаланишни ривожлантириш” вазифалари белгилаб қўйилган.

Жаҳон тажрибасида олий таълим мутасассаларида мутахассис кадрларни тайёрлаш жараёнига онлайн таълим шаклларини кенг татбиқ этиш, аралаш таълим (online/offline) технологияларини ривожлантиришда очик онлайн курслардан фойдаланиш масаласи долзарб муаммо сифатида қаралмоқда.

Курс бу – нафақат дарсларнинг матни, балки тармоқларда тегишли ахборотни излаш, курс кураторлари ва бошқа талабалар

билан хат алмашиш, маълумотлар базаларига мурожаат қилиш, Интернет орқали тарқатиладиган даврий ахборот нашрларини ўз ичига олган яхлит жараёндир.

ОООК форматидаги очик онлайн курс-электрон таълим учун мўлжалланган, шу жумладан тематик жиҳатдан боғлиқ видео маърузалар, қўшимча ўқув материаллари, презентациялар, стандарт ва ностандарт тест топшириқлари, ўқув жараёнининг барча иштирокчиларини ихтисослаштирилган онлайн таълим платформасида доимий мулоқот қилишни таъминлайди.

Курсда курс доирасида режалаштирилган ишларни амалга ошириш ва режалаштирилган таълим натижаларига эришиш учун зарур бўлган барча материаллар бўлиши керак. Курсда талабалар ишни ўзаро текшириш ёки биргаликда ишлашлари мумкин.

Оммавий очик онлайн курс юқори даражада ташкил этилган электрон таълим воситасидир. Электрон таълим ресурсларини яратишда бир қатор талабларга риоя қилиш керак, натижада ўқув курсининг мақсад ва вазифаларига жавоб берадиган ресурс олинади.

Оммавий очик онлайн курс электрон таълим ресурсларини яратишга қўйиладиган асосий педагогик талаблар:

Оммавий очик онлайн курснинг тизимаси ва мазмунини ўқув материални чуқур ўрганишга мўлжаллаш, шу билан бирга ўрганилаётган фаннинг ўқув дастурига мос келиши; оммавий очик онлайн курснинг мазмуни ва таркиби таълим стандартининг талабларига мос келиши; оммавий очик онлайн курс ўзида муаммоли ва изланиш топшириқларининг ўргатувчи қисм тизимига эга бўлиши керак.

Психологик талаблар. Оммавий очик онлайн курс электрон таълим ресурслари талабаларнинг ривожланиш даражасига мувофиқлиги яъни қабул қилиш, диққат, фикрлаш, тасаввур қилиш, хоти-

рада сақлаш каби психологик жараёнларнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилиши керак; оммавий очик онлайн курс юқори даражада кўргазмалилик, ўз вақтида қайта алоқа ёрдамида талабаларнинг юқори даражадаги мотивацияларини доимий равишда рағбатлантириш имконига эга бўлиши керак.

Дидактик талаблар. Оммавий очик онлайн курс электрон таълим ресурсларини ўрганишнинг ва маълумотларни баён қилишнинг турли-туманлигини таъминлаши; фанлараро мантиқий ўзаро боғлиқлик ҳисобга олинаши; оммавий очик онлайн курсда таълим олувчига электрон таълим ресурсини босқичма-босқич ўзлаштириш учун турли хилдаги назорат топшириқларни амалга ошириш имконияти яратилиши; таълим олувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, билим олиши, ижодий ёндашиши, мустақил изланиши, ўз устида ишлаши учун шароит яратилиши; муаммоли ўқитиш шакллари ҳамда кўргазмали таълим турларидан фойдаланган ҳолда электрон таълим ресурсларини яратиш керак.

Методик талаблар. Оммавий очик онлайн курсга мўлжалланган ўқув фанининг ўзига хослиги ва хусусиятларини, унинг қонуниятларини, изланиш усулларини, ахборотга ишлов беришнинг замонавий усулларини жорий этиш имкониятларини назарда тутати. Танланган фандан яратиладиган электрон таълим ресурслар қуйидаги методик талабларни белгилайди: электрон таълим ресурсларни тақдим этишнинг тушунарли, образли ва ҳаракатли компонентларининг ўзаро боғлиқлигига асосланган ҳолда яратилиши; электрон таълим ресурсларини юқори тартибли тизимга кўринишида таъминланиши; фанлараро мантиқий ўзаро боғлиқлик ҳисобга олинаши; таълим олувчига электрон таълим ресурсларини босқичма-босқич ўзлаштириш учун назорат топшириқларини турли кўринишда яратилиши; таълим

ПРОБЛЕМЫ ВЫБОРА ИННОВАЦИОННЫХ СТРАТЕГИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НА ОСНОВЕ ЭМПИРИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

МУРАТОВ ЭЛВИН ИЛИЧ

ТГПУ имени Низами

Преподаватель кафедры Информационных технологий

Аннотация. При составлении учебного пособия основной упор идет на правила проектирования образовательного процесса по профессиональным образовательным программам в нынешних условиях. Рассматриваются особенности организации учебной деятельности обучающихся, инновационные методы обучения и образовательные технологии в профессиональном образовании; принципы, функции, средства и методы образовательного контроля и оценки освоения образовательной программы. Проблемы встречаются на уровне выбора стратегии образовательного процесса. Несмотря на большой выбор практико-ориентированных, проблемных и творческих заданий, который дает свободу для выбора форм и методов обучения, создает гибкость образовательного процесса, все же необходимо принимать во внимание проблемы выбора образовательного процесса. В данной статье предлагается решить эту проблему посредством эмпирических методов.

Ключевые слова: Образование и педагогика, организационно-педагогическое проектирование, педагогика, психология, профессиональная педагогика, профессиональная педагогическая деятельность

Annotation. When compiling a textbook, the main emphasis is on the rules for designing the educational process for professional educational programs in the current conditions. The features of the organization of educational activities of students, innovative teaching methods and educational technologies in vocational education are considered; principles, functions, means and methods of educational control and evaluation of the development of the educational program. Problems are encountered at the level of choosing the strategy of the educational process. Despite the large selection of practice-oriented, problematic and creative tasks, which gives freedom to choose the forms and methods of teaching, creates the flexibility of the educational process, it is still necessary to take into account the problems of choosing the educational process. This article proposes to solve this problem through empirical methods.

Keywords: Education and pedagogy, organizational and pedagogical design, pedagogy, psychology, professional pedagogy, professional pedagogical activity

Ниже приведены термины и их обозначение, используемые в данной статье

Образовательный процесс это совокупность учебно-воспитательного и самообразовательного процессов, направленная на решение задач образования, воспитания и развития личности в соответствии с государственным образовательным стандартом.

Эмпирические методы (в педагогике) – методы, обеспечивающие возможность непосредственного познания педагогиче-

ского исследования.

Эмпирические методы исследования направлены на обеспечение непосредственного практического познания исследуемых участников педагогического процесса, точную регистрацию выявленных явлений и фактов, которые необходимы для последующего теоретического анализа.

Сущность эмпирического педагогического исследования состоит в том, что оно нацелено на сбор, накопление, классифи-

кацию и анализ информации, полученной в процессе практического исследования. На протяжении всего эмпирического исследования, организатором исследования используются практические методы и средства, направленные непосредственно на достижение поставленной цели и решение педагогической проблемы.

Само понятие «инновация» носит междисциплинарный характер и в последнее время популярно в различных исследованиях. Термин широко используется в разных областях знаний и практической деятельности. Происхождение этого термина трактуется двояко. В ряде словарей утверждается, что в основе латинские слова: *innovation* (обновление) и *innovare* (обновлять) [1].

Понятие «инновация» пришло в научный оборот в начале XX века благодаря экономистам Г. Меншу и И. Шумпетеру, которые объясняли его как открытие в науке, реализованное в новом продукте или технологии. В результате и сам термин, и связанные с ними понятия, стали употребляться в различных науках, приобретая статус общенаучных категорий. Среди них «инновационный процесс», «инновационный потенциал», «инновационные теории» и другие.

В узбекской образовательной системе инновации и сопряженный с ними понятийный аппарат стали темой обсуждения и исследования с 80-х годов XX века. Термины «педагогическая инновация» и «инновация в образовании», употребляемые как синонимы, были научно обоснованы и введены в категориальный аппарат педагогики И. Р. Юсуфбековой. В своих работах педагогическую инноватику она рассматривала как особая самостоятельная отрасль педагогической науки, имеющая собственный оригинальный объект, предмет и методы исследования, в

контексте образовательной деятельности предполагающая введение нового в цели, содержание, методы и формы обучения и воспитания, организацию педагогического процесса.

Такие исследователи как В. И. Беляев выделял два типа инновационных процессов, происходящих в области образования по характеру их происхождения:

К первому относил инновации, происходящие в значительной мере без плана (хаотично), без точного соотнесения к самой потребности, их порождающей, либо без полноты понимания всей системы условий, средств и методов осуществления инновационного процесса. Такой тип инноваций может быть назван эмпирическим: педагог идет к инновации от своего нетрадиционного опыта, организуемого зачастую без плана (хаотично).

К Второму типу инноваций принадлежат те, которые являются результатом осознанной и целенаправленной деятельности, построенной на многовариантных идеях и принципах. Итогом такой деятельности и становится инновационная педагогика. Этот тип инноваций может быть назван как научно организованный. Он является на ступень выше по отношению к первому типу по уровню абстракции и теоретического осмысления, значимости и масштабности результатов (рис. 1).

Следующий вариант классификации инноваций в образовании связан с воздействием их на те, либо иные части образовательного процесса (рис. 2).

Итак можно подытожить что, хотя существует большое количество определений к понятиям «инновации» и «инновации в образовании» можно выделить следующие характерные черты. Как правило инновации связаны с элементами новизны, внедрением нововведений, обновлением и направлены на получение ре-

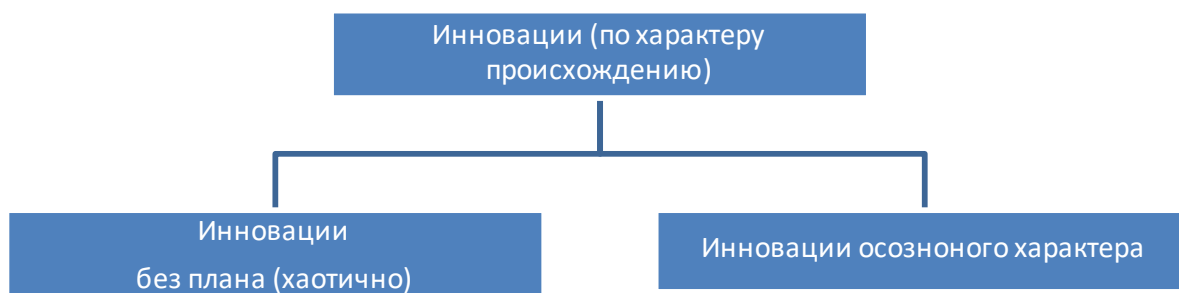

Рисунок 1– Классификация педагогических инноваций по характеру происхождения

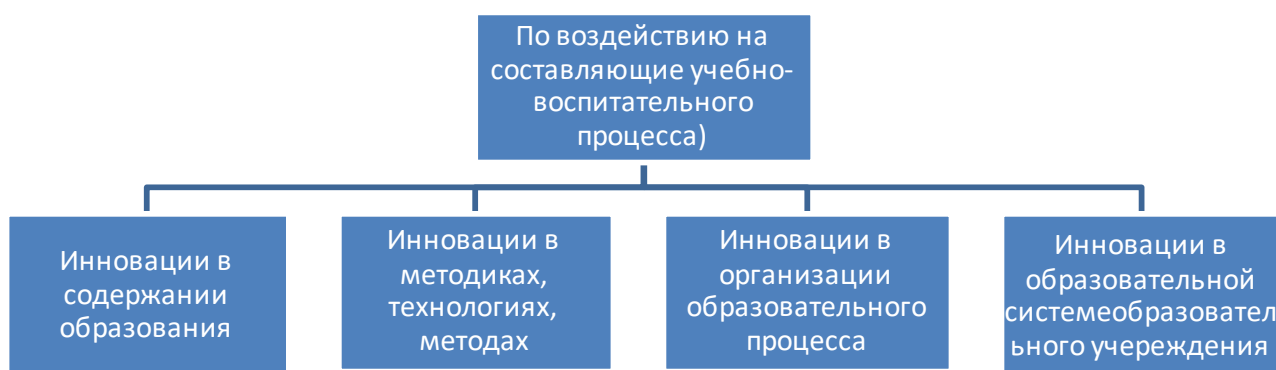

Рисунок 2

зультата. Большое число в классификации

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamarajabov, O., & Sayfulla, A. (2021, November). Conditions for the development of students' information competence, in the aspect of the development of distance learning in the humanities. In 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-4). IEEE.
2. Bahadirovna, S. D. (2022, February). ENRICH EDUCATIONAL CONTENT THROUGH MULTIMEDIA RESOURCES USING DIGITAL TECHNOLOGIES. In ConferenceZone (pp. 220-221).]
3. Хасанов, А. А., & Уроқова, Ш. Б. Қ. (2021). ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАТИЗИРОВАННОГО ОБЩЕСТВА. Scientific progress, 2(1), 300-308.

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРИ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН АХБОРОТ-ДИДАКТИК ШАКИЛЛАРИ

КАРИМОВ КОМИЛЖОН АБДУРАХИМОВИЧ

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) доцент,
Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий
тадқиқот институти “Технология таълими назарияси ва методикаси” бўли-
ми бошлиғи

Аннотация. Ушбу мақолада профессионал таълим тизими педагог кадрлар малакасини оширишда ахборот-таълим муҳитининг имкониятлари баён этилган бўлиб, таълимнинг инновацион ахборот-дидактик шакллари, таълимни ахборотлаштириш масалалари кўриб чиқилган. Шунингдек, мақолада ахборот-таълим муҳити, бу таълимий ахборотларни узатиш ва тез алмашишни таъминловчи восита сифатида талқин қилинган.

Таянч сўз ва иборалар: профессионал таълим, педагог кадрлар, малака ошириш, таълимни ахборотлаштириш, ахборот-дидактик шакллар, ахборот-таълим муҳити, муҳитли ёндашув, сифат ва самарадорлик, мотивация, таълим муҳити.

Мамлакатимизда профессионал таълим тизимипедагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ислоҳ қилиш борасида кенг қамровли ишлар олиб борилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган “Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш”[1] устувор вазифаларга мувофиқ таълим порталларида он-лайн ва офф-лайн технологияларига асосланган масофавий қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларининг жорий этиш орқали педагогларнинг асосий ишдан ажралмаган ҳолда ўқув курслари таълим дастурларини мустақил равишда ўзлаштириш имкониятларини яратиш, педагог кадрлар малакасини ошириш жараёнларида тингловчиларнинг малакавий тайёргарлигини ривожлантириш ва уларда етарли билим, кўникма ва

малакаларни илғор ахборот-таълим муҳитида шакллантириш долзарб ҳисобланади.

Узлуксиз педагогик таълимнинг муаммосини ҳал қилиш соҳасидаги назарий ва амалий тажрибага ижобий баҳо бериб, ҳозирда шаклланган тузилмавий-мазмунли ва процессуал таркибий қисмлар педагог касбий фаолиятининг табиатига мос келмаслигини таъкидлаш лозим. Профессионал таълимтизими раҳбар ва педагогик кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг амалдаги тизими замонавий талабларга тўлиқ жавоб бермайди.

Ўқув - тарбия жараёнини юқори илмий-услубий даражада таъминлаш, малакавий талаблар, ўқув режалари ва дастурлари асосида касбий ва педагогик маҳоратни доимий равишда ривожлантиришга кўмаклашиш учун зарур бўлган касбий билимлар, кўникмалар ва малакаларни янгилаб бориш малака ошириш курсларининг асосий мақсади ҳисобланади.

Таълим сифати ва самарадорлигига қўйилаётган талаблар профессионал таълим тизими педагог кадрлари малакасини

оширишнинг мазмунини, шакллари ва методларини ана шу талабларга мос равишда такомиллаштириб боришни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5812-сон Фармонида профессионал таълим дастурлари ЮНЕСКО ташкилоти томонидан қабул қилинган Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи (МСКО) даражалари билан уйғунлашмаганлиги, ўқув жараёнига Ўзбекистоннинг Миллий квалификация тизими тўлақонли жорий этилмаганлиги тайёрланаётган кадрларнинг меҳнат бозорида муносиб ўрин эгаллашларига тўсқинлик қилаётганлиги таъкидланган[2].

Малака ошириш соҳасидаги сифат ўзгаришлар ва юқори самарадорлик уларнинг жаҳон таълим талаблари билан мослиги ва педагогларнинг келгуси меҳнат фаолиятларида ўзлаштирган компетенциялари қай даражада амалиётга татбиқ қилинаётганлигига боғлиқ. Таълим-тарбиядаги сифат ўзгаришлар ва юқори самарадорлик эса мазкур соҳага ижобий янгилик киритиш билан белгиланади. Бундай янгиликни киритиш жараёни инновацион жараён бўлиб, илғор педагогик технологияларни жорий қилиб, таълимда сифат ва самарадорликка эришишдан иборат бўлади. Бу эса кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизими олдида барча соҳа мутахассисларининг, шу жумладан, профессионал таълим тизими ўқитувчиларининг касбий тайёргарлиги савиясини замон талабларига мос тарзда узлуксиз такомиллаштириб бориш вазифасини қўяди. Мазкур долзарб вазифаларни бажаришда профессионал таълим тизими муассасалари раҳбарлари ва педагог ходимларининг функционал вазифасига мос равишда малака ошириш ва қайта тайёрлаш жараёнла-

рининг мазмунини такомиллаштириш ва ривожлантириш стратегияларни танлаш ҳамда малака ошириш жараёнлари сифат ва самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи таълимнинг инновацион ахборот-дидактик шакллари илмий тадқиқ қилиш, ишлаб чиқиш ва улардан тизимли фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Таълимнинг инновацион ахборот-дидактик шакллари - таълим олувчининг қобилиятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда таълим - тарбия мазмунини, таълим мақсадига мос равишда лойиҳалаш ҳамда педагогик, ахборот-коммуникацион услублар, шакллар ва ўқитиш усулларини тадбиқ этишга йўналтирилган психологик, умумпедагогик, дидактик ва шахсий услубий тартиблар асосида амалга оширилувчи таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги ўзаро таъсир тизимидир. Профессионал таълим тизими педагог кадрлари малакасини оширишнинг инновацион ахборот-дидактик шакллари – юқори даражадаги самарадорликни таъминловчи, педагогик қонуниятлар, мақсадлар, тамойиллар, мазмун, шакл, услублар, ўқитиш воситалари ва АКТ дан ҳамда тарбиялаш усулларидан ташкил топган лойиҳалаш ва мос равишда ушбу технологияни амалиётда қўллаш тизимидир[3; 18-б.].

Таълимни ахборотлаштиришнинг мақсади ахборот ва телекоммуникацион технологияларни қўллаш ҳисобига интеллектуал фаолиятни глобал жадаллаштиришдан иборат. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш доирасида технологиялар ва ахборотлаштириш воситаларини бир тизимга бирлаштиришнинг педагогик, методик ва технологик асосларини ишлаб чиқишга йўналтирилган тадқиқотлар ўтказиш лозим. Бундай тизим сифатида ахборот-таълим муҳити таклиф қилиниши мумкин.

Ахборот-таълим муҳити - бу таълимий ахборотларни узатиш ва тез алма-

шишни таъминловчи восита ҳисобланади. Ушбу муҳит асосида таълим оловчиларни бир-бирини тушунишга, ўзгалар фикрини ҳурмат қилишга, ўз фикрини эркин баён қилишга ва биргаликда муаммоларни ҳал этишга ўргатишга имконият яратилади. Натижада ягона таълим соҳасига кириб борилади.

Ахборот алмашуви тизим ва муҳит ўртасидаги кўплаб ўзаро алоқалар ахборот элементларини ўзаро узатиш йўли билан юз беради. Шундай қилиб муҳит – тизимга ресурсларни етказиб беради, тизимдан эса унинг пировард маҳсулотларини олади ва истеъмол қилади. Бунинг ўзига хослиги шундаки, тизим фаолиятининг маҳсулотлари қоидага кўра, муҳитда яратилиши мумкин эмас. Шунга кўра муҳит таълим тизимини шакллантиришнинг фаол бошланиши ва объектив асоси бўлиб хизмат қилади.

Муҳитли ёндашув таълим, тарбия ва инсоннинг ривожланиши муаммолари бўйича кўплаб ишларда кенг тақдим этилган. Уларда муҳит шахсий ривожланишга ҳамда таълим муҳити салоҳиятининг яққол кўринишига ёрдам берувчи шароитлар ва имкониятлар нуқтаи назардан кўриб чиқилади.

Ҳ.Ф.Рашидов фикрича таълимий муҳит қуйидагича шакллантирилади: “Қачонки, таълим олишга мотивацияси бўлган шахс пайдо бўлсагина, муҳит таълимий бўлади. Бунда битта муҳит бир одамга таълимий бўлса, бошқасига нейтрал бўлади, ҳар бир одам муайян таълимий макон чегараларида ўзининг таълимий муҳитини шакллантириш имкониятига эга” [4].

“Таълим муҳити” атамаси В.А. Ясвиннинг ишида етарли даражада аниқ таърифланган, у таълим муҳити -деб “шахснинг берилган намунага кўра шаклланишининг таъсирлари ва шароитлари ҳамда ижтимоий ва фазовий-предметли

қуршовда таркиб топган уни, ривожланиши учун имкониятлар” ни тушунади [5].

Ахборотли-таълим муҳитининг назарий ядроси – педагогика фанининг янги йўналиши бўлиб, ахборот-таълим муҳити янгиланишга йўналтирилганлик моҳиятидан келиб чиқиб, педагогик жараёнларни тадқиқ қилади. Шунинг учун анъанавий таълим жараёнига у ёки бу шаклда янги педагогик тизимни киритиш кўп ҳолларда самарасиздир. Шу боис янги сифат тузилмасига, тизимни ташкил этишнинг янги мезонларига эга бўлган бутунлай янги дидактик моделни яратиш лозим.

Ахборот-таълим муҳитининг кўпгина таърифлари таҳлили - таълим жараёнини ахборот, техник ва ўқув методик таъминоти ҳамда унинг иштирокчиларининг ўзаро муносабат тизимидир - деб хулоса қилиш имконини беради.

Ахборот таълим тизимини шакллантириш тадқиқотимиз вазифаси доирасида ахборот-таълим муҳити тушунчаси Н.Ф.Абдуназарованинг ишида қуйидагича таърифланган: “Ахборот муҳити, ахборотни яратиш ва қўллашнинг индивидуал-шахсий томонлари билан юқори даражада боғлиқ бўлган тушунчадан иборат. Таълим жараёнининг ҳар бир субъекти ўзининг ахборот муҳитини мустақил шакллантиради. Ахборот ресурсларини яратар ва истеъмол қилар экан, таълим жараёни субъекти нафақат ўзи ривожланади, балки ахборот муҳитини ҳам ривожлантиради. Шу тарзда индивидуал ахборот муҳитларидан таълим жараёнининг ахборот тизими бўлган ахборот макони пайдо бўлади” [6]. Жуда кўпчиликни ташкил этадиган бундай таърифларда мураккаб ҳодиса бўлган ахборот-таълим муҳитининг моҳиятини тушунишда фикрларнинг анчагина турличалигини кўриш ва унда энг муҳим характерли томонларни ажратиш олиш мумкин.

Амалдататбиқ қилинган ёки назарий ёндашувлар кўринишида тавсифланган қуйидаги учта асосий турдаги ахборот-таълим муҳитини ажратиш мумкин: билимларни тақдим этишга йўналтирилган муҳитлар, билимларни олиш бўйича мустақил фаолиятга йўналтирилган муҳитлар, муҳитларнинг аралаш тури.

Ахборот-таълим муҳитини самарали ташкил этиш учун қуйидагилар эътиборга олиниши зарур: қўйилган муаммони ечиш учун табиий, физик, ижтимоий ва бошқа ҳодисалар устидан кўп, тизимли, бир марталик ёки узоқ муддатли кузатиш, турли минтақалардан маълумотлар тўплаш; турли жойларда юзага келадиган ҳодисалар, далиллар, воқеаларнинг аниқ тенденциясини аниқлаш учун таққослаб ўрганиш, қарорлар қабул қилиш ва таклифлар ишлаб чиқиш; тармоқ иштирокчиларининг маданий, этник, географик шартлари ўртасидаги фарқларни ҳисобга олган ҳолда ҳар бир муаммо ёки масалани ечиш йўлларининг (альтернатив ёки турли усулларини) самарадорлигини таққослаб ўрганиш; ўзига хос маданий, анъанавий ва бошқа хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ижтимоий ва маданий қарашларни қиёсий таҳлил қи-

лиш; биргаликда маълум бир муаммони ҳамкорликда тадқиқ қилиш шarti билан бирор бир (амалий, ижодий, илмий ва бошқа) ижодий ғояни ишлаб чиқиш; таълимий муммоларни ўрганиш ва ҳал этиш бўйича мусобақалар ўтказиш ва бунда юзага келадиган муаммоли вазиятларни маданий, таълимдаги анъаналар бошқа соҳалар билан боғлиқ бўлишига қаратиш.

Хулоса қилиб айтганда, педагог кадрлар малакасини оширишнинг ахборот-таълим муҳити компьютерли телекоммуникация асосида ташкил этилган, умумий муаммо, мақсад, келишилган услублар ва фаолият усулларига эга, фаолиятнинг биргаликдаги натижасига эришишга йўналтирилган таълим олувчи - ҳамкорларнинг ўқув-билиш, тадқиқий, ижодий, илмий фаолияти тушунилади. Ҳар қандай муаммо ечими интеграциялашган билимни талаб этади. Ахборот-таълим муҳитичуқурлашган билимлар интеграциясини, шунингдек, тадқиқ қилинаётган муаммо юзасидан фан билимлари соҳасини, балки ҳамкорнинг хусусиятларини, унинг дунёни билиши ва тушунишини, қарашларини билишни ҳам тақозо қилади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. -Т., 2017. -Б.39.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги «Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5812-сон Фармони.
3. Макаров С. И. Методические основы создания и применения образовательных электронных изданий (на примере курса математики): дис.... д-ра. пед. наук: 13.00.02.- М.: ИОСО РАО. 2003.-242 с.
4. Рашидов Х.Ф. Теоретико-методологические и социально-педагогические основы развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане (на материалах реализации национальной программы по подготовке кадров). Дисс. ...докт. пед. наук. -Ташкент, 2005. 311 с.
5. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. -М.: Олма-Пресс, 2001.365 с.
6. Абдуназарова Н.Ф. Педагогические основы повышения квалификации преподавателей профессиональных колледжей в условиях информатизации образования Дисс. к. п. н. - Т. 2008 -151 с.

ORFOGRAFIYA ADABIY TILNING YOZMA SHAKLINI TARTIBGA SOLUVCHI TILSHUNOSLIKNING BO‘LIMI

ERGASHEVA G.A.

Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta‘lim metodikalari kafedrasida katta o‘qituvchisi

Аннотация. Maqolada boshlang‘ich ta‘lim tizimida savodxonlik va nazariy bilimlar bilan amaliyotning bog‘liqligi, savodxonlikka erishishning metod va usullari xalq ta‘limi tizimini rivojlantirish omillaridan biri ekanligi xususida so‘z yuritiladi.

Калит сўзлар: savodxonlik, yozma nutq, uzviylik va izchillik, xalq ta‘limi, imloviy savodxonlik, mantiqiy izchillik, imlo lug‘at.

Аннотация. В статье рассматривается связь между грамотностью и теоретическими знаниями и практикой в системе начального образования, а также методы и приемы достижения грамотности, являющиеся одним из факторов развития системы государственного образования.

Ключевые слова: грамотность, письменная речь, членство и последовательность, государственное образование, орфографическая грамотность, логическая последовательность, орфографический словарь.

Annotation. The article discusses the connection between literacy and theoretical knowledge and practice in the primary education system, the methods and techniques of achieving literacy is one of the factors in the development of the public education system.

Keywords: literacy, written speech, membership and consistency, public education, scientific literacy, logical consistency, spelling dictionary

Zamonlar oshsa ham tilga bo‘lgan e‘tibor o‘z ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydi. Yaqin o‘tmishdagi sho‘rolar davrida tilimiz kamsitilib, uning rivoji va nufuziga bee‘tibor qaralgani sir emas, albatta. Sho‘rolar davrida tilimiz kamsitilib, uning rivoji va nufuziga bee‘tibor qaralgani sir emas, albatta. Mustaqil davlatimizning Konstitutsiyasida, “Davlat tili” haqidagi Qonun va boshqa bir qancha rasmiy hujjatlarda o‘zbek tilining huquqiy maqomi va istiqbol yo‘li aniq ko‘rsatib berildi.

Ma‘lumki, til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his-kechinmalarni ifodalashda muhim o‘rin tutishi, til jamiyat a‘zolarining bir-biri bilan o‘zaro aloqasi uchun xizmat qilish vositasi ekani maktabda ona tilini chuqur o‘rganish zaruratini keltirib chiqaradi. Hech bir inson nutq birligi bo‘lmish so‘zning ma‘nolarini va ularning

imlosini bilmasdan turib, uni og‘zaki va yozma nutqida qo‘llamaydi.

“Orfografiya grekcha orphos (to‘g‘ri) va grapho (yozaman) so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, «to‘g‘ri yozaman» degan ma‘noni anglatadi”. “O‘zbek tili grammatikasi”ning 1-jildida, M. Mirzayev, S.Usmonov, I.Rasulovlarning “O‘zbek tili”, H.Jamolxonovning “O‘zbek tili”, M. Hamroyevlarning “Ona tili”, R.Ikromova, A.Azizova, D. Muhamedovalarning “Ona tili” darsliklarida ham orfografiyaga shu mazmunda ta‘rif berilgan.

Hozirgi rivojlangan mamlakatlarda jamiyatning har bir fuqarosidan adabiy tilda to‘g‘ri so‘zlay olish va savodli yoza bilish talab etiladi. Boshlang‘ich ta‘lim, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘limi hamda oliy ta‘lim oldida turgan asosiy vazifa ham shu talabdan kelib chiqadi. Adabiy tilning yozma shakli

orfografiya qonun-qoidalariga asoslanadi. Demak, “orfografiya adabiy tilning yozma shakliga xos bo‘lib, u tildagi o‘zak-negiz va qo‘shimchalarni yagona tarzda to‘g‘ri yozish haqidagi qoidalar yig‘indisidir. 1956-yilda tasdiqlangan kirill grafikasi asosidagi imlo qoidalari quyidagi bo‘limlarni o‘z ichiga olgan:

1. Ayrim harflar imlosi.
2. O‘zak-negiz va qo‘shimchalar imlosi;
3. Qo‘shma so‘z va so‘z birikmalari imlosi;
4. Bo‘g‘in ko‘chirilishi;
5. Bosh harflarning yozilishi.

1995-yil 24-avgustda lotin grafikasi asosidagi o‘zbek yozuvining imlosiga doir qoidalar quyidagi bo‘limlardan iborat:

1. Ayrim harflar imlosi: unlilar imlosi, undoshlar imlosi.
2. Asos va qo‘shimchalar imlosi.
3. Qo‘shib yozish.
4. Ajratib yozish.
5. Chiziqcha bilan yozish.
6. Bosh harflar bilan yozish.
7. Ko‘chirish qoidalari.

1956-yildagi imlo qoidalariga quyidagi o‘zgarishlar kiritildi:

1) juft so‘zlar orasida bog‘lovchi bo‘lib kelgan yuklamalar o‘zi bog‘langan so‘zdan chiziqcha bilan ajratiladi: dost-u dushman, kecha-yu kunduz;

2) yil, oyni ko‘rsatuvchi raqamlardan keyin ham chiziqcha qo‘yiladi: 1995-yil 24-avgust, 1993- yil 2-sentabr;

3) kirilchadagi ts harfi so‘z boshida va oxirida s harfi bilan beriladi: tsirk – sirk, abzats – abzas. So‘z o‘rtasida unlidan keyin ts harfiy birikmasi, undoshdan keyin esa s harfi bilan beriladi: litsey – litsey, aktsiya – aksiya.

4) -ga qo‘shimchasi g‘ tovushi bilan tugagan so‘zlarga qo‘shilganda morfologik yozuv bo‘yicha asliga muvofiq yoziladi: bog‘+ga= bog‘ga, tog‘+ga= tog‘ga

5) oldin shakliy yozuv qoidasiga muvofiq yozib kelingan juda ko‘p chet tili so‘zlari endilikda fonetik yozuv bo‘yicha yoziladigan bo‘ldi (bu o‘zgarish asosan tarkibida yo, yu, ya harflari qatnashgan so‘zlarga tegishlidir) : sentabr (sentyabrъ), oktabr (oktyabrъ), budjet (byudjet), rejissor (rejissyor), likor (likyor).

6) ayrim so‘zlar esa oldin fonetik yozuv bo‘yicha yozilgan bo‘lsa, yangi alifboda morfologik yozuvga ko‘ra yoziladigan bo‘ldi: ertalabki emas ertalabgi.

Imlo qoidalari orfografiyaning fonetik, morfologik, shakliy, an‘anaviy va differentsiatsiya tamoyillari asosida ishlab chiqilgan. Fonetik va morfologik tamoyillar o‘zbek orfografiyasining asosiy tamoyillaridir.

Fonetik tamoyil asosidagi asos va qo‘shimchalar imlosidagi ayrim qoidalar 3-4- sinfda fe‘l yasovchi qo‘shimchalar o‘rganilganda, son so‘ziga fe‘l yasovchi -a qo‘shimchasi qo‘shish bilan yasalgan so‘zning sona emas, sana tarzida talaffuz qilinishi va shunday yozilishi, -a, -la fe‘l yasovchi qo‘shimchasi o‘rganilganda, yuqoridagi so‘zlar kabi yosh, ot so‘zlarining talaffuziga muvofiq yasha, ata tarzida yozilishi o‘rgatiladi. Ong so‘ziga fe‘l yasovchi -la qo‘shimchasini qo‘shish bilan yasalgan so‘z onгла emas, angla tarzida talaffuz qilinadi va yoziladi.

O‘yin –o‘yna , sariq- sarg‘ay, ulug‘-ulg‘ay so‘zlari fe‘l yasovchi –a, –ay qo‘shimchasi qo‘shilishi bilan yuzaga kelishi, tara, bo‘ya so‘zlariga ot yasovchi –q qo‘shimchasini qo‘shish bilan yasalgan so‘z taroq, bo‘yoq tarzida talaffuz qilinishi va shunday yozilishini o‘rganadilar.

4-sinfda egalik qo‘shimchalari bilan qo‘llangan otlarning imlosi o‘rganilganda og‘iz, qorin, o‘rin, singil, ko‘ngil, burun, shahar kabi so‘zlar o‘zagidagi i, u, a unlilari talaffuzda tushib qoladi va shunday yozilishi o‘rgatilganda, yuqoridagi fonetik tamoyil

asosidadi o‘zak-negiz va qo‘shimchalar imlosiga asoslaniladi (og‘iz+im=og‘zim, qorin+im=qornim, o‘rin+im=o‘rnim, singil+im=singlim, ko‘ngil+im=ko‘nglim, burun+im=burnim, shahar+im=shahrim)

Adabiy tilda jo‘nalish kelishigining –ga qo‘shimchasi shakli qabul qilingan. Ba‘zan bu shakl –ka, –qa tarzida eshitiladi. Masalan: bilakka, go‘dakka, qishloqqakabi. Ko‘rinib turibdiki, so‘z q yoki k undoshi bilan tugaganda jo‘nalish kelishigi –qa, –ka shaklini olyapti. Og‘zaki talaffuzda so‘z qanday tovushlardan tashkil topgan bo‘lsa, bu tovushlar yozuvda ham shu tovushlarga mos harflar bilan aks ettiriladi. Bu imlo qoidasiga 4-sinfda “Otlarning kelishik qo‘shimchalari bilan turlanishi” mavzusi o‘rganilganda asoslaniladi. Bu so‘zlar fonetik tamoyilga ko‘ra yozilsa, lekin tog‘ so‘ziga –ga shaklida qo‘shiladi, bunda morfologik tamoyilga ko‘ra yozildi.

Men, sen olmoshlariga –ni, –ning qo‘shimchalari qo‘shilganda n tovushi tushirib aytiladi va shunday yoziladi: menni, sening. Bu imlo qoidasiga ham 4-sinfda “Kishilik olmoshlarining kelishiklar bilan turlanishi” mavzusi o‘rganilayotganda asoslaniladi.

Demak, fonetik tamoyilga ko‘ra yozuvda talaffuzdagi tovushga muvofiq keladigan, aynan mos tushadigan harf qo‘llanishi haqidagi imlo qoidalari Grammatik mavzular bilan bog‘liq holda o‘rgatiladi.

Morfologik tamoyilga ko‘ra so‘zlarning tarkibiy qismlari: o‘zak-negiz va qo‘shimchalari og‘zaki nutqda qanday talaffuz qilinishidan qat‘i nazar, ya‘ni og‘zaki talaffuz shakliga qarab emas, asliga muvofiq yoziladi. Bu tamoyil so‘z o‘zagini, unga qo‘shiladigan qo‘shimchalarni muayyan bir sistema asosida aks ettiradi, tildagi variantlilikka, har xillikka barham beradi. Bu tamoyilga ko‘ra variantlardan biri tanlanib, yozuvda tanlangan variant asos qilib olinadi. O‘zbek orfografiyasining asosiy imlo qoidalari, ya‘ni

ayrim unli harflar imlosi, ayrim undosh harflar imlosi hamda asos va qo‘shimchalar imlosi shu tamoyilga tayanadi. Mazkur tamoyilga ko‘ra ishlab chiqilgan imlo qoidalari 1- 2-sinfda ”Jarangli va jarangsiz undoshlar” (jarangsiz jufti bor jarangli undoshlar (b, d, v, g, j(jim), j(juri), g‘, z) so‘z oxirida jarangsiz (p, t, f, k, ch, sh, s) tarzida talaffuz qilinsa ham, asliga muvofiq yoziladi:

maktab, ozod), ”a va o unllilarining imlosi” (bahor, navbatchi)”u va i unllilarining imlosi” (so‘zlarning oldingi bo‘g‘inida u kelsa, keyingi bo‘g‘inida u unlisi i tarzida aytilsa ham, u yoziladi: uzum, uzuk, tugun, turmush), do‘st, go‘sht, to‘rt, Toshkent kabi so‘zlarda so‘z oxirida yonma-yon kelgan undoshlarning oxirigisi talaffuz qilinmaydi, ammo yozuvda saqlanadi, 3-sinfda –lar ko‘plik qo‘shimchasi so‘z oxirida kelganda, og‘zaki nutqda –la tarzida aytilsa ham, yozuvda –lar shaklida yoziladi qoidasi, 4-sinfda qo‘shimchalarning asosiy qismi morfologik tamoyil asosida yozilishi, ya‘ni kelishik qo‘shimchalari og‘zaki nutqda maktabta, ishtan tarzida aytilsa ham, maktabda, ishdan; fe‘llardagi –di shaxs-son hamda yaqin o‘tgan zamon qo‘shimchasi –ti tarzida (aytipti, aytti) aytilsa ham, aytibdi, aytdi kabi yozilishi shu qoidasi asosida o‘rgatiladi .

1-2-sinfda unlining cho‘ziq-qisqaligi orqali farqlash, ya‘ni so‘zlarda unlining cho‘ziqligini tutuq belgisi orqali ifodalash, so‘zlarning ma‘nosini tutuq belgisiga ko‘ra farqlash (tana – ta‘na, surat – sur‘at, qala – qal`a) kabilar o‘rgatiladi. Bunda differensial tamoyilga asoslangan imlo qoidalariga tayaniladi.

Boshqa-boshqa tovush ifodalovchi harflar vositasida so‘z ma‘nosini farqlash: xol (yuzdagi xol) – hol (ahvol, holat) kabilar 1-sinfdan boshlab 4-sinfga qadar o‘rgatiladi.

Grafik tamoyil asosidagi imlo qoidalari tovush bilan uning yozuvdagi shakli o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalashga

asoslanadi. Masalan, sirg'aluvchi j tovushi bilan qorishiq portlovchi j tovushlari yozuvda bitta shakl – harf bilan berilishi (jo'ja-gijda kabi), sayoz til orqa –ng tovushini ifodalovchi harflar birikmasi ng hamda n va g tovushlarini ifodalovchi n va g harflari yonma-yon kelganda ham n va g talaffuz etilishi grafik tamoyil asosida belgilangan: ko'ngil – bitta tovush, senga - ikkita tovush kabilar 1-sinfda savod chiqarish davridan boshlab o'rgatiladi. Buni o'rgatishga grafik tamoyilga asoslaniladi.

“Har bir tilda, - deb yozadi G'.Hamroyev, - talaffuz va imlosi muammo bo'lgan nutq tovushlari mavjud. O'zbek tilida unli tovushlardan, asosan u-o', i-e, va undoshlardan x, h, q, ng kabi tovushlarning aytilishi va yozilishida o'quvchilar, barcha soha vakillari, eng achinarlisi, ayrim mutaxassis-o'qituvchilar ham muntazam xatoga yo'l qo'yadi. Adabiy talaffuzning asosi bo'lgan urg'u masalasi ham fonetika o'qitishning murakkab mavzularidan hisoblanadi.

Ilmiy-metodik nashrlarda ham til birliklarning o'qitilishiga doir juda ko'p e'tiborga loyiq tavsiyalar, mulohazalar uchraydi, ammo negadir fonetik materiallar va ularning o'qitilishi alohida tadqiq qilinmay kelinmoqda.”

Metodist olim to'g'ri ta'kidlaganidek, boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida to'g'ri talaffuz va imlo me'yorlarini ko'nikma sifatida shakllantirish borasida ko'plab o'quv topshiriqlari, turli tushuntirishlar beriladi. Ammo ayrim tovushlarning adabiy talaffuzi va imlosini o'quvchiga o'rgatish qiyinchiligicha qolmoqda. Buning asosiy sababi ona tili darsliklarida, shuningdek, fonetika o'qitish jarayonida faol qo'llanayotgan mashqlarning topshiriqlardan jiddiy farqlanmayotganligidir. Nutqiy kompetensiyani shakllantirish nuqtai nazaridan, ayniqsa, fonetika o'qitishda mustahkamlovchi o'quv mashqlari va topshiriq kategoriyalarini mazmun-

mohiyatidan kelib chiqib, didaktik jihatdan farqlash va takomillashtirish zarur deb o'ylaymiz.

Yonma-yon keladigan unlilar imlosi boshlang'ich sinfda maxsus o'rgatilmasada, lekin o'quvchilar matn tarkibida shunday so'zlarni uchratadilar. Ularni yozadilar. Shuning uchun bunday so'zlarning talaffuzi va imlosidagi farqni o'zi bilishi va bunday so'zlar uchraganda o'quvchilarga izoh berib ketishi kerak.

O'qituvchi “yonma-yon keladigan unlilarorasiga ba'zan y undoshi qo'shib aytilsa ham, yozilmaydi” degan qoidani nazariy emas, misollar bilan tushuntirib o'tadi. Masalan:

- a) ia: material, milliard, radiator, tabiat, shariat kabi;
- b) io: million, biologiya, stadion, radio kabi;
- d) ai: mozaika, ukrain, said, maishat kabi;
- e) oi: alkaloid, ellipsoid, doim, shoir, oila kabi;
- f) ea: teatr, okean, laureat kabi;

Boshqa hollarda yonma-yon kelgan unlilar odatda aynan aytilishi va yozilishi ham quyidagi so'zlar uchraganda tushuntirib o'tiladi: manfaat, saodat, sanoat, muammo, matbuot, tabiiy, rioya kabi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi yuqoridagi imlo qoidalarini, ularning qaysi tamoyillar asosida ishlab chiqilganini, ularni qaysi grammatik mavzularga bog'liq holda o'rgatib borishni bilishi lozim.

“Boshlang'ich sinflarda, - deb yozadi BuxDU tadqiqotchisi R.Isroilova, - ona tili sohasida ta'lim mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- nutq tovushlari: unli va undosh, jarangli va jarangsiz tovushlar;
- bo'g'in: urg'uli va urg'usiz bo'g'inlar, ochiq va yopiq bo'g'inlar, aytilgan yoki berilgan so'zlarni fonetik tahlil qilish;
- so'z: so'z ma'nolari, ma'nodosh so'zlar,

qarama-qarshi ma'voli so'zlar;

- o'zakdosh so'z, o'zak, negiz, qo'shimcha, old qo'shimcha, so'z turkumlari tahlili, so'z yasovchi qo'shimchalar, predmet nomi qo'shimchasi, predmetning

rang-tusini bildirgan so'zlar, predmetning miqdori va son-sanog'ini bildirgan so'zlar, ish-harakatni ifodalovchi so'zlar;

- ko'makchi va bog'lovchilar;

- gap: darak ma'nosini ifodalovchi gaplar, so'roq ma'nosini ifodalovchi gaplar, his-hayajon ifodalovchi gaplar;

- tinish belgilari: nuqta, so'roq, undov, vergul;

- matn; matnning tuzilishi, mavzu asosiy fikr, sarlavha, reja, so'z boshi, taqqoslash, dialog, monolog, bayon, insho, og'zaki va yozma ijodiyot, xat, xabar, tabriknoma .

Tadqiqotchi R.Isroilova to'g'ri ta'kidlaganidek, boshlang'ich sinflarning ona tili o'quv predmeti bo'yicha hosil qilinadigan ko'nikma va malakalar quyidagi guruhlariga ajratib tahlil qilinadi.

1. Fonematik eshitish malakalari nutq tovushini so'z tarkibida to'g'ri ijro etish va eshitish, nutq tovushlariga ko'ra so'z ma'nolarini farqlash, urg'uli va urg'usiz

bo'g'inlarni talaffuz qilish, so'zlarni bo'g'inlar ketma-ketligida aytish va eshitish layoqatlari.

2. Grafik malakalar har bir nutq tovushini o'ziga oid harf va belgilar bilan yozish demak.

3. Orfografik malakalar so'z va uning tarkibiy qismlari o'zak va negizni, yasovchi, turlovchi, tuslovchi qo'shimchalarni ajratib va qo'shib yoziladigan so'z, so'z birikmalarini, atoqli otlarni orfografik qoidalar doirasida yozish.

4. Uslubiy malakalar so'z va uning tarkibiy qismlarini matnda ortiqcha takrorlamasdan, gap tarkibida gap bo'laklari tartibiga rioya qilib, matnni shakllantirish.

5. Tinish belgilarini yozma nutqda to'g'ri ishlatish malakalari – boshlang'ich sinflarning dasturlari hamda Davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan nuqta (.), so'roq (?), undov (!), vergul (,) kabi belgilarni matnda to'g'ri ishlatish va matnni ifodalash, ya'ni o'qish paytida ularga rioya qilgan holda faoliyatni amalga oshirish.

6. Prosodik malakalar nutq tempi, ovozning past-balandligi, diksiya, ohangga rioya qilib o'qish, gapirish, aytish malakalari .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH.M "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirok etishini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori \ "Xalq so'zi" gazetasi, 2018-yil;
2. Pospelov D.A. Injeneriya znaniy// Nauki i jizn. 1987. №6.S.8-15;
3. Zenkin A.A. Kognitivnaya kompyuternaya grafika. M., 1991. -186 s;
4. Ziyodova T. Ona tili mashg'ulotlarida kompyuterdan foydalanish texnologiyasi// GulDU axborotnomasi. Guliston, 2001. 2-son;
5. Tolipova R. Ona tili o'qitish muammolari // Til va adabiyot ta'limi. 2010-yil 1-son. 3-4-b.

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ВИРТУАЛ МОДЕЛЛАШТИРИШ ВОСИТАСИДА АРХИТЕКТУРАВИЙ ЛОЙИХАЛАШНИ ЎРГАТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

АБДУЛЛАЕВ АЪЗАМЖОН КОМОЛХАНОВИЧ
Наманган муҳандислик-қурилиш институти, тадқиқотчи.

Аннотация. Мақолада архитектуравий лойиҳалаш фанини ўқитишда талабалар фазовий тасаввурини компьютер технологиялари ва компьютер графикаси ёрдамида интенсив ривожлантириш воситалари ва усуллари келтирилган.

Калит сўзлар: архитектуравий лойиҳалаш, фазовий тасаввур, виртуал моделлар, видеодарс, компьютер графикаси.

Annotation. The article presents the tools and methods of intensive development of students' spatial imagination in the teaching of the subject of architectural design using computer technology and computer graphics.

Keywords: architectural design, spatial imagination, virtual models, video lessons, computer graphics.

Дунёнинг ривожланган давлатлари таълим муассаса(Олий, профессионал, ўрта мактаб)ларида ўқувчи-талабаларнинг масофадан мустақил таълим олиш мотивациясини шакллантириш, график тасаввури, архитектуравий-лойиҳалаш тасаввури ва график тафаккури, креатив фикрлаш қобилиятини ривожлантиришнинг мультимедиали, виртуал таълим технологиялари, виртуал моделлаштириш усуллари жорий қилиш билан боғлиқ қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Жумладан, -қўувчи-талабаларнинг график тасаввури, архитектуравий график топшириқ-лойиҳалар, бино-иншаотларининг лойиҳалаш чизмалари билан ишлаш компетентлигини ривожлантиришнинг мультимедиали, виртуал таълим билан боғлиқ имкониятларини кенгайтириш муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Бўлажак архитекторлар рақобатбардош кадрлар архитектуравий билим, кўникма ва саводхонлик таъминлашнинг муҳим омили сифатида мультимедиали-виртуал таълим олиш

рақамли услубий таъминотни такомиллаштириш, архитектуравий тасаввурни ривожлантиришда –ўқувчи-талабалар виртуал рақамли таъминотларнинг ўрни ва самарадорлигини ошириш, график билим асосида ўқувчи-талабалар архитектуравий тасаввурни ривожлантириш жараёнида виртуал моделлаштиришга қўйилган талабларни асослаш муҳим долзарблик касб этади.

Мутахассис кадрлар касбий тайёргарлигини такомиллаштиришга доир илмий тадқиқотлар ва электрон таълим ресурслари, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг назарий-услубий асослари ҳамда уларни таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари мамлакатимиз олимлари Р.Ҳ.Джурраев, У.И.Иноят, З.К.Исмаилова, Н.А.Муслимов, Қ.Т.Олимов, А.Р.Ходжабоев, Ш.С.Шарипов, Ш.Э.Қурбонов, А.Абдуқодиров, У.Ш.Бегимкулов, А.Ҳайтов, Ф.М.Закирова, М.Арипов, Ж.А.Ҳамидов, О.Х.Туракулов, Н.И.Тайлақов ва бошқаларнинг ишларида ўз аксини топган.

Республикамизда график таълимнинг ўқув методик жиҳатдан такомиллаштириш, талабалар фазовий тасаввурини ривожлантириш, график лойиҳалаш, ўқитиш методикаси масалалари Р.Хорунов, И.Рахмонов, А.Холмирзаев, Ш.Муродов, Д.Кучкарова, Э.Рўзиев, А.Хамракулов, А.Қаҳҳаров, Ш.Дилшодбеков ва бошқалар томонидан ўрганилган. “Архитектуравий лойиҳалаш” ва архитектура йўналишининг муаммолари бўйича З.Э. Матниязов, А.О. Ҳасанов, Г.С.Дурдиева, Т.Ш.Маматмусаев, А.А.Зияев, С.М.Мирдавидова, И.И.Тожиев олимлар тадқиқотлар олиб боришган. Лойиҳалаш компетенцияларини ривожлантириш бўйича Е.Б. Ерцкин, Н.В. Комов, Д.А. Крылов, И.А. Леонов, Е.Р. Романов ва бошқалар, констукциялаштириш ва констукторлик ишларини лойиҳалаштириш компетенцияларни А.П.Болозович, Н.А.Бреднев, О.А.Орловцев, М.А. Смирнов, Т.М. Щегловлар томонидан ўрганилган.

Бугунги кунда Архитектура йўналишларида “Архитектуравий лойиҳалаш” фанини ўқитиш жараёнида AutoCAD, ArchiCAD, 3dMax, CorelDraw график дастурларидан фойдаланилмоқда. Тадқиқотлар ва тажрибалар натижасига кўра ўзлаштириш кўрсаткичлари кўтарилиши кузатилмоқда. Тадқиқот ўтказиш учун НамМҚИда 2 та гуруҳ танлаб олин-

ди: 1-назорат гуруҳи(32-КХАЛ-19), 2-тажриба гуруҳи(33-КХАЛ-19) булар 2021–2022-ўқув йилининг кузги семестрида амалга оширилди.Тажриба ўтказишда ҳафталар кесимида олиб борилди. Ҳафталар кесимида куйидаги мавзулар ўтилди:

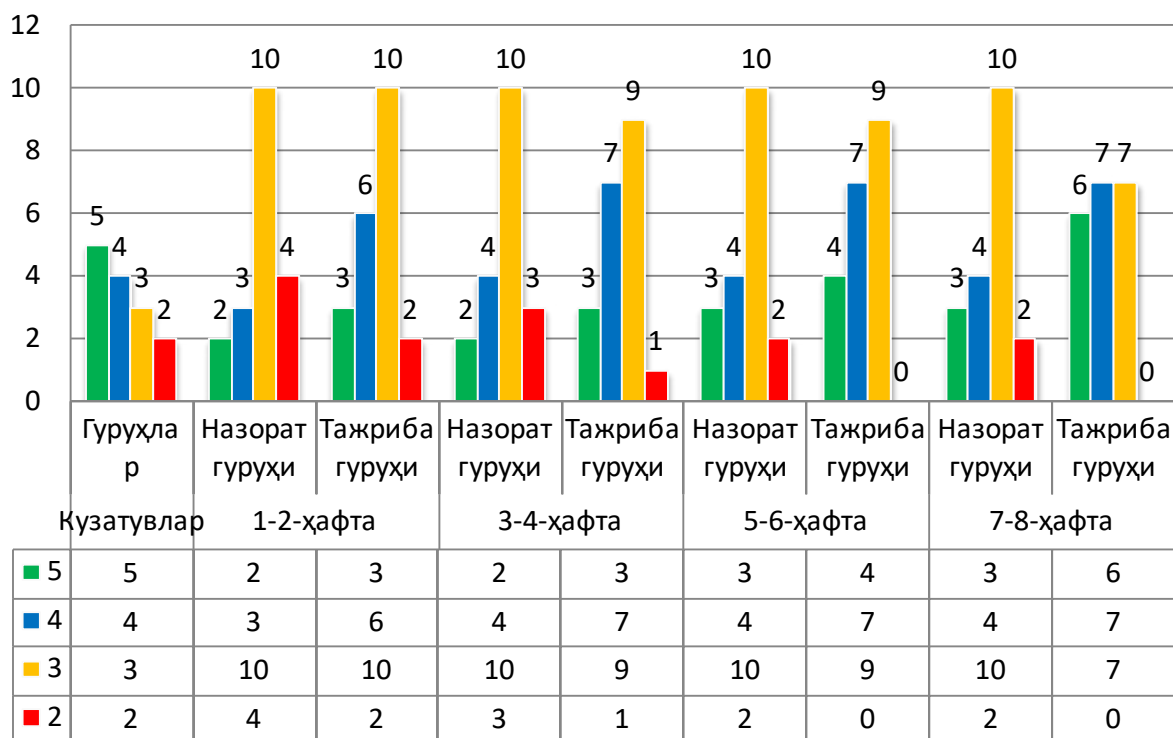
- 1-2-ҳафтада ўтилган мавзулар: Кам қаватли уйлар турлари ва уларнинг архитектуравий лойиҳалаш. Кам қаватли уй бош тархини чизиш. Кам қаватли уй хонадон тархини чизиш;

- 3-4-ҳафтада ўтилган мавзулар: Кам қаватли уй, хонадон олд кўриниши ва ён кўринишини чизиш. Кам қаватли турар жой, уй, хонадон тархига бўйлама ва кўндаланг қирқим чизиш. Кам қаватли турар жой, уй, хонадон пойдевори ва оралик ёпмасини чизиш;

- 5-6-ҳафтада ўтилган мавзулар: Кам қаватли турар жой, уй, хонадон уски ёпилмасини ва том кўринишини чизиш. Кам қаватли турар жой, уй, хонадон умумий кўринишини чизиш. Кўп қаватли уйлар турлари ва уларнинг архитектуравий лойиҳалаш;

- 7-8-ҳафтада ўтилган мавзулар: Кўп қаватли турар жой бир бўлимли уй бош тархини чизиш. Кўп қаватли, 2 бўлимли, 6 хонадонли уй тархини чизиш. Кўп қаватли, 2 бўлимли, 6 хонадонли уй олди, ён, қирқим кўринишларини чизиш.

Кузатувлар	Гуруҳлар	Талабалар сони	5	4	3	2
1-2-ҳафта	Назорат гуруҳи	19	2	3	10	4
	Тажриба гуруҳи	20	3	6	10	2
3-4-ҳафта	Назорат гуруҳи	19	2	4	10	3
	Тажриба гуруҳи	20	3	7	9	1
5-6-ҳафта	Назорат гуруҳи	19	3	4	10	2
	Тажриба гуруҳи	20	4	7	9	0
7-8-ҳафта	Назорат гуруҳи	19	3	4	10	2
	Тажриба гуруҳи	20	6	7	7	0

1-расм. Ҳафталар кесимида олинган натижаларнинг солиштирма диаграммаси

Ҳафта ўтиши билан ўзлаштириш ва сифат кўрсаткичлари ошиб бориши кузатилди.

График таълимни компьютерлаштириш орқали таълим олувчиларнинг ақлий, касбий, лойиҳавий, креатив фикрлашини ривожланиши юқори даражага кўтариш билан биргаликда рақамли технологияларни ўқув жараёнига татбиқ қилиш орқали ўқувчи-талабаларнинг мантиқий ва креатив фикрлаш қобилиятлари, олинаётган билимларни умумлаштириш, аниқлаштириш, таҳлил қилиш, синтезлаш, тавсифлаш, тизимлаштириш ва инновацион фикрлаш каби психологик жиҳатлари ривожланишининг максимал даражада юқори бўлишига олиб келади.

“Архитектуравий лойиҳалаш” фа-

нини ўқитишда визуал график дастур ва рақамли технологиялардан фойдаланиш натижасида ўқувчи-талабаларда фанга бўлган қизиқиш ортиши, тушуниши, фазовий тасаввурлари ривожланиши, мустақил ва креатив фикрлаш кўникмалари шаклланишига ёрдам беради. “Архитектуравий лойиҳалаш” фанидан таянч тушунчаларга эга талабалар компьютер графикасидан фойдаланишда ортиқча қийинчиликка дуч келмайди. Бу орқали курилиш, архитектура соҳасига оид чизмалар, лойиҳалар ва уларни виртуал моделларини яратишни мустақил тарзда яратиш кўникмаси пайдо бўлади. Провардида ўқувчи-талабалар лойиҳалаш ишларни бажариш орқали мураккаб чизмалар, лойиҳалар ва виртуал моделларни кам вақт сарфлаб, юқори натижага эри-

шишга олиб келади.

Рақамли методик таъминот фан ўқитувчиси учун катта ҳажмдаги маълумотлар базаси бўлиб, ундан дарс тури, таълим шаклига қараб қўлланилиши натижасида таълим сифати, самарадорлигига эришишига ёрдам беради.

Рақамли методик таъминотнинг босма адабиётлардан энг асосий фарқи шундаки, унда матнли, нутқли, гипер-текстли, овоз, видеоли, ўйинли, тестли, машқ қилдирувчи (тренажёр), 2D ва 3D графикли, рангли тасвирлар, визуал кўринишлар, иллюстратив чизмалар ва шу каби бошқа воситалардан фойдаланиш имкониятларига эгалигидир. Рақамли методик таъминотни янгилаш, таҳрирлаш ва тўлдириш ишларини бажариш ортиқча маблағ талаб этмаслиги ҳар томонлама қулай ҳисобланади. Замонавий компьютер графикаси ёрдамида ўқувчи-талабалар учун ўзлаштирилиши қийин бўлган мавзулар, мураккаб конструкцияли лойиҳалар ва уларни тасаввур этиш муаммоларини ечишда самарали ёрдам беради. “Архитектуравий лойиҳалаш” фанини ўзлаштириш учун, энг аввало, ўқувчи-талаба тасаввурини ривожлантириш зарур. Компьютер графикаси ва технологиялари ёрдамида лойиҳалаш компенециясини шакллантириш ва ривожлантириш имкониятлари мавжудлиги муҳим аҳамиятга эга. 2а-расмда кўрсатилган бино плани ўқувчи-талабаларга лойиҳани ўқишни ўргатади. 2б-расмда бинонинг фасади орқали бино ҳақида умумий тасаввур этишлари учун ёрдам берса, 2в-расм ўқув-талабалар бинонинг виртуал модели орқали бино ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш, виртуал моделлаштириш имкониятларидан фойдаланиб қўшимча маълумот олиш ҳамда

таҳрирлаш имкониятлари натижасида кретив фикрлаши талаб даражасида бўлишни таъминлайди.

Тадқиқотчи А.Хамрақуловнинг фикрича, компьютер графикасидан график масалалар ечишда фойдаланиш, бу жараёнда қўлланиладиган методикани ёритган, ...компьютер графикасидан унумли фойдаланиш дарснинг самарали бўлишини кафолатлашини таъкидлайди[8].

Архитектуравий лойиҳалаш фанин ўқитишда замонавий компьютер технологиялардан фойдаланиш, уларнинг техник, дидактик параметрларига асосланиши муҳим масалалар ҳисобланади. Замонавий компьютер технологияларини янги авлоди яратилиши, илм-фан олдида турган мураккаб ечимга эга бўлган масалаларни ҳал этиш йўллари аниқланиб, кенг фойдаланилмоқда. Авваллари мавжуд муаммони ҳал этиш учун ойлаб, керак бўлса йиллаб тажриба ўтказиш, вазиятларни ҳисобга олиб, кутиш лозим бўлган бўлса, бугунги кунда интеллектуал, виртуал компьютер дастурий таъминоти ёрдамида қисқа вақт мобойнида тадқиқот натижаларини кўриш, аниқлаштириш, солиштириш, таҳлил этиш имкониятларини яратиб берди.

Моделлаштириш – ўрганилаётган тадқиқот объектининг реал ҳодиса ва жараёни маълум бир соҳадаги маълумотларининг аниқ ва тушунарли кўриниши. Моделлаштиришнинг қуйидаги турлари график фанларни ўқитишда компьютер моделлаштириш ҳамда график ва геометрик моделлаштириш қўлланилиши мумкин.

Моделлаштириш жараёни учта элементни ўз ичига олади:

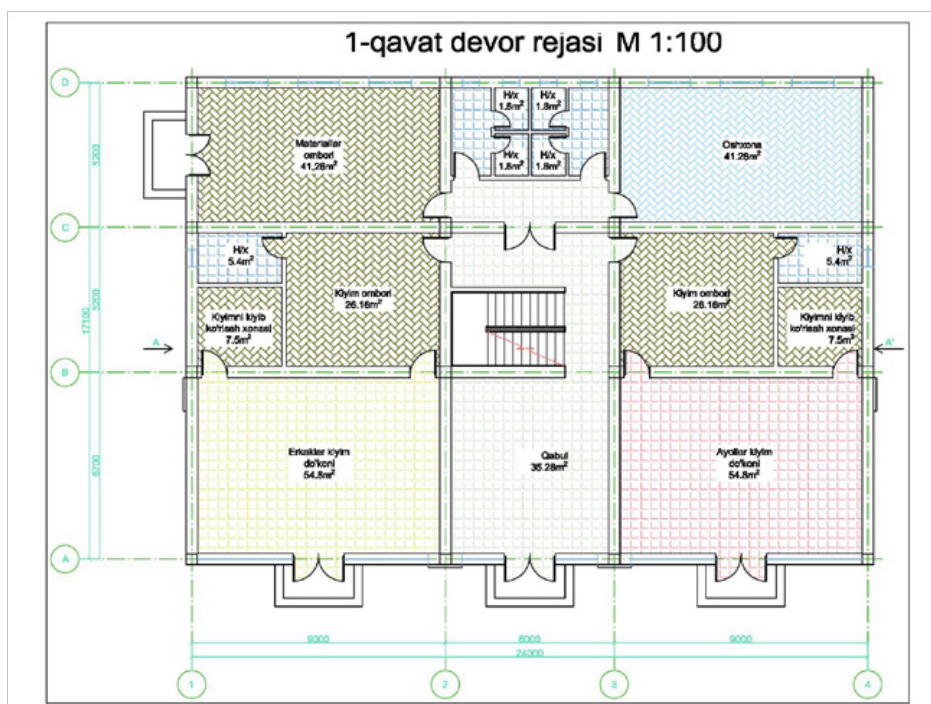
- субъект(тадқиқотчи);
- тадқиқот объекти;

• англовчи субъект ва англоувчи объект муносабатларини белгиловчи (акс эттирувчи) модель.

Компьютер моделлаштириш – математик ва геометрик моделлаш-тиришнинг виртуал кўринишда берилиши. Компьютер моделлаштиришдан жуда кўплаб соҳаларда фойдаланиш мумкин. Электроника, энергетика, кимё-биология, архитектура, дизайн, муҳандислик

соҳаларининг барча турларида кенг фойдаланиш бугунги кунда яхши самара бермоқда. Жумладан, “Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси” фанидан турли хилдаги чизмалар, деталлар, макетларни компьютер графикаси ёрдамида моделлаштириш мумкин [14].

Замонавий компьютер технологиялари, графикаситурли хилдаги янги имкониятлар яратиб бермоқда. Провар-

дида мураккаб ҳисобланган масалаларни қисқа вақт ичида ечимини топишга муваффақ бўлинмоқда. Бу технологиялар таълим тизимига ҳам ўзининг ижобий таъсирини натижасида ўқитиш жараёнида кенг фойдаланилмоқда. Архитектуравий график лойиҳалаш масалаларини ҳал этишда кўплаб график дастурлар ва тизимлар мавжуд бўлиб, уларни дарс тури ва шаклига қарабқўллаш мумкин. Бу дастурлар тизимига қуйидагилар кирди: MS Word, MS PowerPoint, AutoCAD, Paint.Net, ArchiCAD, ElectroCAD, Adobe PhotoShop, Adobe Flash, CorelDraw, 3dMax, Lumion ва бошқалар. Бу дастурлардан таълим жараёнида фойдаланиш натижасида талабаларга етказилиши керак бўлган билим ва кўникмаларни қисқа вақт оралиғида амалга ошириш мумкин.

2-расм. Лойиҳалашга оид чизмани AutoCAD, 3dMax график дастурларида кўриниши. а-бино плани б- бино фаса-

ди, в- бино фасади бинонинг перспектив кўриниши ва унинг виртуал модели.

Лойиҳалаш фанларида талабалар фазовий тасавури кўрғазмали, визуал, иллюстратив, консуптуал материаллар асосида берилиши энг тез, тушунарли, ривожлантирувчи ахамиятга эгадир.

Хулоса

1. Мавжуд муаммоларни ўрганиш босқичида талабаларнинг дарсларини кузатиш, талабаларнинг бажарган лойиҳаларини текшириш, таҳлил қилиш ва профессор-ўқитувчилар билан суҳбатлар, анкета сўровлари ўтказилиши натижаларининг таҳлили ўқитишда рақамли услубий таъминотлардан фойдаланиш бошқа турдаги дарс ўтиш методларидан фойдалироқ эканлигини аниқланди.

2. Муаммолар ечимини излаш босқичида ўқув жараёнида рақамли услубий таъминоти асосида олиб борилди. Талабалар билан ўтказилган суҳбат-

лар, анкета сўровлари архитектуравий лойиҳалаш дарсларида рақамли услубий таъминотдан фойдаланиш талабаларда фанга бўлган қизиқиш ва ўзлаштириш

кўрсаткичлари ошганлигини ҳамда талабаларда лойиҳавий фикрлаш, кўникмалар ривожланганлигини кўрсатди.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847 сонли фармони.
2. Kakhharov A.A. Method of development of emergency descriptions of students in training scientific geometry. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Vol. 7 No. 12, 2019 Special Issue: Education in Uzbekistan ISSN 2056-585. 68-74 p.
3. Kakhharov A.A. Developing students' spatial imagination in the teaching the subject of “descriptive geometry and engineering graphics” with the help of modern computer graphics. *International congress on modern education and integration*. Vol.5 Special Issue. <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1178>
4. Каххаров А.А. Особенности преподавания начертательной геометрии и инженерной графики с использованием современных компьютерных технологий // *Nauka-rastudent.ru*. – 2015. – No. 06 (18) / [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://nauka-rastudent.ru/18/2733/>
5. Острожков П.А. Технология организации самостоятельной работы студентов технических вузов в процессе графической подготовки. Автореф...дис.кан.пед.наук. Тамбов 2009. 26 с.
6. Русинова Л.П. Формирование системно-пространственного мышления студентов технических вузов (на примере преподавания начертательной геометрии). Автореф...дис.кан.пед.наук. Ижевск 2007. 22 с.
7. Занфирова Л.В. Формирование технического мышления в процессе подготовки студентов агроинженерных вузов. Автореф...дис.кан.пед.наук. Москва 2008. 24 с.
8. Хамрақулов А.К. Чизма геометрияни ўқитишда компьютер технологияларини қўллаш методикаси (“Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси” фани мисолида). Дисс.... пед.фан. ном.–Наманган 2009.–143 б.
9. Neda Bokan, Marko Ljucovi´c, Srdjan Vukmirovi´c. Computer-Aided Teaching of Descriptive Geometry. *Journal for Geometry and Graphics* Volume 13 (2009), No. 2, 221–229.
10. Charles A. Rankowski, Minaruth Galey. Effectiveness of multimedia in teaching descriptive geometry. *Educational Technology Research and Development*. ECTJ, VOL. 27, NO. 2, PAGES 114-120 ISSN 0148-5806
11. Қахҳаров А.А. Интеллектуал ўйинларни компьютер ёрдамида ташкил этиш йўли билан таълим самарадорлигини ошириш //Замонавий таълим. –Тошкент: 2018. –№2. 56–61-б.
12. Каххаров А.А. Особенности преподавания начертательной геометрии и инженерной графики с использованием современных компьютерных технологий // *Nauka-rastudent.ru*. – Уфа: 2015. –№ 06 (18)/<http://nauka-rastudent.ru/18/2733/>.
13. Каххаров А.А., Мансуров А. Автоматизация и составление тестов по предмету начертательная геометрия и инженерная графика. Журнал «Science Time»: материалы Международных научно-практических конференций Общества Науки и Творчества за март 2016 года. – Казань, 2016. *Science Time*. –№3(27). 224–228 с.
14. A.A.Kakhharov. Intensive Methods of Developing Students' Spatial Imagination in the Teaching of Graphic Sciences. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2021, ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2021, Pages. 11885 - 11892

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TENGLAMALARNI O'RGATISHDA UZVIYLIKINI TA'MINLASH

G.N.ESHKOBILOVA

o'qituvchi, Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich ta'limda o'qituvchilarining tenglamalarni yecishga o'rgatish metodikasi haqida bilim, ko'nikma va malakalarini shakillantirish, hamda ularni o'rgatish metodlari, shakllari, vositalari haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: kamayuvchi, ayriluvchi, ayirma, qo'shiluvchi, yig'indi, ko'payuvchi, ko'paytuvchi, ko'paytma, bo'linuvchi, bo'luvchi, bo'linma.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования знаний, умений и навыков учителей в области обучения уравнениям в начальных классах, а также методы, формы и средства их обучения.

Ключевые слова: уменьшение, разделитель, деление, сложение, сумма, умножение, умножение, множитель, делимый, делитель, деление.

Annotation. The article discusses the formation of knowledge, skills and abilities of teachers in the field of teaching equations in primary education, as well as methods, forms and tools of teaching them.

Key words: decreasing, detachable, separation, add, sum, multiply, multiplier, multiplication, divisible, divisor, division.

Bugungi kun talabi yosh avlodga beriladigan ta'lim-tarbiyani kelajakka, ijodiy kuchlarni rivojlantirishga, fan-texnika taraqqiyotining istiqboliga muvofiqlashtirish zarurligini taqozo etmoqda. Matematika fani insonning intellektini, diqqatini rivojlantiradi, ko'zlangan maqsadga erishish uchun qat'iyat va irodani tarbiyalaydi, algoritmik tarzda tartib-intizomlilikni ta'minlaydi va tafakkurini kengaytiradi. Matematika olamni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berish, ishlab chiqarish, fan-texnika va texnologiyaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf matematika darslarini o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirishlari uchun ta'lim jarayonida uzviylikni ta'minlash dolzarb masalalardan hisoblanadi. Ma'lumki, boshlang'ich sinfda matematika darslarida

ta'limiy tushunchalarini o'quvchilar ongiga etkaza olishimizda mazmunan uzviylikni ta'minlashdan unumli foydalanishimiz maqsadga muvofiqdir. Chunki, matematika darsi egallanish darajasiga ko'ra ancha murakkab hisoblanadi. Shu maqsadda boshlang'ich sinflarda matematika darslarida ta'limiy tushunchalarni egallashning samaradorligini ta'minlovchi uzviylikni ta'minlashni ishlab chiqish yuqori samarali natijalar berish imkonini yaratadi. Boshlang'ich sinflarda tenglamalarni o'rgatishda uzviylikni quyidagicha ta'minlashimiz mumkin. Ular berilgan sonlar bilan izlanayotgan sonlar orasidagi o'zaro aloqalarga asoslanib yechiladi [1: 45-48].

tayyorgarlik davri;
x (iks) harfi bilan, eng sodda tenglamalarda noma'lum sonni belgilash uchun qabul qilingan simvol sifatida

tanishish;

tenglamalarni amallarning komponentlari va natijasi orasidagi bog'lanish asosida yechish.

Qoidalar asosida yechilaydigan tenglamalar

Tenglamalarni o'rgatishga tayyorlash 1 dan 10 gacha bo'lgan sonlar bilan tanishtirish darslarida boshlanadi: «10 ichida nomerlash» mavzusini o'rganish vaqtidayoq birinchi beshlik ichida sonlarning tarkibini xotirlab qolishlari, 10 ichida qo'shish va ayirishni o'rganish vaqtida esa 6, 7, 8, 9 sonlarining tarkibini xotirlab qolishlari lozim. Rasmga tayanib yechiladigan dastlabki darchali misollar paydo bo'ladi: $\square + 1 =$, $\square - 1 =$. «Darcha» x noma'lumning bir ko'rinishidir.

M i s o l. $3 + \square = 5$ — bu eng sodda tenglama bo'lib, uni ko'rsatmalilikka tayanib echish mumkin. O'quvchilar oq va ko'k to'rtburchaklardan iborat poloskalardan, ko'rsatmalilik quroli sifatida foydalanib, «darcha» larga tegishli sonlarni qo'yadilar. Sonlar bilan tanishilgani sari bu mashqlar sonlarning tarkibi asosida yechiladi:

$\square + 1 = 4$ (4, bu $3 + 1$), demak, $3 + 1 = 4$, darchaga 3 sonini qo'yaman, yoki qanday songa 1 ni qo'shganimizda 4 hosil bo'ladi;

$9 - \square = 2$ (9 bu 7 va 2, 2 ni hosil

qilish uchun 7 ni ayirish kerak) darchaga 7 ni qo'yaman yoki qanday songa 2 ni qo'shganimizda 9 hosil bo'ladi.

$\square - 5 = 1$ (5 va 1 sonlaridan 6 soni hosil bo'ladi) darchaga 6 ni qo'yaman, tekshiraman: $6 - 5 = 1$.

Shuning uchun ham bu bosqichda sonlarning tarkibini yod olish alohida ahamiyatga ega. Bu ishda diametri 10 sm dan bo'lgan ikkita doiradan iborat qo'llanma katta yordam beradi. Qo'llanma yakka foydalanish uchundir. Birinchi doiraga qizil doirachalar, ikkinchi doiraga ko'k doirachalar yopishtirilgan (yoki chizilgan). Ularning soni teng va izlanayotgan songa mosdir. Doiralarning radiusi bo'yicha qirg'iladi va bir-birining ichiga kiritiladi. Doiralarni siljitib, berilgan sonning, masalan, 9 soni tarkibining barcha hollarini ko'rib chiqish mumkin. «9 soniga mos doiralarni oling. 9 sonini qanday tuzish mumkin?» Bolalar 9 sonini ixtiyoriy ravishda teradilar. Doska oldiga turlicha tergan bolalarni chaqirib, turli usullar bolalar bilan birga mustahkamlanadi. Keyin mustaqil ish beriladi, jadvalni to'ldir:

Bu ishni «Qo'shnisini ayt» o'yini shaklida o'tkazish mumkin. Jadval bu holda uy shaklida bo'ladi, sonlar bir qavatdagi darchalarda yashashadi, sonning qo'shnisini nomini aytish kerak. Agar o'quvchilar topshiriqning uddasidan chiqqan olmasalar, u holda yo'lga soladigan savollar beriladi: «9 hosil qilish uchun 7 ga qanday sonni qo'shish kerak? 0, 1, 2 ni sinab

9	
7	
	8
6	

ko'ramiz. 0 to'g'ri kelmaydi, chunki $7 + 0 = 7$. 1 soni ham to'g'ri kelmaydi, chunki $7 + 1 = 8$. 2 ni qo'yaman, $7 + 2 = 9$. Demak, bu 2 sonidir.» [1:385]1

Asta-sekin darcha o'rniga «noma'lum son» so'zini kiritamiz: $7 + \square = 15$, $\square - 9 = 6$, $8 - \square = 5$ 6 ko'rinishdagi misollarni bunday o'qiymiz:

1. 7 ga noma'lum sonni qo'shamiz va 15 ni hosil qilamiz. Bu qanday son?

2. Noma'lum sondan 9 ni ayirdik va 6 ni hosil qildik. Bu qanday son?

3. 8 ni noma'lum songa ko'paytirdik va 56 ni hosil qildik. Noma'lum sonni top. Javob yoki tanlash yo'li bilan, yoki sonning tarkibi haqidagi bilim asosida topiladi

X (Iks) harfi bilan, eng sodda tenglamalarda noma'lum sonni belgilash uchun qabul qilingan simvol sifatida tanishish; SHunday qilib, sakkiz xil ko'rinishdagi sodda tenglamalar, tenglamalarni asosi hisoblanadi. Sodda tenglamalar $x+4=20$, $5+x=15$, $x-4=20$, $20-x=5$, $5*x=25$, $x*4=20$, $20:x=4$, $x:5=8$ ko'rinishdagi tenglamalardir. Avvalom bor ularni o'rgatishdan oldin tayyorgarlik davri sifati yig'indi va qo'shiluvchilar orasidagi, ayirma va kamayuvchilar orasidagi, ayirma va ayriluvchilar orasidagi, ko'paytma va kupaytuvchilar orasidagi, bo'linma va bo'luvchilar, bo'linma va bo'linuvchilar orasidagi bog'lanishlarni bilganlikka asoslangan, komponentlarni nomini to'g'ri aytishni bilishi kerak.

Tenglamalar yordamida eng sodda masalalar yechiladi. Boshlang'ich maktab matematika kursida «tenglama» tushunchasining aniq ta'rifi berilmaydi. O'quvchilar bu tushunchani maxsus tanlangan mashqlarni bajarish jarayonida tushunib oladilar. Tenglamalarni yechishga o'rgatishda tayyorgarlik davri sifatida mustahkamlash uchun topshiriq beriladi: «Ushbu yozuvlardan tenglamani ajrating va yozing: $x - 4$, $x + 3 = 5$, $5 > 3$, $3 + x = 7$, $9 + x$, $8 - 6 = 2$ ». O'qituvchi bolalardan asoslab berishlarini so'raydi:

«Nega $x + 3 = 5$, $3 + x = 1$ yozuvlarini tanladingiz? Nega $x - 4$, $5 > 3$, $9 + x$, $8 - 6 = 2$ ni anlamadingiz?» Tenglamalarni ham misollar kabi echish kerak. Tenglamani echish

nimani bildiradi? Tenglamani echish, demak, shunday sonni topish degan so'zki, uni berilgan tenglamaga qo'yilganida to'g'ri tenglik hosil bo'ladi. Echish og'zaki, tanlash yo'li bilan amalga oshiriladi. Tanlash usuli tenglamani echishda ongli ravishda va matematika nuqtai nazaridan to'g'ri yondashishni shakllantiradi, chunki o'quvchi o'zi tanlagan sonni tekshirib ko'rishga yo'naltirilgan bo'ladi, ya'ni u tenglamada x ning o'rniga sonni qo'yishi va to'g'ri tenglik hosil bo'lish bo'lmasligiga ishonch hosil qilishi lozim.

Masalan, $X+3=7$ tenglamani yechayotganida o'quvchi bunday mulohaza yuritadi: «1 soni tenglamaning echimi emas, chunki $1 + 3 = 4$, tenglamada esa 7 berilgan; $2 + 3 = 5$; 5 soni 7 ga teng emas» va hokazo. Agar o'quvchi sonning tarkibini yaxshi o'zlashtirib olgan bo'lsa, u sonni tanlab, javobni berishi mumkin, biroq bu holda ham u javobning to'g'riligini isbotlashi, ya'ni x ni berilgan tenglamaga qo'yishi lozim. O'quvchilar tanlash usulidan foydalanib, noma'lum qo'shiluvchi, kamayuvchi, ayriluvchini topishga doir tenglamalarni darhol echishlari mumkin. Algoritmni qo'llanish matematik nutqni rivojlantiradi va tenglamalarni echishning puxta va ongli o'zlashtirilgan o'quv va malakalarini shakllantiradi. Faqatgina bir qoidani ishlatib echilaydigan 8 xil ko'rinishdagi sodda tenglamalar [2:317] 2

[3: 133-138]3

Bitta tenglamada bitta qoida bilan ikki marta ishlatiladigan sodda kurinishdagi murakkab tenglamalar

$(x+3)+4=17$ bu tenglamada yig'indidan ma'lum qo'shiluvchini ayirib noma'lumni topish qoidasidan ikki marta foydalangan holda yechamiz. YA'ni bu qoida quyidagicha: „Agar qo'shiluvchi noma'lum bo'lsa, yig'indidan ma'lum qo'shiluvchi ayiramiz. Endi tenglamani yechilishini qaraymiz:

$$(x+3)+4=17$$

$$(x+3)=17-4$$

$$(x+3)=13$$

$35+X=70$ $X=70-35$ <u>$X=35$</u> T: $35+35=70$ (2 sinf 70 bet\3m)	$X+8=12$ $X = 12- 8$ <u>$X = 4$</u> T. $4+8=12$ (2 sinf, 71 bet\2 m)	$X-7=12$ $X = 12 +7$ <u>$X = 19$</u> T. $19-7=12$ (2 sinf, 73 bet\2 m)	$68-x=37$ $X = 68-37$ <u>$X= 31$</u> T. $68-37=31$ (2 sinf, 73 bet\4 m)
<i>Agar ikkinchi qo'shiluvchi noma'lum bo'lsa, yig'indidan birinchi qo'shiluvchi ayriladi</i>	<i>Agar birinchi qo'shiluvchi noma'lum bo'lsa, yig'indidan ikkinchi qo'shiluvchini ayiramiz</i>	<i>Agar kamayuvchi noma'lum bo'lsa, ayirmaga ayiriluvchini qo'shamiz</i>	<i>Agar ayriluvchi noma'lum bo'lsa, kamayuvchidan ayirmani ayiramiz</i>
$X*6=12$ $X = 12:6$ <u>$X=2$</u> T. $2*6=12$ (2 sinf, 120 bet\5 m)	$3*X=21$ $X=21:3$ <u>$X= 7$</u> T. $3*7=21$ (2 sinf, 136 bet\5 m)	$X:3=9$ $X= 9*3$ <u>$X=27$</u> T. $27:3=9$ (2 sinf, 130 bet\5 m)	$64:X=8$ $X=64:8$ <u>$X=8$</u> $64:8=8$ (2 sinf, 138 bet\4 m)
<i>Agar kupayuvchi noma'lum bo'lsa, kupaytmani kupaytuvchiga bo'lamiz</i>	<i>Agar ko'paytuvchi noma'lum bo'lsa, kupaytmani kupayuvchiga bo'lamiz</i>	<i>Agar bo'linuvchi noma'lum bo'lsa, bo'linmani buluvchiga ko'paytiramiz</i>	<i>Agar buluvchi noma'lum bo'lsa, bulinuvchini bulinmaga bulamiz</i>

Yana shu qoida bo'yicha tenglamani yechamiz

$$X+3=13$$

$$X=13-3$$

$X=10$ tenglamani to'g'ri yechilganligini tekshirib ko'ramiz

$$(10+3)+4=17.$$

Endi ko'paytmada noma'lum ko'payuvchini topish qoidasiga asoslanib yechiladigan tenglamani qaraymiz [3: 65-72].

Bundan tashqari bitta tenglamani ikkita qoida bilan yechiladigan tenglamalar ham mavjud. Bunday tenglamalarda qo'shish va ayirish, qo'shish va ko'paytirish, ayirish va ko'paytirish,

ko'paytirish va bo'lish kabi qoidalarga ketma-ketlikda bajargan holga yechiladi. Masalan: $(X-2)*4=12$, $(X:7)*2=22$, $(X+6)-12=36$ kabi tenglamalarni keltirishimiz mumkun. Ulardan birining yechilishini qaraymiz:

$$(X-2)+21=34$$

$$X-2=34-21$$

$$X-2=13$$

$$X=13+2$$

$X=15$ Tenglamani to'g'ri yechilganligini tekshirib ko'ramiz [4: 40]4

$(15-2)+21=34$ Tenglamalarning yana bir ko'rinishi bo'lib, ularda bitta tenglamani

yechishda bir vaqtning o'zida uchta va undan ortiq qoidalardan ketma-ketlikda tanlab foydalaniladi. Masalan: $(3+X)*5+4=24$, $(7*X)-2+15=34$ ko'rinishida bo'lishi mumkun. Ulardan birini qaraymiz:

Tenglamani yechish	Tenglamani yechish uchun ishlatilgan qoidalar
$(3+X)*5+4=24$	
$(3+X)*5=24-4$ $(3+X)*5=20$	<i>Agar birinchi qo'shiluvchi noma'lum bo'lsa, yig'indidan ikkinchi qo'shiluvchini ayiramiz</i>
$(3+X)=20:5$ $3+X=4$	<i>Agar kupayuvchi noma'lum bo'lsa, kupaytmani kupaytuvchiga bo'lamiz</i>
$X=4-3$ $X=1$	<i>Agar ikkinchi qo'shiluvchi noma'lum bo'lsa, yig'indidan birinchi qo'shiluvchini ayiriladi</i>
$X=1$ Tenglamani to'g'ri yechilganligini tekshirib ko'ramiz. $(1+3)*5+4=24$	

Tenglamani yechish	Tenglamani yechish uchun ishlatilgan qoidalar
$(7*X)-2+15=34$	
$(7*X)-2=34-15$ $(7*X)-2=19$	<i>Agar birinchi qo'shiluvchi noma'lum bo'lsa, yig'indidan ikkinchi qo'shiluvchini ayiramiz</i>
$(7*X)=19+2$ $7*X=21$	<i>Agar kamayuvchi noma'lum bulsa, ayirmaga ayriluvchini qo'shamiz</i>
$X=21:7$ $X=3$	<i>Agar ko'paytuvchi noma'lum bo'lsa, kupaytmani kupayuvchiga bo'lamiz</i>
$X=3$ Tenglamani to'g'ri yechilganligini tekshirib ko'ramiz. $(7*3)-2+15=34$	

Boshlang'ich sinf matematika jarayonida ta'lim sifati va samaradorligini darslarida tenglamalarni o'rgatishda oshirish bilan bir qatorda boshlang'ich uzviylikini ta'minlashni o'rinli foydalanish sinf o'qituvchilarining kompetensiyaviy o'quvchilarda o'zlashtirish samaradorligi yondoshishni bir tizimga keltirish va ulardan omilidir. Tenglamalarni o'rgatish muntazam foydalanib borish ko'nikma va

malakalarini oshiradi. SHu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf matematika darslarida tenglamalarni o'rgatishga foydalanishning samaradorligi amaliyotda asoslandi va uni o'qitish jarayonini takomillashtirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. U. Bikbayeva, R.I. Sidelnikova, G. A. Adambekova Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent "O'qituvchi" 1996-yil. [385-b]
2. L.SH.Levenberg, I.G'.Ahmadjanov, Nurmatov A.N. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent "O'qituvchi" 1985 yil.[317-b]
3. L. O'rinboyeva, Sh Ismailov,N. Ruzikulova, U.Raxmonov, M. Jumayev, N. Ismailova, N.Usmanova matematika umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2 - sinf uchun darslik Toshkent - 2021 yil. [133-138-b]
4. S. Burxonov, O'. Xudoyorov,Q. Norqulova , N. Ruzikulova, L. Goibova matematika umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3 - sinf uchun darslik Toshkent - 2019 yil. [40-b]

KOMPYUTER GRAFIKASI FANINI O‘QITISHDA COREL DRAW DASTURINING AFZALLIKLARI

ALIBEKOV SAYFULLA ABDUG‘ANIYEVICH

Nizomiy nomidagi TDPU “Axborot texnologiyalari” kafedrasida dotsenti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada vektorli grafikaga asoslangan Corel Draw dasturi afzalliklari va uning yordamida turli hil grafikalar yaratish imkoniyatlariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: grafika, kompyuter grafikasi, grafik tasvir, piksel, vektorli grafika, rastri grafika, fraktal grafika, effekt, zamonaviy grafika, obyekt, illyustratsiya, axborot texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье посвящена преимуществам программы Corel Draw, основанной на векторной графике, и возможности создания с ее помощью различных однородных графических объектов.

Ключевые слова: графика, компьютерная графика, графическое изображение, пиксельная, векторная графика, растровая графика, фрактальная графика, эффект, современная графика, объект, иллюстрация, информационные технологии.

Annotation. This article focuses on the advantages of the Corel Draw program based on vector graphics and the possibility of creating different homogeneous graphics with its help.

Key words: graphics, computer graphics, information, graphics, graphic representation, explication, ideographic explication, geometric explication, custom explication, vector graphics, raster graphics, fractal graphics.

Bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida, jamiyatning turli sohalarida axborot texnologiyalaridan samarlari foydalanishga katta e‘tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 18 apreldagi “Innovatsion loyihalarni amalga oshirish va idoraviy axborot tizimlarini jadal integratsiyalashuvining tashkiliy chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3673-son qarori, 2017 yil 30 iyundagi “Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5099 son farmoni bu sohaga qaratilayotgan e‘tiborga yaqqol misoldir.

Shuni inobatga olgan holda mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yosh avlodni chuqur bilim, yuksak ma‘naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash tizimini jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga

ko‘tarish maqsadida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2020-yil “Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”, deb nomlanishi ham Axborot texnologiyalari sohasi bo‘yicha ilg‘or mutaxassislarni tayyorlashni ta‘lab etmoqda.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasining eng zamonaviy yo‘nalishlaridan biri hisoblangan kompyuter grafikasi ham hayotimizning barcha jabhalariga kirib keldi va turli sohalarning ajralmas bo‘lagi bo‘lib qoldi, hamda hozirgi kunda aniq bir soha sifatida o‘rganilib kelinmoqda. Bu sohadagi izlanishlar jadallik bilan rivojlanib ko‘plab ijobiy natijalarga erishilmoqda.

Kompyuter grafikasi – bu avvalo keng tarqalib borayotgan programma ta‘minotidir, ya‘ni kompyuter grafikasi mavjud va yangi yaratilayotgan programmalarga tayanadi.

Kompyuter grafikasi bilan ishlovchi dasturlar sirasiga bir qancha dasturlarni sanab o‘tish mumkin. Jumladan, Microsoft

Paint, Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Corel Draw, Macromedia va Adobe Freehand, Adobe InDesign, Adobe ImageReady, Macromedia va Adobe Flash, Discreet va Autodesk 3ds Max, Cinema 4d, Alias va Autodesk Maya, LightWave, Adobe Brush va hokazolardir. Ushbu dasturlarda kompyuter grafikasiga oid ishlarni amalga oshirish mumkin. Ba'zilarida oddiy rasm chizish mumkin bo'lsa, ba'zilarida uylar proyektleri, ba'zilarida esa uch o'lchamli modellashtirish va hattoki to'rt o'lchamli modellashtirish mumkin bo'ladi.

Kompyuter grafikasining uch turi mavjud bo'lib, bular: rastrli, fraktal va vektorli grafikadir.

Ular bir-biri bilan monitor ekranida tasvirlanishi va qog'ozda bosib chiqilishi bilan farqlanadi.

Rastrli qurilmalarda tasvirlarni tashkil etuvchi nuqtalar majmuasidan vujudga keladi. Bu nuqtalar piksellar (pixels) deb ataladi. Rastr - bu ekranning butun maydonini qoplovchi piksellar matritsasi. Demak, rastrli grafikaning asosiy elementi nuqtadan iborat.

Vektorli grafikaning asosiy elementi - chiziqdir. Vektorli tasvirlar deb - tuzilishi jihatidan murakkabroq va har xil ko'rinishga ega bo'lgan geometrik ob'ektlar to'plamiga aytiladi. Bunday ob'ektlarga misol tariqasida to'g'ri to'rtburchaklar, aylana, ellipslar, ko'p burchaklar, kesmalar va chiziqlarni keltirish mumkin. Vektorli grafikada tasvirlar geometrik shakllardan tashkil topgan bo'ladi. Chiziqlar va shakllar majmuasi natijada biror bir umumiy rasm yoki tasvirni hosil qiladi.

Fraktal grafika - bu tasvirni chizish yoki jihozlash emas, balki uni matematik hisoblashlarga asoslangan dasturlar asosida qurishdir, ya'ni bunda tasvirlar formulalar yordamida ko'riladi. Fraktal grafikada esa tasvirlarni matematik hisoblashlari yordamida avtomatik o'zgartirib ko'paytirish yo'li

chiroyli manzaralar hosil qilinadi.

Vektorli grafikaning eng imkoniyati kata dasturlardan biri bu Corel draw dasturi hisoblanadi. Mavjud amaliy dasturlardan biri bo'lgan Corel Draw dasturi kompyuter grafikasining asosiy bo'g'ini sifatida namoyon bo'ladi.

Corel Draw - vektorli grafikaning Windows operatsion sistemasida ishlaydigan yangi grafiklar yaratish va taxrir qiluvchi dasturdir. Uning yordamida turli grafik qurilishlarni loyihalash, fotomatn, tasvirlar ustida ishlash, ayniqsa badiiy ko'rinishdagi kompazitsiyalar taxrir qilish bilan bog'liq amallarni bajarish mumkin. Ayniqsa dinamik interaktiv instrumentlar, turli hil effektlar va grafik ma'lumotlarni HTML va PDF formatlarida tayyorlash imkoniyatlari yaratilgan. Bundan tashqari Corel Draw grafik muharririda ranglar palitralarida turli hil ranglarni tanlash mumkin. Shuningdek turli formatlar bilan ishlashda yordam beruvchi turli instrumentlar, import va eksport uchun zarur bo'lgan filtrlar, tasvirni nashr qiluvchi vositalar ijodkor uchun eng yuqori ijodiy muhit yaratib beradi.

COREL DRAW dasturi bir necha xujjatlarni bir vaqtda ochish imkoniyatiga ega, u xolda shu paytda kerak bo'lmagan xujjatlarni yopish ko'zda tutilgan. Menyu Fayl (FILE) bo'limida yoping (Zakrit, Close) komandasi bajarilganda aktiv xujjat yopiladi. Dastur yuklangandan so'ng ekranda paydo bo'lgan dastur oynasiga foydalanuvchining interfeysi deyiladi. Interfeys inson va kompyuter orasida bog'lovchi bo'lib ishlash uchun panel, asboblar, muloqot oynasi va x.k larni taklif etadi. Foydalanuvchi interfeysiga sahifa, bosh menyu, xujjatlarni aks ettiruvchi ishchi oynalari hamda tasvirlarni tahrirlashni amalga oshiruvchi xar hil panellar to'plami mavjud. Oynaning markazidagi katta oq maydon ishchi hudud bo'lib xar bir xujjat aloxida - aloxida ochiladi. Ekranning tepa

qismida bosh menyu bo'limlari quyidagicha nomlanadi:

- Fayl (File)
- Muharrir (Redaktirovanie, Edit)
- Ko'rinish (Prosmotr, View)
- Kampanovka (Layout)
- Boshqaruv (Upravleniya, Arrange)
- Effektlar (Effects)
- Nuqtaviy tasvir (Toch.izob, Vitmaps)
- Matn (Text)
- Servis (Tools)
- Oyna (Okno, Windows)
- Yordam (Pomosh, Help)

Bu komandalarning xar biri funksional jihatdan yaqin bo'lgan amallarni bajaradi, masalan: matn menyusi matn bilan ishlaydigan komandalardan iborat, effekt menyusi nuqtaviy va vektorli grafikani yaratadigan komandalar to'plamidan iborat.

Corel Draw dasturi bugungi kundagi zamonaviy grafik imkoniyatlarni ochib berish uchun juda ham qulay dastur hisoblanadi. Bu dasturni yaratilishi grafik qurilishlarni loyihalash sohasida juda katta o'zgarishlarni olib keldi. Bu dasturning yangi versiyalarida CorelDraw dasturida vektorlar bilan ishlashda yangidan yangi qulayliklar yaratiladi. Hamda interfeys (ishchi soha) yaxshilanadi, yangi funksiyalar

qo'shiladi, dastur interfeysni o'zgartirish, menyulardagi buyruqlarni joylashishini o'zgartirish imkoniga egasiz. Hamda hamma o'zgartirishlarni saqlashingiz mumkin, har gal dasturni yuklaganingizda o'zingizni interfeysingiz bilan ishlaysiz. Dastur boshqa grafika dasturlarga nisbatan yanada ko'proq formatni qo'llaydi. Oddiy figuralardan tashqari avtofiguralar yaratishingiz ham mumkin.

CorelDrawning standart obyektlari ham mavjud, ular orasida murakkablari ham birqanchadir. CorelDrawda matnlar bilan ishlash matn redaktorlariga teng keladi desa bo'ladi. Bir qancha afzalliklar matnli hamda rasmi tasvirlar yaratish

imkonini beradi. CorelDrawda har xil tasvirlar mavjudligi tufayli foydalanuvchi osonlikcha ulardan foydalanib, tekstlar bilan bezab, tayyor illyustratsiyalar yaratish mumkin.

Xulosa qilib, aytishimiz mumkinki mamlakatimizda axborot texnologiya sohasini yanada rivojlantirish o'quvchi yoshlarga axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishni ta'minlash mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 2020y.
2. Bagbekova L.K. Ta'lim jarayonida kompyuter grafikasidan foydalanishning samaradorligi/ Xalq ta'limi №4 (Maxsus son)/77-79b
3. U.A.Nasritdinova Kompyuter grafikasi fanini o'qitishda uch o'lchamli modellashtirish vositasidan foydalanish metodikasi//pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya.

ЭЛЕКТРОН ДАРСЛИКЛАРНИ ЯРАТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА УСТУВОР ТАМОЙИЛЛАРНИНГ ЎРНИ

ЭШБАЕВА ЗОХИДА
НДКТУ, ассистент

Аннотация. Мақолада техника таълим йўналишлари бўйича умумқасбий фанлардан электрон ўқув адабиётларини яратишнинг устувор тамойилларини “занжирсимон учлик” кўринишда таснифлаш долзарблиги асосланмоқда.

Калит сўзлар. Компетенциявий ёндашув, дидактика, электрон дарслик, мультимедия, мотивация, устувор тамойил, масофавий таълим, мустақил таълим.

Аннотация. В основу статьи положена актуальность классификации приоритетных принципов создания электронной учебной литературы в сфере технического образования в виде «цепной троицы».

Ключевые слова. Компетентностный подход, дидактика, электронный учебник, мультимедиа, мотивация, приоритетный принцип, дистанционное обучение, самостоятельное обучение.

Annotation. The article is based on the relevance of the classification of priority principles for the creation of electronic educational literature in the field of technical education in the form of a "chain trinity".

Key words. Competence-based approach, didactics, electronic textbook, multimedia, motivation, priority principle, distance learning, independent learning

Таълим-тарбия тизимида жадал суръатлар билан амалга оширилаётган туб ислохотлар техникавий ва касбий-техникавий таълим йўналишларида

хам инновацион-интеграцион механизмни янада такомиллаштириш долзарблигини тақоза этмоқда [1].

Таълим технологиясининг яхлит тизими модели доирасида янги авлоди дарслик ва қўлланмалари асосида электрон ўқув адабиётлари яратиш ва уларни таълим-тарбия жараёнларида қўллаш талабаларнинг видеодарслар, 2 аудиоматериаллар, маълумотлар базаси ва бошқа дастурий таъминотлардан фойдаланиш самарадорлигини оширади [2, 3, 4].

Негаки, техникавий таълим амалиётида фойдаланилаётган электрон дарслик ёки ўқув қўлланмаларнинг

баъзилари амалий жиҳатдан илмфаннинг кўчкисимон ривожланаётган, инновацион илмий-техникавий

ахборотлар кун сайин янгилашиб бораётган давр талабига тўлақонли жавоб

бермай қолаётганлиги, иккинчидан уларнинг дидактик мазмун-моҳиятида

ҳамда ўқув-билув материалларида шахсга йўналтирилган ва

ривожлантирувчи таълим технологиясига ўтиш билан боғлиқ жараёнлар

тўлақонли инobatга олинмаётганлиги, учинчидан эса техникатехнологиянинг эгилувчан ва кўчкисимон ўзгариш тамойилига мос ҳолда

инновацион ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш сифати

ва самарадорлиги талаб даражасида эмаслиги ханузгача бу борада ўз

ечимини кутаётган муаммо-камчиликлар мавжудлигидан дарак бермоқда.

Шундан келиб чиққан ҳолда, электрон ўқув адабиётларини яратиш технологиясини такомиллаштиришнинг муҳим асоси бўлган баъзи устувор тамойиллар тўғрисида фикр-мулоҳазалар юритамиз.

Муаллиф ўзининг кўп йиллик педагогик ва илмий фаолияти натижаларига таяниб, техника таълим йўналишлари бўйича умумқасбий фанлардан электрон ўқув адабиётларини яратишнинг устувор тамойилларини “занжирсимон учлик” кўринишда таклиф этади (1-расм).

Муаллиф томонидан умумдидактик тамойилларни квантлаш, кўргазмалилик, иерархик тузилмага

эгаллик ва тармоқланиш,

бошқарувчанлик ва ростилаш, мослашувчанлик, ахборотларни жамлаш тамойили деб номланувчи ўзаро боғлиқликдаги олтига компонентга ажратиш мумкинлиги умумий ҳолда асосланган.

Шунингдек, ўз навбатида мустақил ҳаракат ва фаолиятга

йўналтирилган методик тамойил ҳам узвий боғлиқликдаги иккита: таълим стандартларига мос ҳолда “Шаклан ва мазмунан бойитилганлик” ҳамда

“Таълимий уйғунлик ва яхлитлик” номли компонентга ажратилиб, тегишлича уларнинг ҳам мазмун-моҳияти таҳлилий ўрганилган.

1-расм. Электрон ўқув адабиётларини яратишнинг устувор тамойиллари

Мақолада таълимий уйғунлик ва яхлитлик тамойили таркибига қуйидаги тўртта тамойилнинг ўзига хос жиҳатлари таснифланмоқда:

1. Универсаллик тамойилининг маъноси шундаки, таълим-тарбия жараёнида ягона мақсад белгилангач, ўзига хос “муаммоли нуқта”ларни аниқлаб, инновацион фаолият траектори-

яси орқали пировардида кафолатли таълимий натижаларни таъминлашдан иборат. Унинг негизида асосан қуйидагилар намоён бўлади:

- ҳамкорликда муаммоларни ҳал этиш (бунда электрон ўқув адабиётлардан фойдаланувчи ўқувчи ёки талабаларнинг мустақил гуруҳларда ишлашлари эвазига таъ-

лим-тарбия жараёнлари амалга оширилади. Натижада “таълим берувчи-таълим олувчи” диалогидан воз кечиб, “таълим берувчи-гуруҳ-таълим олувчи” кўринишидаги уч томонлама ўзаро муносабатларга ўтилади. Табиийки, бундай ёндашув, энг аввало фойдаланувчиларнинг ўзаро фикр алмашиш доирасида мулоқотлар қилишлари, шунингдек ҳамкорликда фаолият юритишлари, ўзаро боғлиқ⁴ муносабатларда масъулиятни ҳис этишлари баробарида мотивацияни кучайтиради;

- таълим берувчи ва таълим олувчи (лар) учун ҳам ягона бўлган мавжуд электрон дарслик ёки қўлланмалардан фойдаланиш бўйича қулай муҳит яратиш, машғулот вақтини тежаш, янада кўпроқ ва самаралироқ маълумот тўплаш ёки эгаллаш сингари ижобий фаолиятни амалга оширишлари шарт. Қайсики, бугунги таълим олувчилар зарурий билимларни эгаллаш, ўзларининг амалий кўникма-малакаларини шакллантириш учун деярли “китобни варақлаш”га беҳуда вақт сарфламайдилар, балки уни тежаб халқаро Интернет тармоғига мурожаат этадилар. Бундан ташқари ўзларининг эгалланаётган малакакомпетенцияларини адолатли, ҳаққоний ва шаффоф баҳолашда ҳам турли on-line (интерфаол режимдаги тестлар) ва off-line (тестларнинг электрон варианты) интернет тизимидан фойдаланадилар;
 - о талаб этилаётган компетентлик аломатларини шакллантириш учун икки ҳолда ҳам, яъни анъанавий нашрий ёки электрон дарсликлардаги ўқувбилиш материалларини гўёки энциклопедия, техник луғатлар сингари манбаалардаги маълумотлардан фақат зарурийларини “танлаб ўқиш” эмас, балки таълим стандартлари талаблари даражасида тўлиқ ўрганиш ва

ўзлаштиришлари кўзда тутилади;

- анъанавий нашрий ва электрон дарсликларнинг иккаласида ҳам муаммоли таълим-тарбия бериш усули негизида ўқув-билув материалларини шахсга йўналтирилган ҳолда муаммоли баён этишга қаратилганлиги ҳамда бу ёндашув модулли таълим технологиясининг мотивация, когнетив визуаллик ва ўқув вақтини тежаш сингари тамойилларга айнан мос келиши устуворлик касб этади.

2. Политехник, иқтисодий ва экологик таълимларни уйғунлаштириш тамойили деганда табиат ва жамиятда рўй бераётганги объектив, ҳаққоний, қонуний боғланишларнинг илмий-табиий-иқтисодий қонуниятлар асосида умумий назарий-амалий дидактик билимлар (ҳодиса-жараёнлар, тушунчалар, қонуний муносабатлар, методлар, услублар ва ҳаққоза) орқали⁵ ифодаланиши ҳамда таълим олувчилар ҳукмига ҳавола этилиш жараёнлари тушунилади [5].

Жумладан, “Материаллар қаршилиги” ва “Техника механикаси” фанлари ривожидида таълим олувчиларга ҳал қилувчи аҳамиятга молик асосий фундаментал билимлар: ҳодиса ёки жараёнларнинг механик моҳиятларини, уларга кетма-кет изчилликда статик, математик, физик, технологик, кимёвий томонлардан таҳлилий ёндашувлар билан бир қаторда политехник, иқтисодий ва экологик таълимни ҳам ўргатиш давр талабидир. Айниқса, ёшлар онги ва ёдида политехник тасаввурни: замонавий илмий-техникавий жараён-ҳодисалар талабларини, янги техника–технология яратиш негизи ва ютуқларини, айниқса инновацион ғояларни бу борадаги мавжуд муаммолар билан боғлиқ тушунчаларни шакллантириш ва ривожлантириш ғоят долзарб муаммодир.

Политехник таълим-тарбия табиатдаги

ходиса-жараёнларнинг физик–механик–технологик–кимёвий жабҳаларини асосланган ҳолда илмий–педагогик нуқтаи назардан очиб бериш билан бир қаторда, жамиятда кундалик фойдаланилаётган қонунлар, қонуний боғланишларни ҳам таълим олувчилар эътиборига ҳавола қилиш учун хизмат қилади. Шу ўринда

Ньютон қонунлари, Гук қонунлари, механиканинг “Олтин қоида”си,

“Электролиз назарияси” сингарилар билан бир қаторда машхур ўзбек олими академик Х.А.Раҳматулиннинг “Пластиклик назарияси динамикаси”,

“Раҳматулин тўлқинлари”, “Мудофаа аэро-статлари пўлат арқонларидан ҳосил бўлган тўрлар ҳисоби”, “Қатлам (грунт)лар динамикаси”, “Суюқ

ёқилгининг реактив двигатель камерасида ёниши”, “Ўзаро киришувчан кўп

компонентли муҳитлар ва аралашмалар ҳаракати”, “Зарбали тўлқинларнинг уч компонентли муҳитда тарқалиши” каби назарий-амалий

кашфиётларининг муҳандислик амалиётида ўрни беқиёслиги бўйича

таълим-тарбия бериш ҳам ёшларда политехник онг ва миллий ғурурифтихорнинг шаклланишида ғоят аҳамиятлидир.

Политехник, иқтисодий ва экологик таълимларни уйғунлашуви

назарий ва амалий билимлар интеграцияси (яқинлашуви)ни таъминлайди, б

давр талабига жавоб берадиган баркамол авлодни тарбиялашда, келажакда

фан-техника-технологияни тараққий эттиришда, малакали, рақобатбардош,

юқори компетентли муҳандис кадрлар тайёрлаш тизимини янади изчилроқ

шакллантиришга кенг имкон яратади.

3. Авторитар ва шахсга йўналтирилган таълим моделларини

уйғунлаштириш тамойилининг асл моҳияти шундаки, ушбу тамойил

асосида яратилган дарслик қандай шаклда бўлишидан қатъий назар аввало,

анъанавий таълим шакли негизида жара-

ённи оқилона ташкил этгани ҳолда

таълим олувчи шахсига йўналтирилган ўқитиш технологияларини қўллаш имконини беради.

Таълим олувчи шахсига йўналтирилган ўқитиш технологияларидан фойдаланилганда, Шахс педагогик жараён марказида туради, унинг ривожланишига ва табиий имкониятларини рўёбга чиқаришга қулай шартшароитлар яратилади.

Аммо шуни таъкидлаш ўринлики, бошқа умуммуҳандислик фанлари

сингари “Материаллар қаршилиги” фани дарслигида келтирилган

конструкция қисмларининг баъзи тадқиқот мавзуиларини ёритишда,

шунингдек, айрим ҳодиса-жараёнларнинг механик-технологик моҳиятини

кенгроқ очишда, ҳисобий формулаларни келтириб чиқариш жараёнларида

янги, аксарият таълим олувчилар ҳали ҳабардор бўлмаган ёки мустақил ҳал

эта олмайдиган анча мураккаб муаммоли вазиятларда таълим марказида

педагог турган ўқитиш усули – анъанавий тарздаги авторитар таълим

технологияларига мурожаат қилиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Шу нуқтаи

назардан қараганда анъанавий ва ноанъанавий таълим моделларини

уйғунлаштириш ва яхлит ҳолда тасаввур қилиш тамойилига ҳам таянган

ҳолда электрон дарслик материалларини шакллантириш ва талабалар

эътиборига ҳавола этиш мақсадга мувофиқдир [6].

4. Назария ва амалиёт уйғунлигини таъминлашнинг долзарблиги

тамойили деганда назарий билимлар асосида амалга ошириладиган тажрибасинов ва амалий машғулотларда таълим мақсади ва ка-

фолатли натижалар

ягоналигини эътироф этган ҳолда, уларни мазмун-моҳиятан яхлит тасаввур⁷

этиш ҳамда таълим жараёнини узвий ва уйғунликда олиб бориш механизми

тушунилади. Хусусан, “Материаллар қар-

шилиги” фанида брусларнинг кучланиш-деформацияланиш ҳолатларини модулларга ажратган ҳолда асосан чўзилиш-сиқилиш, буралиш, текис эгилиш ва қийшиқ эгилиш ҳодисаларини алоҳида назарий ва лаборатория-амалий машғулотларда қиёсий ўрганиш кўзда тутилган.

Модуллар кесимида назарий ва лаборатория-амалий машғулотлар уйғунлиги ва яхлитлигини таъминлаш аввало, таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг дидактик тайёргарлиги янада кучайишига, уларда амалий мотивация кучайиши баробарида мустақил таълимда сифат ва самарадорлик ошиши ҳамда кўникма-малакаларнинг тез суръатларда жадал шаклланиши ва ривожланишида асосий таълимий омил бўла олади.

Mathcad ҳисоблаш ўқув дастурини техникавий ва касбий-техникавий

таълим амалиётларида кенг қўллаш ҳам мисол-масалаларни ечиш, ҳисобчизма ишларини лойиҳалаш жараёнларида талабаларнинг назарий билими

ва амалий кўникмаси босқичма-босқич уйғунлашиб боришига, шу тариқа фан, техника-технология оламида амалга оширилаётган туб ислоҳотларга нисбатан қизиқиши кучайишига, пирвардида эса реал иқтисодиёт тармоқларининг турли тармоқларида муносиб ўрин эгаллай оладиган юксак компетентли муҳандис кадрлар бўлиб етишига замин яратади.

ХУЛОСАЛАР

1. Рақамли ахборот узатиш технологиясининг педагогик амалиётга жорий этилиши мустақил таълим жараёнини ривожлантиришда етакчи омил эканлиги;

2. Замонавий таълим бериш ва таълим олиш жараёнлари ягоналиги ва устуворлигини таъминлашда масофавий таълим технологиясини педагогик амалиётда қўллаш механизмининг етакчи омил сифатида қараш;

3. Техника таълим йўналишлари бўйича умумкасбий фанлар мисолида “Электрон дарсликлар яратишнинг устувор

Использованная Литература:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” тўғрисида ПФ-5847-сон фармони. – Т.: Халқсўзи газетаси, 2019.
2. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Web технология асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва уларни амалиётга жорий этиш // Ўқувметодик қўлланма. –Т.: Низомий номли ТДПУ ҳузуридаги ПКҚТ МО тармоқ маркази, 2015. –128 б.
3. Nabiev A. Role of Computer Educational Technologies in providing harmonization in theory and practice (on the example of the subject "Resistance of Materials") // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, ISSN: 2249-7315 Vol 11, Issue 11, SJIF 2021 = 8.037 dio: 10.5958/2249-7315.2021/00234.3. November 2021. 395-400 page.
4. Nabiev A., Bayzakov A., Murtazaeva A. Calculation of a bar for strength and rigidity based on principle of harmonization of traditional and personally-oriented education methods (on the example of the subject "Resistance of Materials") // European Journal of Life safety and Stability (EJLSS), Special Issue on «New Horizons of Sustainable development: Science, Technology, Innovations», ISSN 2660-9630 SJIF 2021 = 5.63, www. Ejlss. Indexedresearch.org December 2021. 143-150 page.
5. Набиев А. Техника таълим муассасалари учун янги авлод ўқув адабиётларини яратиш технологиялари ва улардан фойдаланиш методикаси // Монография. –Т.: “Iqtisodiyot dunyosi”, 2020. –352 б.
6. Nabiyev A. Materiallar qarshiligi (nazariyalar va masalalar) // Darslik. Qayta ishlangan va to'ldirilgan 4-nashr. –Т.: “Iqtisodiyot dunyosi”, 2020. –360 б.

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

ALIBEKOV SAYFULLA ABDUG'ANIYEVICH

Nizomiy nomidagi TDPU "Axborot texnologiyalari" kafedrası dotsenti

Meyliyev Sobirjon Xolmurodovich

Nizomiy nomidagi TDPU "Boshlang'ich ta'limda matematika va uni
o'qitish metodikasi" kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada, yurtimiz ta'lim tizimida bo'layotgan yuksak islohotlar, axborot texnologiyalarini ta'lim tizimiga joriy qilish samaradorligi, axborot texnologiyalaridan foydalanishning o'rni hamda ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: axborot, texnologiya, intellektualizatsiya, ta'lim tizimi, fan, jamiyat, axborotlashtirish, modernizatsiyalash, kompetentli yondoshuv, innovatsion faoliyat, innovatsion texnologiyalar, pedagogik texnologiya, axborot texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье освещаются проведенные на высоком уровне реформы в системе образования нашей страны, эффективность внедрения информационных технологий в систему образования, роль и значение использования информационных технологий.

Ключевые слова: информация, технологии, интеллектуализация, система образования, наука, общество, информатизация, модернизация, компетентностный подход, инновационная деятельность, инновационные технологии, педагогические технологии, информационные технологии.

Annotation. This article highlights the high-level reforms in the education system of our country, the effectiveness of the introduction of information technology in the education system, the role and importance of using information technology.

Keywords: information, technologies, intellectualization, education system, science, society, informatization, modernization, competence-based approach, innovative activity, innovative technologies, pedagogical technologies, information technologies.

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyatda axborot texnologiyalarining o'rni nihoyatda muhim, bugungi kunda ular jamiyatni intellektualizatsiya qilish, uning ta'lim tizimi va madaniyatini rivojlantirish jarayonida asosiy o'rinni egallaydi. Ularning inson faoliyatining turli sohalarida keng qo'llanilishi o'rganish va idrok etishning dastlabki bosqichlaridan boshlab ular bilan tanishishning maqsadga muvofiqligini belgilaydi. Ta'lim tizimi va fan jamiyatni axborotlashtirish jarayonining ob'ektlaridan biridir. Ta'limni axborotlashtirish, bilimlarni uzatish jarayonining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, axborotlashtirishda qo'llaniladigan texnologiyalarni sinchkovlik bilan sinab

ko'rishni va ularni keng qo'llash imkoniyatini talab qiladi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim sohasida faol ravishda qo'llash istagi mutaxassislarini tayyorlash darajasi va sifatini oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Ta'lim sifatini oshirish – bu bugungi kunda butun jahon hamjamiyatidagi eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Uni hal etish uchun esa, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, ta'lim jarayoni texnologiyalarini va so'zsiz ta'limning yakuniy maqsadini qayta ko'rib chiqish talab etiladi. Ta'limni jamiyat madaniyatini o'zlashtirish asosida ta'lim oluvchilarda faoliyatning turli sohalarida shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan

muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatini rivojlantirishning maxsus tashkil etilgan jarayoni sifatida qarash mumkin. Ta'lim maqsadini bunday tushunish esa, o'z navbatida kompetentli yondoshuvni ro'yobga chiqarish uchun asos yaratadi.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohalarida bo'layotgan tezkor o'zgarishlar ta'lim tizimini ham tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda, chunki mukammal ta'lim tizimi orqali Respublikamizning kelajak intellektual imkoniyatlarini va uni gullab yashnashi hamda rivojlanishini belgilab beruvchi yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil faoliyat yuritadigan qilib tarbiyalashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ta'limda eng muhim strategik yo'nalish ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyati hisoblanadi. Bu esa barcha ta'lim muassasalarida, ayniqsa ijodkor, yuqori salohiyatli mutaxassis kadrlarni tayyorlovchi oliy ta'lim maskanlarida innovatsion texnologiya ko'rinishida faoliyat olib borish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan.

Xususan, hozirgi kunda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kuchaygan.

A x b o r o t - k o m m u n i k a t s i y a texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog'i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish milliy iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta'lim samaradorligining muhim omili bo'lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o'zgarishlarni amalga oshirish natijalari

respublikada axborotlashtirish bilan bog'liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog'liqdir. O'quv fanlari bo'yicha elektron o'quv vositalarining yaratilishi mazkur fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yanada kengaytiradi. Bu o'z navbatida, talabalarning mazkur fanlar bo'yicha bilimlarini chuqur o'zlashtirishlarining asosiy omili bo'lib, ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshiradi.

Ta'lim sohasidagi barcha islohatlarning asosiy maqsadi ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish, dars jarayonlarini yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim - tarbiya tizimida zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'layaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin. Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarni, shu jumladan multimediyali o'quv kurslarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchining interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash, multimediali o'quv kurslari va darsliklarini ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etish dolzarb masala hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КАСБИЙ ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА БЎЛАЖАК ПЕДАГОГ-РАССОМЛАРНИ БАДИИЙ-ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

К.М.ГУЛЯМОВ

Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти доценти, педагогика фанлари номзоди

М.Ҳ. ИКРОМОВ

Қўқон давлат педагогика институти, «Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси» кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: муаллиф томонидан бўлажак тасвирий ва амалий санъат ўқитувчисини касбий тайёрлашнинг мақсади унинг психологик-педагогик ва бадиий-ижодий компонентларнинг бирлигида амалга ошириладиган касбий компетентлигини шакллантириш эканлиги эътироф этилади.

Аннотация: Автор статьи считает, что цель профессиональной подготовки будущего учителя изобразительного и декоративно-прикладного искусства – формирование его профессиональной компетентности, которое осуществляется в единстве психолого-педагогического и художественно-творческого компонентов.

Annotation: the author of the article believes that the goal of professional training of the future teacher of fine and decorative arts is the formation of his professional competence, which is carried out in the unity of the psychological-pedagogical and artistic-creative components.

Калит сўзлар: бадиий таълим, касбий тайёргарлик, бадиий-ижодий фаолият, амалий безак санъати, тасвирий санъат, ўзини-ўзи баҳолаш, бадиий-ижодий ривожланиш, компетенция, компетентлик.

Ключевые слова: художественное образование, профессиональная подготовка, художественно-творческая деятельность, декоративно-прикладное искусство, изобразительное искусство, самооценка, художественно-творческое развитие, компетенция, компетентность.

Key words: art education, professional training, artistic and creative activity, arts and crafts, fine arts, self-assessment, artistic and creative development, competence.

Сўнгги йилларда олий таълим тизимини ривожлантиришнинг мазмуни ва методикасига, унинг ижтимоий-педагогик самарадорлигини оширишга, таълим жараёнларини сифат жиҳатдан янги босқич таллабларига мослаштиришнинг меъёрий асослари яратилмоқда. Шу нуқтаи назардан, замонавий олий таълимнинг энг муҳим муаммолари орасида касбий ва махсус фазилатлар мажмуасига эга бўлган, бадиий таълим соҳасида компетентли мутахассис тайёрлашнинг устувор йўналишларини алоҳида эътироф этиш жоиз.

Хусусан, олий таълим мазмунини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишига муносиб ҳисса кўшадиган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш, халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига босқич-

ма-босқич ўтиш¹ устувор вазифа сифатида эътироф этилади.

Ўқитувчининг шахсияти ва унинг касбий тайёргарлиги муаммоси Я.А.Коменский, А.Дистервега, К.Д.Ушинский, О.А.Абдуллина, Ю.К. Бабанский, Б.С.Ильин, Н.В. Кузьмина, В.А. Канн-Калик, А.С.Макаренко ва бошқа таниқли педагоглар томонидан ўрганилган. Кўпчилик тадқиқотчиларнинг фикрича, таълим-тарбиянинг педагогик техника ва технологиялари эмас, балки ўқитувчининг мутафаккир, маънавий устоз, талаба-ёшлар сифатидаги шахси биринчи ўринда туриши лозим. Шунинг учун энг аввало ўқитувчини ижодий ривожланаётган шахс сифатида тайёрлашнинг муаммолари илгари сурилади [1, 449].

Олий таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий мазмундаги фаолияти жараёнининг умумий қонуниятлари ва бўлажак ўқитувчиларнинг касбий етуқлигини таъминлаш самарали технологияларининг моҳиятини ўрганишда Н.Н.Азизхўжаева, Н.М.Боритко, С.С.Булатов, М.Г.Давлетшин, Э.Рўзиев, Н.К.Сергеев, Ў.Қ.Толипов, Ф.Р.Юзликаевларнинг, шахс фаолиятининг мотивацион муҳитини яратиш ҳамда тақомиллаштиришнинг назарий масалалари борасида В.К.Вилюнас, Р.З.Гайнутдинов, М.Г.Давлетшин, М.Г.Дзукоева, Ю.М.Забродин, Э.Ф.Зеер, Е.М.Иванова, Е.А.Климов, С.Л.Рубинштейн, П.А.Рудик ҳамда Н.Ф.Тализина томонидан олиб борилган тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади [6, 7].

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш масалалари

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847–сонли Фармони, – Т.: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

юзасидан Б.А.Абдыкаримов, В.И.Байденко, Н.В.Ефремичева, Э.Ф.Зеер, И.А. Зимняя, Л.М.Митина, В.А.Сластенин, Ю.Г.Татур, А.В.Тутолмин, А.В.Хуторский каби олимларнинг илмий изланишларида касбий педагогик таълимни модернизация қилишда компетенциявий ёндашув, бўлажак ўқитувчиларни ижтимоий ва касбий компетентлигини баҳолашда интегратив ёндашув, узлуксиз педагогик таълим касбий тайёргарлик жараёнида бўлажак ўқитувчининг креатив компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш, шунингдек, ўқитувчи шахсияти ва касбий маҳоратининг диагностикаси муаммолари тадқиқ этилган [4, 36].

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий қобилиятларини ривожлантиришнинг психологик жиҳатлари Л.С.Выготский, П.Я. Гальперин, Э.Гозиев, М.Г.Давлетшин, В.В.Давыдов, А.К.Маркова, В.Каримова, Н.В.Кузьмина, С.Л.Рубинштейн, Ғ.Б.Шоумаров ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида ўрганилган.

Тасвирий ва амалий санъатни ўқитиш методикаси масалалари С.Ф.Абдуллаев, И.В.Алексеева, Б.Б.Байметов, С.С.Булатов, Р.Т.Ибрагимова, Н.В.Козлякова, В.С.Кузин, П.В.Пайдуков, Н.Н.Ростовцев, Н.Б.Смирнова, М.В.Соколов, В.П.Строков, А.С.Хворостов, З.Ю.Хубиева, К.К.Касимов, Р.Ҳасанов ва бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган [4, 37].

Мазкур тадқиқот ишларида шахсни тасвирий ва амалий безак санъат намуналари асосида бадиий-эстетик тарбиялаш, унинг касбий маҳоратини ўстиришда шахс ривожланишининг ички эҳтиёжлари, психологик хусусиятларини инобатга олиш, замон талаблари асосида таълим-тарбия беришда талабаларга ўтмиш маданий мерос намуналаридан фойдаланишнинг педагогик асослари эътироф этилади.

Бироқ бу борада ҳозирга қадар олий таълим муассасаларида амалий безак санъ-

атидан малакали педагог кадрлар тайёрлашда тизимли ёндашув, бўлажак тасвирий ва амалий санъат ўқитувчиларини амалий безак санъат машғулотида давомида эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини келажакда педагогик фаолиятда намоён эта олишни таъминлашга оид махсус илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмаганлиги, бу борада ўзининг илмий-амалий ечимини кутаётган муаммолар мавжудлигини англатади [4, 37].

Тадқиқот жараёнида педагог маҳоратини шакллантириш борасидаги концепциялар (П.Р.Атутов, Э.А.Гришин, Ю.К.Васильев, В.А.Крутецкий, Н.В.Кузьмина, Л.М.Митина, В.А.Сластенин, А.И.Щербаков); шахснинг шаклланиши ва унинг моҳиятини ёритувчи психологик назариялар (А.Абульханова-Славская, М.Г.Давлетшин, В.С.Ильина, В.Каримова, А.Н.Леонтьев, Д.А.Леонтьев, В.С.Мерлин, С.Л.Рубинштейн, Ф.Б.Шоумаров, Д.Б.Эльконин); педагогнинг касбий маданиятини шакллантиришнинг назарий ғоялари (Г.С.Батышев, М.М.Бахтин, В.С.Библер, Л.П.Будева, Н.Д.Никандров, Г.В.Платонов), ўқитувчиларнинг ўзини-ўзи ривожлантириш (С.Я.Батышев, В.С.Безрукова, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина, С.М.Маркова) ҳамда педагогик этика муаммоларига оид изланишлар (Н.Н.Азизхўжаева, У.Маҳкамов, О.Мусурмонова, С.Нишонова, М.Очилов, Н.Е.Щуркова)нинг моҳияти ва мазмуни ўрганилган [1, 449].

Психология-педагогикада бўлажак ўқитувчининг касбий ривожланиши жараёнини ўрганишда турлича ёндашувлар мавжуд. Баъзи тадқиқотчилар касбий ривожланишни ўқитувчининг шахсияти нуктаи назаридан (К.М.Дураи-Новакова, С.Б.Елканов, Л.М.Захаров, В.А.Кан-Калик, Н.И.Петров, Л.М.Митина ва бошқалар), В.Д.Шадриков, Т.В.Кудрявцев, К.А.Абульханова-Славская ва бошқалар эса унинг фаолияти нуктаи назаридан кўриб чиқа-

дилар. Амалга оширилаётган тадқиқотлар нуктаи назаридан ушбу жараёни педагогика олий ўқув юртида ўқитувчилар тайёрлаш самарадорлиги нуктаи назаридан ўрганишга ёндашув қизиқиш уйғотади (В.А.Беликов, Д.Ю.Ануфриева ва бошқалар). Хусусан, Л.М.Митина касбий ривожланишни касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий фазилат ва қобилиятлар, касбий билим ва кўникмаларни ўсиши, шаклланиши, интеграцияси ва педагогик фаолиятга татбиқ этиш, деб таърифлайди. Бу эса инсон ички дунёси ва турмуш тарзини тубдан ўзгаришига олиб келади [5].

Фаолият субъектининг касбий ривожланиши – бу бутун касбий фаолияти давомида содир бўладиган, чегараланмаган динамик жараён. Касбий ривожланишни тушунишга бўлган турли ёндашувлар унинг умумий хусусиятларини аниқлаш ва таҳлил қилиш имконини беради:

касбий ривожланиш – бу касбни эгаллашнинг узоқ вақт талаб қиладиган жараёни;

касбий ривожланиш ўз-ўзини ривожлантиришга асосланади;

касбий ривожланиш жараёнида меҳнат субъекти сифатида шахснинг муайян сифатлари ўзгаради, натижада шахснинг ўзини-ўзи лойиҳалаш жараёни давом этади;

олий таълим муассасаларида касбий ривожланишнинг муҳим босқичи касбий тайёргарлик бўлиб, бўлажак мутахассиснинг касбий жиҳатдан ривожланиши фаол ўқув-касбий фаолият жараёнида амалга оширилади [3].

«Ўқитувчининг касбий хусусиятлари борасида тўхталганда шуни таъкидлаш жоизки, у энг аввало, ўз касбини дилдан севадиган, ўз ишига ижодий ёндашадиган шахс бўлмоғи талаб этилади. Бу шахс да янги билимлар ва илғор тажрибаларга чанқоқлик, муҳими унда ташкилотчилик, кузатувчанлик, қатъийлик хусусиятлари яққол сезилиб турсин. Амалий ва тасвирий санъат

ўқитувчиси махсус билим ва малакалар билан қуролланмасдан ҳамда ўз соҳаси борасида юқори даражада компетентли бўлмай туриб муаллимлик қилиши мумкин эмас» [8].

Олий таълим тизимида тасвирий ва амалий санъат ўқитувчиларини тайёрлаш амалиётда мутахассисларнинг бадиий-ижодий ҳамда касбий-педагогик тайёргарлигини назарда тутати. Бўлажак тасвирий-амалий санъат ўқитувчисининг касбий тайёргарлигини биз психологик-педагогик ва бадиий-ижодий йўналишларнинг бирлиги асосида унинг касбий компетенциясини шакллантириш жараёни деб қараймиз.

Касбий бадиий-ижодий тайёргарликнинг мазмуни қуйидагиларни шакллантиришга қаратилган турли хил тажриба турларини ўз ичига олади:

маданий-тарихий компетентлик, бу турли даврлар ва халқлар санъати назарияси ва тарихини ўрганишни назарда тутати;

ҳар хил санъат турларини бадиий ифодалаш воситаларини ўзлаштиришни назарда тутувчи бадиий-амалий компетентлик;

маънавий-ахлоқий ва эстетик идеаллар контекстида бадиий дид ва баҳолаш мезонлари.

Мутахассиснинг касбий фаолиятининг иждодий характери биз тасвирий ва амалий санъат соҳасида бадиий ва иждодий фикрлашни, тасаввурни, турли ифодали воситалар ва материаллар ёрдамида бадиий образ яратиш соҳасидаги махсус қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган касбий компетенцияларни шакллантириш жараёни сифатида қарайдиган бадиий тайёргарлик вазифаларини биринчи ўринга қўяди.

Рассом-педагогни тайёрлашнинг асосий мақсади – касбий бадиий билим, кўникма ва малакаларга эга бўлган шахсининг иждодий мустақиллигини шакллантириш эканлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Шунингдек, тасвирий-амалий саводхонлик педагог-рассом учун зарур бўлган асосий

восита ҳисобланади. Таълим жараёнида олинган тасвирий-амалий кўникма ва малакаларнинг мажмуи вазифаларни иждодий ҳал қилишга қаратилган. Хусусан, педагог-рассом ушбу кўникма ва малакалардан иждодий фаолият жараёнда самарали фойдалана олиши муҳим аҳамият касб этади. Иждодий фаолиятнинг юқори даражасига кўтарилиш санъат соҳасидаги касбий тайёргарликнинг зарурий шарти бўлиб, касбий маҳоратга, ривожланган тасаввурга, бадиий ва образли тафаккурга эга бўлишни талаб этади.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисида унинг бадиий-ижодий ривожланиши учун шаклланидиган энг муҳим компетенциялар қуйидагилардан иборат:

бадиий фаолиятни тавсифловчи бадиий образ яратиш соҳасида; бадиий образ яратишнинг ҳам тасвирий-амалий, ҳам ифодали воситаларига эга бўлиш; тасвирий санъатнинг ўзига хос тили; турли бадиий материаллар ва техникалар билан ишлаш амалий кўникма ва малакаларга эга бўлиш;

тасвирий ва амалий саводхонлик соҳасида – тасвирий санъат назарияси ва тарихи бўйича назарий билимларни тавсифловчи, ривожланган бадиий дид;

назорат ва баҳолаш фаолияти соҳасида – бадиий-ижодий ишларни баҳолаш мезонлари ҳақидаги билимларни тавсифлаш, ўзини-ўзи баҳолаш ва иждодий фикрлашни ривожлантириш;

касбий ва шахсий ривожланиш соҳасида: ўзини-ўзи ўрганиш, ривожлантириш ва англаш қобилияти.

Касбий тайёргарликнинг натижаси тасвирий санъат назарияси ва тарихи соҳасидаги объектив зарурий билим, кўникма ва малакалар, педагогик ва бадиий-ижодий фаолиятдаги амалий тажриба, мослашувчанлик ва танқидий фикрлаш, индивидуал психологик фазилятлар йиғиндиси эканлигини эътироф этиш жоиз.

Педагог-рассомни тайёрлашнинг ба-

дий-ижодий ва касбий-педагогик йўналишлари унинг касбий компетентлигини шакллантиради ва касбий ривожланишига катта ҳисса қўшади. Таъкидлаш жоизки, бадий таълим соҳасидаги мутахассисларни малака оширишга қаратилган касбий тайёргарлиги кўп қиррали ҳодиса ҳисобланади. Биринчидан, Н.Н.Ростовцев ва А.Е. Терентьевнинг сўзларига кўра [7, 22], «педагог-рассомнинг таълим-тарбия тизими аниқ ва илмий асосланган бўлиши ҳамда таълим муассасаси доирасида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ».

Педагогик иш ижодий меҳнат билан чамбарчас боғлиқ эканлигини ҳисобга олганда, махсус-педагогик тайёргарликни бир-бирига яқинлаштириш, чамбарчас боғлиқ ҳолатда амалга ошириш зарурати аён бўлади. Талабалар бўлажак ўқитувчининг фазилатларини шакллантириш учун зарур бўлган ҳамма нарсани олишлари керак: педагогик маҳоратнинг мустақам пойдевори билан уйғунлашган назария ва амалиёт билимлари; тасвирий ва амалий санъатни ўқитиш талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлашдан ажралган ҳолда амалга оширилмаслиги мақсадга мувофиқ. Яъни, касбий тайёргарлик талабанинг бадий-ижодий ва педагогик фаолиятда ижодий ўзини-ўзи англаш жараёни сифатида амалга оширилади, деган хулосага келишимиз мумкин. Касбий компетентликни такомиллаштириш жараёнида педагогик ижодиётнинг ўсиши ва касбий маҳоратнинг ривожланиши учун асос яратилади. Педагог шахсининг ижодий салоҳияти томонидан тўпланган ижтимоий тажриба, психологик-педагогик ва фанлар бўйича билимлари, янги ғоялар, кўникма ва малакалар туфайли шаклланади, бу эса ўзига хос креатив ечимларни, инновацион шакл ва усулларни излаб топиш ва амалиётда қўллаш имконини беради. Натижада уларнинг касбий компетентлиги такомиллашганини эътироф этиш жоиз.

Тасвирий ва амалий санъат ўқитувчисининг касбий ривожланишига қаратилган бадий-ижодий тайёргарлигида ижодий меҳнатни баҳолаш муҳим аҳамият касб этади. Бадий-ижодий фаолиятни ўзлаштириш ўқувчилар томонидан бадий саводхонликнинг асосини ташкил этувчи тасвирий воситаларни ишлаб чиқишни назарда тутди. Бўлажак педагог-рассомнинг касбий компетентлигини ривожлантириш натижасида унинг ижодий меҳнاتини баҳолаш бадий-ижодий тафаккурини ривожлантиришнинг самарали методига айланади.

Назорат ва баҳолаш фаолияти жараёнида ишни таҳлил қилиш чуқурроқ фикр юритишга, ишнинг боришини тушунишга ёрдам беради. Ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни ижодий қайта кўриб чиқиш жараёнида, бадий-ижодий муаммоларни ҳал қилишда талабаларда мустақиллик ва баҳолаш фаолиятига тайёргарлик шаклланади. Агар бу фазилатлар фаол намоён бўлса, унда ижодий фаолиятга ёрдам берадиган ўқув материални ўзлаштириш ҳақида гапириш мумкин.

Ўзини-ўзи баҳолаш бадий ижодкорлик даражасини, касбий компетентлигини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Ўзини-ўзи назорат қилиш ва баҳолаш тизими талаба билан таълим-тарбия муҳити ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчисига айланади. Бадий-ижодий ишни баҳолаш ва таҳлил қилиш жараёнида у ўзининг касбий бадий-ижодий маҳоратини ошириб боради, педагогик фаолиятни кейинги босқичга кўтариш ва ривжлантиришга ёрдам берувчи фазилатларни эгаллайди. Ўзини-ўзи баҳолашнинг ривожланганлиги – бу малакали мутахассисни тайёрлашнинг зарурий шартли эканлигини таъкидлаш жоиз. Талабалар ўртасида кадр-қимматни баҳолашни мунтазам равишда шакллантириш, бадий-ижодий ва хаёлий вазифаларни ҳал қилиш асосида

ўзини-ўзи ҳурмат қилишни ривожлантириш билан келажакдаги тасвирий санъат ўқитувчисининг бадиий ва ижодий ривожланишининг сифат жиҳатидан юқори даражага кўтариш мумкин, чунки ижодий жараённинг мақсадларини белгилаш, ахборотни таҳлил қилиш, фаолият натижаларини танқидий баҳолаш каби босқичлари оптималлаштирилмоқда.

Талабаларнинг бадиий-ижодий фаолияти натижаларини тизимли таҳлил қилиш ва сифатли баҳолаш фаолиятни онгли равишда қуриш, бадиий образ яратишдаги муаммоларни изчил ҳал этиш, турли босқичларда ишни мослаштириш, қўшимчалар ва ифода воситаларида мустақил бўлиш қобилиятини ривожлантиради. Шунинг учун фаолиятни ҳақли равишда ижодий деб ҳисоблаш мумкин. Бу эса онгли, мақсадли характерга эга.

Шундай қилиб, бўлажак ўқитувчи-расомнинг бадиий-ижодий ривожланишига қаратилган машғулотларда талабаларнинг баҳолаш компетенцияларини ривожлантириш, ўзини-ўзи такомиллаштириш, ижодий мулоҳаза юритиш, ўзини-ўзи амалга оширишга тайёргарлик, кейинчалик касбий ўсиш ва ўзини-ўзи ривожлантиришга бўлган эҳтиёж, деган хулосага келишимиз ўринли.

Касбий-педагогик тайёргарлик – бу ўқитувчилик касбига ва бадиий-ижодга бўлган муносабат, ушбу иш соҳасидаги қизиқиш ва мойиллик, малака, тажриба ва тайёргарликка боғлиқ бўлган мураккаб ва узоқ давом этадиган касбий ривожланиш жараёни. Унинг динамикасига қўйидаги омиллар таъсир қилади - бадиий-ижодий фаолиятга ва унинг натижаларига танқидий, онгли муносабат, ривожланган бадиий дид.

Бўлажак педагог-расомларнинг бадиий-ижодий ривожланиши бадиий-ижодий фаолият жараёнида амалга оширилади:

касбий бадиий-ижодий фаолият усул-

ларини ўзлаштириш жараёнида;

бадиий-ижодий қобилиятлар каби касбий аҳамиятга эга фазилатларни ривожлантириш (ижодий фикрлаш қобилияти, ижодий тасаввур, ривожланган эстетик туйғулар, расом шахсининг иродавий хусусиятлари); педагогик қобилиятлар (эмпатия², коммуникатив, прогностик, услубий қобилиятлар, акс этириш, ўзини ўзи таҳлил қилиш шахсининг ўзини ўзи лойиҳалашнинг узлуксиз жараёни сифатида);

бўлажак педагог-расомларнинг олий таълим муассасалари шароитида касбий компетентлигини юқори даражасига ўтиш (ўқув жараёнига муаммоли ўқитиш методларини киритиш, эстетик дидни ошириш ва баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш усули сифатида тасвирий маданиятни шакллантириш);

талабаларда баҳолаш компетенцияларини ривожлантириш, ўзини-ўзи баҳолаш, акс этириш.

Таъкидлаш жоизки, бўлажак педагог-расомларнинг олий таълим муассасалари шароитида касбий, бадиий-ижодий ривожланиши – бу мақсадли, махсус ташкил этилган жараён бўлиб, касбий компетентлик ва компетенцияларни шакллантириш натижаси ҳисобланади. Шунингдек, ички дунёни фаол сифат жиҳатидан ўзгартириш, етакчилик қилиш, принципиал жиҳатдан янги тузилма ва турмуш тарзига, ўзини касбий ва бадиий-ижодий фаолиятда фаол амалга ошириш жараёни сифатида ҳам намоён бўлади.

Бўлажак педагог-расомнинг бадиий-ижодий ривожланишига қаратилган касбий тайёргарликнинг тузилиши, тарки-

²Эмпатия — кўпчилик ёдидан чиқариб юборадиган асосий инсоний хусусият. Бу бошқа одамнинг кечинмаларини ҳис эга билишдир. Айнан эмпатия одамлар билан ишловчи оддий мутахассисларни биринчи тоифали мутахассисларга айлантиради, ходимларни бир жамоа бўлиб ишлашга илҳомлантиради, шунчаки маошдан бошқа нарсаларга ҳам интилишга ёрдам беради.

бий қисмлари ва мазмунини таҳлил қилиш уни ташкил этишнинг қуйидаги принципиал муҳим қоидаларини аниқланди. Касбий таълим – бу касбни ўзлаштиришнинг узок, кўп вақт талаб қиладиган жараёни бўлиб, унда меҳнат субъекти сифатида шахснинг маълум фазилатлари (педагогик ва бадий) шаклланади. Тасвирий ва амалий санъат бўйича таълим олувчиларни педагогик фаолиятга тайёрлаш билан бирга олиб борилади. Касбий ривожланиш педагогик ва бадий-ижодий фаолият қобилятида иждодий ўзини-ўзи англашни ривожлантириш сифатида амалга оширилади. Бадий-ижодий ривожланиш баҳолаш фаолиятига ва касбий тайёргарлик жараёнида бадий-ижодий вазифаларни ҳал қилишга тайёрликни назарда тутаяди, ўзини-ўзи кадрлаш, акс эттириш ва мустақилликни ривожлантиришга олиб келиши лозим.

Ҳозирги кундаги таълим-тарбия – бу янгиланган, динамик жараён бўлиб, ўқитувчи самарали фаолият кўрсатиши учун ўзи ҳам замонавий ўқитиш усулларини,

ўқув жараёнини ташкил этишнинг янги шакл ва технологияларини ўрганиши ва ўзининг касбий компетенциясини мунтазам ривожлантириб бориши талаб этилади. Шу нуқтаи назардан педагогик кадрларни ўзини-ўзи ўқитиш ва уларнинг тадқиқот фаолиятини раҳбарият томонидан қўллаб-қувватланиши талабаларга янада самарали таълим-тарбия бериш учун тегишли педагогик шарт-шароитларни яратишга ёрдам беради [9, 27].

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, талабаларда касбий компетентликни шакллантириш янги ижтимоий-маданий шароитларда ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш, маънавий-моддий маданиятнинг юксак бадий намуналарини яратиш, атроф-муҳит объектлари ҳамда турли буюмларни бадий лойиҳалаш учун анъанавий ва замонавий воситалар, метод ва технологияларни ўзлаштиришга қодир бўлган рақобатбардош, талаб даражасидаги мутахассисларни тайёрлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс: учеб. пособие для вузов. – Казань, 1996. – 567 с. – ИСБН 5-93962-039-7.
2. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для пед. спец. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Просвещение, 1990. – 141с. – ИСБН 5-7155-0219-5.
3. Беликов В.А. Профессиональное образование как система учебно-профессиональной деятельности будущих специалистов: моногр. [Текст] / В.А. Беликов, А.С. Валеов, А.В. Гришин, С.А. Махновский. – Магнитогорск, 2009. – 162 с. – ИСБН 978-5-8437-0015-7.
4. Гулямов К.М. Компетенциявий ёндашув асосида бўлажак амалий санъат ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш. Монография. – Тошкент: ТО'УТЕРА PRINT, 2020.–156 б.
5. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителей: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – Москва: издат. центр «Академия», 2004. – 320 с. – ИСБН 5-305-00111-0.
6. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий методик асослари. Дисс. пед. фан. докт. – Тошкент: 2007. – 275 б.
7. Ростовцев Н.Н., Терентьев, А.Е. Развитие творческих способностей на занятиях рисованием: учеб. пособие для студ. худ.-граф. ф-та пед. институтов. – Москва: Просвещение, 1987. – 176 с.
8. Умумтаълим мактабларида тасвирий санъат таълими концепцияси. – Тошкент: 1995. – 9 б.
9. Усенкова Е.Ю. Роль практических аудиторных занятий в процессе формирования конкурентоспособного специалиста // Пути и средства повышения качества художественного образования и эстетического воспитания: межвуз. сб. науч. тр. – Москва: 2011. – Вып. 2. – С. 23-27.
10. Шакирова М.Г. Условия художественно-творческого развития будущего педагога-художника в процессе профессиональной подготовки в вузе // Педагогический журнал Башкортостана. – № 2 (33), – Уфа: – 2011. – С.73-78.

TALABALARDA IJTIMOIIY DAXLDORLIK FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

ABDULLAYEV SOBIRJON SOXIB O'G'LI
Farg'ona davlat universitetimustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Bo'lajak kadrlarning jamiyat uchun ishlash samaradorligini oshirishning eng samarali yo'li ularni vatan, tug'ilib o'sgan joy, millat taqdiri, yurt kelajagiga mas'ul shaxs sifatidagi ideologik g'oyadan foydalanish hisoblanadi. Bu orqali talaba-yoshlarda shu makon va zamonga daxldorlik shakllanadi va bu jarayon bilan bog'lanib qoladi. Talabalarda ijtimoiy daxldorlikni mustahkamlash orqali ularda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish, millat taqdiri uchun o'z manfaatlarini bir chetga surib qo'ya oladigan avlodni shakllantirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ma'naviy qashshoqlashuv, vataniga daxldorlik, ma'naviy tahdid, mafkuraviy xurujlar, ijtimoiy-axloqiy burch, huquqiy burch va mas'uliyat.

Аннотация. Наиболее эффективным способом повышения эффективности будущих кадров для общества является использование идеологической идеи о том, что они ответственны за Родину, место рождения, судьбу нации, будущее страны. Таким образом, студенты и молодежь привязываются к этому месту и времени и становятся связанными с этим процессом. Проанализированы вопросы формирования у студентов активной гражданской позиции путем усиления социальной активности и формирования поколения, способного поступиться собственными интересами во имя судьбы нации.

Ключевые слова: Нравственное обеднение, принадлежность к Родине, моральная угроза, идеологические выпады, социально-нравственный долг, юридический долг и ответственность.

Abstract. The most effective way to improve the efficiency of future personnel for the society is to use the ideological idea that they are responsible for the homeland, the place of birth, the fate of the nation, and the future of the country. In this way, students and young people are connected to this place and time and become connected with this process. The issues of developing an active citizenship position in students by strengthening social involvement and forming a generation capable of putting aside their own interests for the sake of the nation's destiny were analyzed.

Key words: Moral impoverishment, belonging to the homeland, moral threat, ideological attacks, social and moral duty, legal duty and responsibility.

KIRISH (Введение/Introduction). Jamiyatimizning yangi taraqqiyot bosqichida oliy ta'lim tizimini isloh qilish, kadrlar tayyorlashga yangicha talablarni ishlab chiqish, bo'lajak mutaxassislariga qo'yilayotgan kasbiy vazifalarni jahon standartlariga moslashtirish, rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribasini o'zlashtirish hamda talaba-yoshlarning millat va xalq oldidagi mas'uliyatini, vatanparvarligini tarbiyalash, ularda fiydoyilik, sadoqatlilik va daxldorlik tuyg'ularini mustahkamlash masalalari ham ijtimoiy zaruratga aylanmoqda. Zero, "Inson jamiyatdagi voqealarga nisbatan loqayd bo'lmay daxldorlik hissi bilan yashashi uchun unda ichki nazorat kuchli bo'lishi lozim. Ichki nazorat adolat va razolat o'rtasidagi kurashda befarq bo'lmasdan, adolat tarafida bo'lishni ta'minlaydi. Buning uchun inson o'zini o'zi anglab kimning izmida yurganligini bilishi lozim. Har bir inson o'ziga men kimning izmida yuribman degan savolni berishi va unga javob berishda o'ziga yolg'on gapirmasligi lozim.

Fuqarolik jamiyati shakllanishining muhim sharti – bu loqaydlik kayfiyatidan xalos bo‘lib, daxldorlik fazilati bilan yashashdir. Loqaydlikni bartaraf qiladigan va daxldorlik fazilatini shakllantiradigan kuch – bu ma’naviyatdir”[5, 492.].

Ma’naviy qashshoqlashuv o‘z-o‘zidan odamning o‘z xalqi, vataniga daxldorlikning zaiflashuviga olib keladi. Axborot hurujiga va buzg‘unchi g‘oyalarga qarshi tura oladigan mafkuraviy immunitetning shakllanishi ham daxldorlikning darajasiga bevosita bog‘liq. Chunki daxldor insonning mafkuraviy immuniteti kuchli bo‘ladi. Mafkuraviy immunitetga ega bo‘lgan shaxsning esa ma’naviyati yanada yuksalib boradi. Sababi unga ma’naviy tahdid va mafkuraviy xurujlar zarar yetkaza olmaydi. Shu bilan birga, u ana shu xurujlarga qarshi kurashishni yaxshi o‘rganib oladi, loqayd bo‘lmaydi. Shu sababli fuqarolik jamiyatini barpo qilishda daxldorlik masalasiga alohida e’tibor qaratiladi[6, 1252.]. Bularning barchasi bizni fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonida aholi, eng avvalo, yoshlarning islohotlarga daxldorligini mustahkamlashni ta’minlaydigan ijtimoiy axloqni himoya qilish va ma’naviyatni yuksaltirish muammolarini tahlil qilishga undaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (Литература и методология/Methods). Ijtimoiy daxldorlik masalasi ko‘plab tadqiqot ishlarining ob’ekti bo‘lgan va bugungi kunda ham turli soha vakillari tomonidan mazkur mavzuning ayrim jihatlari tadqiq etilmoqda. Jumladan, daxldorlik kategoriyasining falsafiy, sotsiologik, siyosiy asoslari N.Komilov, A.Ochildiyev, S.Mamashokirov, A.Xolbekov, V.Karimova, A.Erkayev, O.Bazarov va

boshqalarning tadqiqotlarida o‘rganilgan.

Pedagogikavapsixologiyafanlaridoirasida ko‘plab olimlar jumladan, S.Nishonova, M.Quronov, Sh.Qurbonov, A.Ro‘zmetov, O.Jamoldinova, Sh.A.Abdullayeva, N.Shodiyev, Z.Kurbaniyazova, R.Aripova, Sh.Akramovalar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan.

NATIJALAR (Результаты/Results). O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida talabalarda ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini quyidagicha asoslash mumkin:

Birinchidan, oliy ta’lim talabalarda kasbiy malaka va ko‘nikmalarni tarbiyalash bilan birga ularda makonga nisbatan tegishlilik, tug‘ilib o‘sgan joyga nisbatan mas’uliyat va ijtimoiy muhitga nisbatan daxldorlik fazilatlarini ham singdirish muhim pedagogik vazifalardan biriga aylandi. Chunki bugungi global raqobat muhitida, globallashuv sharoitida madaniyatlararo munosabatlar zo‘riqib borayotgan sharoitda jamiyatda jipslik, ijtimoiy birdamlik va jamoaviy birlikni shakllantirish zarurati ortib bormoqda. “Jahonda shiddat bilan o‘zgarayotgan notinch va murakkab vaziyat, turli mojarolar jonajon Vatanimiz xavfsizligini, el-yurtimiz osoyishta hayotini ta’minlash hamda mavjud tahdid va xatarlarga munosib javob berishga doim tayyor turishimizni taqozo etmoqda”[3, 44.]. Shu bilan birga, “bugungi notinch va tahlikali zamonda yoshlarning ongi va qalbini egallashga qaratilgan turli xavf-xatarlar tobora kuchayib borayotganini barcha yaxshi biladi. Ularga qarshi kurashda xalqimizning boy tarixi va madaniyati, buyuk ajdodlarimiz jasorati, jonajon O‘zbekistonimizning milliy manfaatlarimiz biz uchun kuch-qudrat manbai bo‘lib xizmat qiladi”[2, 386.]. Bunday ustuvor

vazifalarni oliy ta'lim tizimini isloh qilish, pedagogik ta'lim-tarbiya jarayoniga yangicha tamoyillarni olib kirish va bu orqali yoshlarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy metodikasini ishlab chiqish masalalari yuzaga kelmoqda.

Ikkinchidan, bo'lajak kadrlarning jamiyat uchun ishlash samaradorligini oshirishning eng samarali yo'li ularni vatan, tug'ilib o'sgan joy, millat taqdiri, yurt kelajagiga mas'ul shaxs sifatidagi ideologik g'oyadan foydalanish hisoblanadi. Bu orqali talaba-yoshlarda shu makon va zamonga daxldorlik shakllanadi va bu jarayon bilan bog'lanib qoladi.

“O'zbekiston fuqarolari dini, irqi, millatidan qat'iy nazar bir-biriga nisbatan befarq bo'lmasligi kerak. Bir fuqaroning boshqa fuqaroga befarq bo'lishi jamiyatga nisbatan befarqlikni anglatishi mumkin. Buning uchun Milliy g'oya yoshlar qalbidan joy olgan bo'lishi kerak. Ana shunda fuqarolik jamiyatining shakllanishiga xizmat qiladigan eng muhim omil, ya'ni daxldorlik munosabati shakllanadi”[5, 493.].

Jamiyatda bo'lajak mutaxassislarni daxldorlik fazilatlarini bilan tarbiyalashda mana shunday ideologik ta'sir vositalari har doim samarali bo'lgan. Bu orqali yoshlarda vatan uchun ham nimadir qilish mas'uliyatini shakllantirish, sadoqatni talab etish mumkin bo'ladi.

Ijtimoiy daxldorlikning shakllanishi talabalarda mas'uliyatni anglashga, burch va erkinliklaridan ratsional foydalanishga imkoniyat yaratadi.

Uchinchidan, oliy ta'lim tizimi jamiyat uchun yuqori salohiyatli kadrlar va mutaxassislarni tayyorlash vazifalari bilan shug'ullanadi. Bugungi kunda jamiyatimizda korrupsion munosabatlar kuchayib ketayotgan,

chuqur ildiz otayotgan, yosh va kuchli mutaxassislarni va rahbar kadrlarni korrupsion munosabatlarga aralashib qolayotganligi, korrupsion munosabatlar jamiyatda oddiy holat sifatida, fazilat sifatida baholanayotgan bir vaziyatda talabalarda ijtimoiy daxldorlikni shakllantirish orqali kamaytirish, qarshi kurashish vazifalari ham yuzaga chiqmoqda.

Rivojlangan davlatlarning tajribasiga ko'ra, korrupsiya kuch orqali emas, jamiyatda halollikka asoslangan axloqiy munosabatlarni yuksaltirish, insonlarni vijdonli va e'tiqodli qilib tarbiyalash orqali amalga oshirilishi ma'lum bo'lmoqda. Zero, “korrupsiyaga qarshi kurashishda aholining barcha qatlamlari, eng yaxshi mutaxassislar jalb qilinmas ekan, jamiyatimizning barcha a'zolari, ta'bir joiz bo'lsa, “halollik vaksinasi” bilan emlanmas ekan, o'z oldimizga qo'ygan yuksak marralarga erisha olmaymiz. Bu korrupsiyaning oqibatlari bilan kurashishdan uning barvaqt oldini olishga o'tishimiz kerak”[3, 42.]. Shu bois jamiyatimizda korrupsiya bilan bog'liq qing'irliklarni bartaraf etish, ta'magirlilik va firibgarlikni yo'qotishning samarali usuli sifatida yoshlarda ijtimoiy daxldorlikni shakllantirish va bu jarayonga psixologik ta'sir ko'rsatish ham mahim vazifalardan biridir.

To'rtinchidan, bugungi kunda jamiyatimizda saqlanib qolayotgan eski tuzum illatlari, byurokratik to'siqlar, qog'ozbozlik va boshqa ish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bartaraf etishda tashkiliy-huquqiy jarayonlarni isloh qilish bilan birga insonlarda daxldorlik hissini tarbiyalash orqali isloh qilish imkoniyatini yaratish ham talab etilmoqda. Chunki daxldorlikni his etgan insongina bo'layotgan voqealarga, jarayonlarga bee'tibor bo'lmaydi, “menga nima” degan qarash bilan yashamaydi,

nimalarnidir o'zgartirishga intiladi va natijada jamiyatning ichida ham mazmuniy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Shuningdek, talabalarda ijtimoiy daxldorlikni shakllantirish orqali jamiyatning ongli, jarayonlarni teran tushunadigan qismi sifatida nimalarni o'zgartirish, isloh qilish zarurligini talab qiladigan qatlamni ham shakllantirish mumkin bo'ladi.

Beshinchidan, talaba-yoshlarda ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini shakllantirish orqali ularda jamiyatdan qochish, undagi axloqiy normalarni tan olmaslik, inkor qilish hamda milliy va diniy qadriyatlarimizga to'g'ri kelmaydigan yangicha qadriyat va madaniyatni shakllantirishga murossasizlikni tarbiyalash mumkin bo'ladi. Bu orqali milliy qadriyatlarning yashovchanligi uchun o'z hissasini qo'shadigan, shuningdek, "ommaviy madaniyat"ga qarshi tura oladigan daxldorlikni anglagan yoshlarni tarbiyalash mumkin bo'ladi. Zero, "Terrorizm, missonerlik, diniy ekstremizm, "ommaviy madaniyat", gedonizm, eskapizm, daunshifting, loqaydlik, befarqlik, axborot xuruji va oilaning global inqirozi kabi illatlarning paydo bo'layotgani shular jumlasidandir. Ularning barchasiga yoshlar tarbiyasidagi kamchiliklar, ma'naviyatning qashshoqlashuvi sabab bo'lmoqda. Shuningdek, fuqarolik jamiyati shakllanishi jarayonida daxldorlik tarbiyasiga yetarli darajada e'tibor qaratilmasligi oqibatida shunday jarayon yuz bermoqda. Bu takliflar mamlakat kelajagini ta'minlaydigan yoshlarda daxldorlik fazilatini shakllantirish hamda rivojlantirishga xizmat qiladi"[5, 493.].

Bugungi kunda vatan degan tushunchani tan olmaydigan, qayerga borsa o'sha joyni vatan sifatida biladigan kosmopoliten yoshlarning ko'payib ketayotganligi, terrorism va ekstremizm bilan bog'liq tahdidlarni

ham ko'lami kengayib borayotganligi, jamiyatda beparvolik va loqaydlikni avjiga chiqayotganligi ham ijtimoiy daxldorlikni shakllantirishning yangicha metodologiyasini ishlab chiqishni ustuvor vazifalardan biriga aylantirdi. Tadqiqotchi E.Shermanov fikricha, "...daxldorlik fazilatini shakllantirish bilan bog'liq pedagogik maqsadga erishish, ularda ushbu fazilat talab etayotgan ko'nikma va malakalarini vujudga keltirish, tarbiyalash va takomillashtirish uzluksiz, bosqichma-bosqichli, murakkab jarayondir. Shu sababli daxldorlik tarbiyasini ilmiy asosda tashkil qilish masalasi pedagoglar malakasini oshirish tizimi mazmuniga ham o'zgartirish va yangiliklar kiritishni taqozo qiladi"[7, 16.]. O'zida daxldorlikni shakllantira olgan inson avvalo oilasiga, mahallasiga va yurtiga mas'uliyatni, millatparvarligini ko'rsatadi. Daxldorlikni anglamagan inson bo'lsa, loqayd va beparvo bo'lib qolaveradi.

Bugungi kunda jamiyatimizdagi barcha salbiy jarayonlar, o'zgarishlar, jinoyatlar va terroristik tahdidlar ijtimoiy munosabatlarda beparvolik va loqaydlikning xosilasi sifatida ko'rsatish mumkin. Bunga qarshi kurashda, jamiyatda barqarorlik va tolerant ijtimoiy munosabatlarni yo'lga qo'yish uchun ham yoshlarda ijtimoiy daxldorlikni shakllantirish dolzarblik kasb etadi.

Oltinchidan, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim asosi jamiyatda qonunlar ustuvorligini yaratish, unga barchaning birdek, teng amal qilishini, adolatli boshqaruv va xalq manfaatlari ustuvorligini ta'minlash hisoblanadi. Bunga erishish davlat boshqaruvining, hukumatning ishigina emas, jamiyatdagi har bir insonning vazifasiga aylanmog'i darkor. Ya'ni, jamiyatda insonlar qonunlarni ishlashi uchun jamoatchilik

nazoratini o'rnatishi, adolatlil muhit yaratilishi ishlari borasida jamoatchilik monitoringini amalga oshirishi ham muhim qadamlardan biri bo'ladi. Shu o'rinda qadimgi Rimning mashhur shoiri Publiliy Sirning bir fikrini eslash joiz deb bilaman. "Qonunlar kuchli bo'lgan joyda, xalq ham kuchlidir", deb yozgan edi u[3, 61.]. Haqiqiy fuqarolik jamiyati ongli va daxldorlik hissi yuqori bo'lgan insonlar tomonidan boshqariladigan jamiyatdir. Shuning uchun ham jamiyatimizning asosiy tayanchi bo'lgan yoshlarimizni fuqarolik jamiyatini qurishga yo'naltirish, ularda ijtimoiy daxldorlikni shakllantirish, loqaydik va beparvolikni bartaraf etish ham dolzarb pedagogik vazifalardan biriga aylandi.

Ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarda ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini rivojlantirish keng mazmun-mohiyatga ega bo'lib, talabalarning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshiradi. Bunday tarbiya orqali har tomonlama fidoyi, jamiyatga foyda keltiradigan, ijtimoiy-siyosiy vazifalarni bajarishga layoqatli kadrlarni tarbiyalash mumkin bo'ladi. "Davlat siyosatining asosini fuqaro hamda davlatning o'zaro munosabatlari tashkil etadi. Uning mohiyati o'zaro aloqador bo'lgan burch va mas'uliyatlarni anglashdan iborat. Shuning uchun ham fuqarolik shaxsning ijtimoiy-axloqiy madaniyati ko'rsatkichi sifatida tarkib topadi"[4, 22.]. Demak, talabalarda ijtimoiy daxldorlikni mustahkamlash orqali ularda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish, millat taqdiri uchun o'z manfaatlarini bir chetga surib qo'ya oladigan avlodni shakllantirish mumkin bo'ladi.

MUHOKAMA (Обсуждение/ Discussion). Har doim oliy ta'lim jamiyatda kadrlar tayyorlashdagi asosiy bo'g'in talabalar

bo'lsa, intellektual jihatdan rivojlangan, taraqqiyparvar, ijodkor, ilg'or qismini tashkil qilgan. Shu bois oliy ta'limni isloh qilish, unga o'qitishning yangicha qoida va tamoyillarini olib kirish, sifatli ta'limni yaratish jamiyatning ijtimoiy rivojlanishining asosi bo'lib hizmat qiladi. Zero, "farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallagan mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi"[1, 158.]. Shunday ekan, yoshlarni yuksak axloqiy mas'uliyatli, sadoqatli va fidoyi qilib tarbiyalash, ijtimoiy taraqqiyotga daxldorlik hisini tuyadigan inson sifatida kamolga yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Buning uchun o'quvchi-yoshlarga, talabalarga ta'lim berish metodologiyasini qayta ko'rib chiqish, ijtimoiy-axloqiy va huquqiy burch va mas'uliyatlarni, vazifalarni chuqur singdirish yo'llarini yaratish va bu orqali ularda daxldorlik fazilatlarini o'stirish talab etiladi.

XULOSA (Заключение/Conclusion). Xulosa qilib aytganda, birinchidan, talaba-yoshlarda ijtimoiy daxldorlikni rivojlantirish buzg'unchi g'oyalarga qarshi tura oladigan mafkuraviy immunitetning shakllanishi bilan bog'liq. Chunki daxldorlikni anglagan talabaning mafkuraviy immuniteti kuchli bo'ladi. Mafkuraviy immunitetga ega bo'lgan talabaning esa, ma'naviyati yanada yuksalib boradi. Sababi unga ma'naviy tahdid va mafkuraviy xurujlar zarar yetkaza olmaydi. Talaba har qanday masalaning o'zi uchun muhim yoki nomuhim ekanligini anglashi, shunga mos ravishda ish tutishi undagi daxldorlik fazilatining qay darajada shakllanganini bildiradi.

Ikkinchidan, talaba-yoshlarda milliy

o'zlikni anglashga qaratilgan ta'lim orqali ularda ijtimoiy daxldorlikni ham rivojlantirish mumkin bo'ladi. Milliy o'zlikni anglashning o'zi g'oyaviy immunitet vazifasini o'taydi. Chunki unda xalqimizning, millatimizning tub manfaatlarini mujassamdir.

Uchinchidan, talaba-yoshlarning faol

hayotiy pozitsiyaga ega dunyoqarash va ijtimoiy dahldorlik fazilati – talabaning o'ziga, o'z hayotiga, o'tmish, hozir va kelajakka, boshqa insonlarga, jamiyatga, qadriyatlarga bo'lgan barqaror sub'ektiv munosabatlari, faoliyat yo'nalishlari hamda yashash tarzining birligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
4. Джураева Б.Р. Формирование педагогической культуры у будущих учителей в процессе профессиональной подготовки при изучении дисциплин педагогического цикла. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Ташкент, 2002.
5. Fayziyev I.Sh. Daxldorlik tarbiyasi orqali fuqarolik jamiyatini shakllantirish. // "Science and Education" Scientific Journal. October 2020 / Volume 1.
6. Xuseynova A.A. Globallashuv sharoitida daxldorlik tarbiyasining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari. "Science and Education" Scientific Journal. May 2022 / Volume 3.
7. Shermanov E.U. O'smirlarda islohotlarga daxldorlik fazilatini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2020.

ТАЛАБАЛАРДА ГИГИЕНИК МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.

ХОЛМАТОВА МУЗАЙЯН МУБАШИРОВА

Кўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мақолада талабаларда гигиеник маданиятни ривожлантириш ва буни келгусида уларни оилавий ҳаётга таёрлашда олий талимда гигиена фанларининг ахамияти ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: гигиеник маданият, оилавий ҳаётга тайёрлаш, концептуаллик, гигиеник тарбия.

Абстракт. В статье говорится о значении гигиенических наук в высшей школе в развитии гигиенической культуры у студентов и подготовке их к семейной жизни в будущем.

Ключевые слова: гигиеническая культура, подготовка к семейной жизни, концептуальность, гигиеническое воспитание.

Abstract. The article talks about the importance of hygiene sciences in higher education in developing hygienic culture in students and preparing them for family life in the future.

Key words: hygienic culture, preparation for family life, conceptuality, hygienic education.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5812-сонли фармони ва республика миқёсда профессионал таълим тизимини ислоҳ қилишга доир қабул қилинган ҳукумат қарорларига мувофиқ, бугунги кунда 339 та касб-ҳунар мактаби, 162 та коллеж ва 214 та техникумлар фаолият юритиб келмоқда. Профессионал таълим муассасаларида ёшларга таълим-тарбия бериш билан бир қаторда касб-ҳунар сирлари ўргатилади. Ушбу вазифани амалга ошириш профессионал таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган махсус фан ўқитувчилари ва ишлаб чиқариш таълими усталарига масъулият юклайди.

Давлат ва жамиятнинг ривожланиши шиддат билан ўсиб бориши баробарида турли жабҳаларда, жумладан саноат ва хизмат кўрсатиш соҳасида ҳам товар ва хизматлар сифатига талаблар ошиб бормоқда. Жумладан, бозор иқтисодиёти

шароитида хўжалик ва кундалик истеъмол товарларига бўлган талабларнинг ортиши ва соғлом рақобатнинг юзага келиши ишлаб чиқариш маҳсулотлари ва хизматлар сифатига кўйиладиган талабни белгилаб беради. Бу эса ўз навбатида жамиятнинг турли қатламларида, шунингдек корхона ва ташкилотларда фаолият юритаётган кадрларнинг, ишчи касб эгаларининг эгаллаган малака даражасига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Илғор технологиялар ва юқори ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган корхона ва ташкилотлар, ўз мутахассис ва ишчи-ходимларини замон талаблари асосида ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда малакасини ошириб бориш чораларини кўришмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат ва жамиятнинг ривожланиши ҳамда рақобатбардошликнинг ортиши ишчи-ходимларни тайёрлашга бўлган талабларнинг ошишига ва натижада ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий сифат даражасига боғлиқ бўлишлигига

олиб келади. Шу билан бирга, уста тобора кўпроқ бошқарув функцияларини бажаришига тўғри келади.

Ҳозирда ишчи-ходимларни касбий тайёргарлик даражаси ва ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий-педагогик компетентлик даражаси замонавий талаблар даражасига мос келмаяпти. Ушбу тоифадаги педагоглар ўқув ва ишлаб чиқариш вазифаларини ҳал қилишда тобора кўпроқ қийинчиликларга дуч келмоқдалар.

Ишчи-ходимларнинг касбий тайёргарлигига қўйиладиган талабларнинг ортиши ва ишлаб чиқариш таълими усталарининг профессионалиги даражаси ўртасидаги мавжуд зиддият ушбу тоифадаги педагог-ходимларнинг касбий ва педагогик маҳоратини ошириши мумкин бўлган ташкилий ва дидактик шароитларни ўрганишни талаб қилади.

Лекин, давлат ва жамиятнинг турли жабхаларига малакали мутахассислар етиштириб бераётган профессионал таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган махсус фан ўқитувчилари ва ишлаб чиқариш таълими усталарини касбий тайёргарлик жиҳатлари, уларни замон талабларига мос бўлишлиги, профессионал таълим муассасаларини юқори малакага эга бўлган педагог-кадрлар билан таъминлаш масаласида талай муаммолар мавжуд.

Мамлакатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев томонидан 2019-йил 15-июл куни узлуксиз профессионал таълим тизимини янада такомиллаштириш масалалари бўйича ўтказилган йиғилишда "...жойларда ишсизлик кузатилаётган бир пайтда ишчи касблар бўйича мутахассисларга катта эҳтиёж борлиги" тўғрисида сўз юритилиб, ўз нутқи давомида "...таълим дастурларини халқаро талаблар асосида

янгидан ишлаб чиқиб, ўқитувчи ва ишлаб чиқариш усталарини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ҳамда малакасини ошириш зарурлиги"ни алоҳида таъкидлаб ўтилган эди. Қарорда «Ҳаёт давомида таълим олиш» тамойили асосида бошқарув ҳамда педагог кадрларнинг узлуксиз малакасини ошириш учун таълим дастурларини инновацион ёндашувлар асосида доимий янгилаб бориш, хусусан ишлаб чиқариш таълими усталари учун уларнинг касбий эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган малака ошириш шакллари мустақил танлаш ва ўзлаштириш имкониятини яратиш белгиланган эди. Ушбу топшириқларнинг ижроси юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2021-йил 26-февралдаги 106-сонли қарори тасдиқланди. Қарорда «Ҳаёт давомида таълим олиш» тамойили асосида бошқарув ҳамда педагог кадрларнинг узлуксиз малакасини ошириш учун таълим дастурларини инновацион ёндашувлар асосида доимий янгилаб бориш, хусусан ишлаб чиқариш таълими усталари учун уларнинг касбий эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган малака ошириш шакллари мустақил танлаш ва ўзлаштириш имкониятини яратиш белгиланди.

Бундан келиб чиқадикки, профессионал таълим муассасаларида ўқитувчи ва ишлаб чиқариш таълими усталари малакасини оширишни 2 хил шаклда амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Биринчиси, малака ошириш институтларининг йиллик режаси ва таълим муассасаларининг буюртмасига кўра

тасдиқланган ўқув режа ва дастурлар асосида жамоавий тизимли малака ошириш тизими.

Иккинчиси, касбий эҳтиёжга асосланган, ўқитувчи ва ишлаб чиқариш таълими усталарининг лавозим вазифалари ва кундалик бажарадиган иш ҳажмидан келиб чиқиб, эгаллаши зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни орттириш тизими.

Бошланғич профессионал таълим муассасаларида ишлаб чиқариш таълими устасининг асосий мақсади - ўқувчилар томонидан касб эгаллаши, амалий кўникмаларни ўзлаштириши деб тушунилади, акс ҳолда касбнинг мавжудлиги тўғрисида сўз юритиб бўлмайди. Ўқувчиларнинг касб эгаллаши, машғулотларнинг кўпроқ амалиётга йўналтирилганлигини ҳисобга олиб, ишлаб чиқариш таълими усталарига боғлиқ ва бу соҳада иш фаолиятини ташкиллаштиришда уларга бир қатор масъулиятлар юкланади. Чунки профессионал таълим муассасаларида ишлаб чиқариш таълимининг бутун жараёни малакали ишчиларни тайёрлашга қаратилган. Таъкидлаш лозимки, профессионал таълим муассасаларида ишлаб чиқариш таълими усталари билан бир қаторда умумтаълим ва махсус фан ўқитувчилари ҳам мутахассис тайёрлашда муҳим ўрин тутаяди.

Махсус фан ўқитувчилари ва ишлаб чиқариш таълими усталари фаолиятидаги умумийлик шундаки, уларнинг барча меҳнати самараси бўлажак мутахассиснинг касбий тайёргарлигини ривожлантиришга қаратилган. Касбий фаолиятда ўқувчиларга таълим беришда ўқитувчи ва ишлаб чиқариш таълими усталари бир-бирини тўлдиради: ўқитувчи асосан назарий машғулотлар ўтказса, ўқувчилар билан технологик меҳнат операцияларни

ўрганади, ишлаб чиқариш таълими устаси эса назарий машғулотларда олинган билимлари асосида амалий кўникмалар беради. Уста ҳам, ўқитувчи ҳам, бундан ташқари, ўқувчиларни тарбиялаш, уларнинг юксак ахлоқий-инсоний фазилатларини шакллантириш билан шуғулланишади. Ҳар иккиси ҳам ўқувчиларнинг меҳнатсевар, ҳалол, маънан соғлом шахслар эканлиги, ўз ишига, танлаган касбига бағишланганлиги билан қизиқади. Бироқ, махсус фан ўқитувчиси ва ишлаб чиқариш таълими устаси фаолияти жараёнида сезиларли фарқлар куйидаги жадвалда кузатиш мумкин (1-жадвал).

Уста иш вақтининг кўп қисмини бириктирилган гуруҳ ўқувчилари билан ўтказаяди, ўқитиш ва тарбиялаш вазифаларини ҳам ҳал қилади, аслида ўқувчилар билан бир маромда, ҳамкорликда ташкил этилган фаолият билан шуғулланишади. Меҳнат фаолияти давомида у ўз тажрибасини ўқувчиларга етказишга, танлаган касби бўйича касбий маҳоратини ривожлантиришга интилади. Ишлаб чиқариш таълими устаси бўлажак мутахассиснинг касбий таълими ва тайёргарлигини амалга оширишда асосий масъулликни ўз зиммасига олади, чунки у тўғридан-тўғри "касб ўқитувчиси", ишлаб чиқариш ихтисослиги бўйича технологик кўникмаларнинг асосий амалга оширувчисидир.

Мамлакатимизда ушбу соҳада тадқиқот олиб бораётган олимларимиз томонидан профессионал таълим муассасаларида ишлаб чиқариш таълими усталарининг тоифаланганлик даражаси паст ҳолатда, 7.7% ни ташкил этиши аниқланган. Бундаги асосий муаммолардан бири ушбу лавозим эгалари аксарият ҳолатда, ўрта махсус маълумотга эгаллигида. Улар педагогик-психологик ва бо-

шқарув элементларини яхши ўрганишмаган.

Ишлаб чиқариш таълими усталари таълим муассасаларида фаолиятга киришар экан, ўқитувчилардан фаркли ўлароқ, улар олдига 2 та муҳим вазифа қўйилади. У ўз касбининг моҳир устаси бўлиши билан бирга тарбиячи-педагог сифатида ҳам намоён бўлиши керак. Чунки улар касб бўйича бириктирилган гуруҳнинг ўқув амалиёт машғулотларини ташкиллаштириш ва ўтказиши билан бирга дарсдан ташқари ҳолатларда гуруҳ ўқувчилари билан тарбиявий тадбирларни ҳам амалга оширишади. Шу 2 та вазифа билан бирга менежерлик, яъни бошқарувчилик қобилиятини зарурати ҳам мавжуд. Ишлаб чиқариш ва дипломолди амалиётлари даврида гуруҳ ўқувчиларини бошқаришнинг услубларини билиши талаб қилинади. Ҳозирда олий таълим муассасаларида бириктирилган гуруҳ талабаларини бошқариш учун – тьютерлик лавозимлари ташкил этилган. Профессонал таълим муассасаларида ишлаб чиқариш таълими усталари ушбу вазифани касбий ва педагогик фаолият билан биргаликда олиб боришади. Олий таълим муассасалари ва вазирликлар ҳузурда ташкил этилган ишлаб чиқариш таълими усталари талаб этиладиган касб ва мутахассисликлари мавжуд коллеж ва техникумларда қўшимча равишда ўқувчилар ўрта ва бошланғич таълимни тугатганлигини ҳамда маълум иш ва ҳаёт тажрибасига эга эканлигини ҳисобга олиб, катталар таълими – Андрагогика элементларини ҳам ўрганиши зарур.

Ишлаб чиқариш таълими устаси фаолиятининг ушбу хусусиятлари нафақат ушбу тоифадаги педагогларнинг асосий рол намоёнларини (касби бўйича мутахассис ва тарбиячи-педагог) бирлашти-

рибгина қолмай, балки устанинг яна бир ролини - ташкилотчи - менежер ролини ҳам кўрсатади. Ушбу тоифадаги педагоглар таркибининг бошқарув функциялари кундалик амалий фаолиятда намоён бўлади. В.В.Кузнецов қайд этади: "Замонавий ижтимоий-иқтисодий шароитда ишлаб чиқариш таълими устаси, қўшимча тарзда буюртмаларни қабул қилувчи ва тайёрлаб чиқаришни ташкиллаштирувчи менежер ҳисобланади"[6].

"Менежер" сўзининг биринчи маъноси бошқарувчи, унга бўйсунадиган инсонларга эга бўлган шахсдир. Иккинчи маъно - жараёнларни бошқарувчи шахс. М.Г.Дегтярёв менежерлик маҳоратини учта таркибий қисмга ажратади: касби бўйича билими, бошқарув санъати ва самарали ҳамкорлиги. "Бошқарув санъати - бу бошқарув функциясини бажариш қобилиятидир. Менежментда тўртта амалий функция қайд этилган: режалаштириш, ташкил қилиш, мотивация ва назорат" [5]. Ишлаб чиқариш таълими устасининг касби бўйича билимлари - ўзининг ва тегишли мутахассисликлар соҳасидаги билимлари гуруҳ ўқувчиларида ўқув ва ишлаб чиқариш жараёнини энг муваффақиятли бошқаришга имкон беради. Менежерлар фаолиятидаги ҳамкорлик - бу битта тизимдаги инсонлар ўртасидаги алоқа жараёни. Менежмент назарияси нуқтаи назаридан инсонлар билан алоқа қилиш ва унинг фикрлари, интилишлари, тажрибаларини билмасдан унга таъсир ўтказишнинг иложи йўқ. Ишлаб чиқариш таълими устасининг коммуникатив қобилиятлари бошқарув ва таълим функцияларини янада муваффақиятли бирлаштиришга имкон беради.

Ишлаб чиқариш таълими устаси - менежернинг асосий хусусиятларини

қуйидагилардан иборат эканлиги келиб чиқади:

1. У барча ўқувчилар учун муаммоларни дўстона муҳокама қилади.

2. Бошқариш учун ўқувчилар фаолияти орқали мақсадларга эришиш воситаларини тушунади.

3. Ўқувчиларни тинглай олади ва тушунади, юзага келган муаммони ҳал қила олади, қатъиятлилиқни ва қатъият-ни намоён қилади.

4. Сабр-тоқат билан гуруҳнинг ажралиб қолган ўқувчиларини қабул қилади.

5. Унинг асосий воситаси (қуроли) - ишонтиришдир.

6. Гуруҳ ўқувчиларида ҳамкорликнинг жамоавий шакллари ривожлантиришга, “ягона жамоа” туйғусини тарбиялашга интилади.

7. Ҳамкасблар ва ўқувчилар томонидан илгари сурилган янги ғояларга доимо ҳайрихоҳ, ижодкордир.

8. Гуруҳ ўқувчиларида соғлом психологик муҳитни шакллантира олади.

9. Ҳар бир ўқувчининг шахсий аҳамиятини ҳис қилади, унинг муваффақиятини таъкидлайди.

10. Ўзгарувчан фикрлашга эга, оптимал қарорлар қабул қилиши мумкин.

Педагогик жараён, бошқалар сингари, фаолиятни режалаштириш, уни ташкил қилиш, уюшган фаолиятга туртки бериш, инсонларнинг хулқ-атвори ва жараёнлар оқимини кузатиш, натижаларни аниқлаш, натижаларни умумлаштириш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш-ни талаб қилади. Уста бутун ўқиш давомида бириктирилган гуруҳ ўқувчиларига ғамхўрлик қилиб, уни дастлабки касбий кўникмаларни эгаллашдан корхонада амалий машғулотгача ва якуний ёзма имтиҳон (диплом) ишларини ҳимоя қилишга йўналтиради.

Ишлаб чиқариш таълими устасининг юқоридаги барча фаолияти, роли ва унинг функционал вазифалари объектив равишда юқори даражадаги таълимни талаб қилади. Ушбу масалани ўрганиш шуни кўрсатадики, тахминан бир хил мақсадларга эга бўлган ишлаб чиқариш таълими усталари ўқитувчиларга қараганда анча ривожланган функцияларга эга. Шу билан бирга, улар билим жиҳатидан ўқитувчилардан пастрок. Кўплаб ишлаб чиқариш таълими усталари илгари турли соҳадаги корхоналарда мутахассис бўлиб ишлаган, технологик жараёндан таълим муассасаларига келишади. Бошланғич профессионал таълим муассасаларида касбий тайёргарлик жараёнидаги асосий фаолият – ўқув амалиёти машғулотларини ташкил этишдир. Улар ўз мутахассислиги бўйича юқори малакали мутахассислардир, аммо бошланғич профессионал таълим тизими-га мослашиб, ҳиссий ёндашувига ва ўз устида ишлашга таяниб, педагогик маҳорат элементларини кўшимча равишда эгаллай бошлайдилар. Шунинг учун ҳам улар иш фаолияти жараёнида бир қатор педагогик қийинчиликларга дуч келадилар.

Профессионал таълим муассасалари учун ишлаб чиқариш таълими усталари томонидан етишмаётган педагогик таълимни олиш вазифаси пайдо бўлади. Объектив равишда, бир қарашда оддий бўлган таклиф - ушбу тоифадаги барча педагогик ходимлар учун касбий таълим бўйича олий маълумотга эга бўлиш учун олий ўқув юртларига ўқишга кириш ва идеал кўринишда - олий касбий (педагогик) маълумотига эга бўлиш. Бироқ, масала шундаки, ёш чекловлари, иқтисодий вазият, шунингдек сессия машғулотлари даврида усталарни алмаштириш

имкони етишмаслиги туфайли, бу, қоида тариқасида, имконсиз вазифа эканлиги кўринади. Демак, ишлаб чиқариш таълими усталарини тўғридан-тўғри иш жараёнида, таълим муассасаси негизида

ўқитиш тизимини ривожлантириш натижасида уларнинг касбий ва педагогик малака даражасини ошириш вазифаси пайдо бўлади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедов Ф.Қ, Яхшиева М.Ш. Олий таълим муассасаларида талаба қизлар жисмоний маданиятини янада такомиллаштиришнинг педагогик имкониятлари // "Science and Education" Scientific Journal Volume 1 Issue 1. –Б. 408. www.openscience.uz
- 2.Маттиев И.Б. Талабаларда саломатликни асрашга йўналтирилган тафаккурни шакллантириш (Бизнес ва хизмат кўрсатиш соҳалари мисолида). Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ. –Самарқанд.: СДЧТИ. 2019. –Б. 5
3. Мартыненко А. В. Теория и практика медико-социальной работы [Текст]:учебное пособие / А.В. Мартыненко. — М.: Гардарики, 2007. — 159 с.; 4.Назарова Е.А. Основы социальной медицины [Текст]: учебное пособие / Е.А. Назарова, Ю.Д. Жилов. — М.: Издательский центр «Академия», 2007. — 368 с.

БЎЛАЖАК ХОРИЖИЙ ТИЛ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ АХБОРОТЛАРГА ТАҲЛИЛИЙ ВА ТАНҚИДИЙ МУНОСАБАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

ЖЎРАЕВА ГУЛМИРАХОН ЗУФАРЖОН ҚИЗИ

Фаргона Давлат университетининг мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг ахборотларга танқидий ва таҳлилий муносабатини шакллантиришнинг педагогик мазмуни, йўналишлари ва тамойиллари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: Интернет, ОАВ, инновацион таълим, ахборот, диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, «оммавий маданият».

Абстракт. В статье исследуются педагогическое содержание, направления и принципы формирования критического и аналитического отношения к информации у будущих учителей иностранных языков.

Ключевые слова: Интернет, СМИ, инновационное образование, информация, религиозный экстремизм, терроризм, наркотики, «массовая культура».

Abstract. Pedagogical content, directions and principles of formation of critical and analytical attitude to information of future foreign language teachers are researched in this article.

Key words: Internet, media, innovative education, information, religious extremism, terrorism, "popular culture".

Кириш. Бугунги глобалашаётган оламда теран тафаккурга ва кучли илмий салоҳиятга эга кадрларни тарбиялаш ҳар бир жамият барқарор ривожланишининг муҳим гаровидир. Мамлакатимизда ҳам салоҳиятли олий таълим муасасаларига ва уларда етишиб чиқадиган янгича дунёқарашга эга рақобатбардош кадрларга эҳтиёж ортиб бормоқда. Зеро, «биз мустақил фикрлайдиган, замонавий билим ва касб-хунарларни эгаллаган, мустақил ҳаётий позицияга эга бўлган ёшларни тарбиялаш бўйича катта ишларни амалга оширмоқдамиз. Аммо бугунги кунда ёшларнинг онги ва қалбини эгаллаш учун қандай кескин кураш бораётганини, диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, «оммавий маданият» каби таҳдидлар кучаяётганини ҳисобга оладиган бўлсак, фарзандларимиз тарбияси, маънавий-маърифий соҳадаги ишларимизни бир зум сусайтирмасдан, аксинча, уларни янги босқичга кўтаришимиз зарур»[1]. Шундай экан,

учинчи минг йилликда ахборотлаштириш билан боғлиқликда юзага келаётган хавф ва таҳдидлардан ҳимояланиш муаммоси замонавий шароитда алоҳида тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади. Ахборотлар таҳлилига, унга танқидий ва таҳлилий муносабатни шакллантиришга доир масаласига қатор тадқиқот ишлари бағишланган бўлиб, ҳозирда ҳам мазкур йўналишда илмий изланишлар олиб борилмоқда. Шунингдек, бугунги глобал ахборот маконида ахборотдан тўғри ва оқилона фойдаланиш орқали ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш йўллари ва педагогик вазифалари ёритилган. Бу борада янгича таълим технологиялари ва таълим методикасининг зарурлиги, шу маънода, Веб-кидирув технологияси имкониятларидан фойдаланиш зарурати очиб берилган. Бу ишни тўғри бажариш учун аввало ахборот тумунчасининг мазмун-моҳияти, луғатларда тарифланишини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

«Ахборот» тушунчаси илмий муоамлага 1928 йилда америкалик олим Р.Хартли томонидан техник алоқа каналлари бўйлаб тарқатилувчи маълумотларни миқдорий ўлчаш мезонини белгилаш учун киритилган. Ҳозирда бу атама ҳар хил маъноларда қўлланилмоқда. Ахборот айрим (маиший) ҳолларда одамлар томонидан бериладиган маълум нарса ёки ҳодиса ҳақидаги маълумот, баъзида (кибернетика) - тартибга солинган ўзгартириш, тизимнинг ташкил этилганлик ўлчови, бошқа вазиятда-объектларнинг ранг-баранг жиҳатларини ифодалаш, акс эттириш тушунилади. Ахборотнинг моҳиятига нисбатан қарашларнинг кўплигига қарамай, бу тушунчага ҳанузгача аниқ умум эътироф этилган таъриф берилгани йўқ, баъзан бундай таърифни бериш мумкин эмас, деган фикрлар ҳам учрамоқда.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «ахборот» тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: «Ахборот – замонавий фан ва сиёсатнинг асосий тушунчаларидан бири; дастлаб кишилар томонидан оғзаки, кейинроқ эса ёзма ёки бошқа шаклларда узатишган маълумотдир»[2]. Демак, бугунги глобаллашган маконда ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантириш турли тажовузларни олдини олишга хизмат қилади. Бу жараёнда ёвуз ниятли кишиларнинг кирдикорларига қарши кураш билан бир қаторда турли даражада келтирилиши мумкин бўлган зарарларнинг ҳам олди олиниши, табиий. Ахборотларга танқидий ва таҳлилий муносабат шахсда ахборот истеъмоли маданиятини ривожлантиради ва бу турли ахборий таҳдидлардан ҳимоялавчи кўникмаларни ҳам шакллантиради.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мамлакатимизда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг фалсафий, ҳуқуқий,

ижтимоий-сиёсий масалалари, Б.Ходжаев, М.Қуроноф, З.Қосимова каби олимлар томонидан ўқувчиларни зарарли ахборотлар таъсиридан ҳимоя қилиш ва ахборот истеъмоли маданиятини ривожлантиришнинг педагогик механизмлари ёритиб берилган. Шунингдек, талабаларда Интернет билан ишлаш маданиятини ривожлантириш бўйича тадқиқотлар А.А.Абдуқодиров, М.Арипов, А.Арипджанова, У.Ш.Бегимқулов, Н.А.Муслимов, Н.Тайлоқов, М.Файзиева, Ш.Шарипов, Т.Шоймардонов, С.Ғуломов кабилар томонидан амалга оширилган.

Педагог олим Б.Ходжаев глобал ахборот майдонида шахсда ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш зарурлигини алоҳида таъкидлайди. Унинг фикрича, «ахборот истеъмоли маданияти» тушунчаси асосида шахс ахборот хавфсизлигининг учта асосий даражаси акс этади: умумий, касбий ва мазмунли-кадриятли. «Шахсда ахборот истеъмоли маданияти-ни ривожлантиришнинг мазкур даражалари аниқ мезонларни танлаш ва шахсий ривожланганлик кўрсаткичлари билан боғлиқ. Ахборот истеъмоли маданияти тизимидаги когнитив-операцион ва ташкилий таркибий қисмлар универсаллик, ахборий фаолиятнинг фанлараро алоқадорлиги, шунингдек инсоннинг турли хил фаолият тизимидаги умумлашган тавсифини акс эттирувчи компьютер саводхонлиги билан белгиланади»[3]. Демак, ахборот истеъмоли маданияти шахснинг ижтимоий-таълимий ривожланиши билан боғлиқ жараён бўлиб, ижтимоий муносабатларда чуқур тажрибага эга бўлган ёшнинг ахборот билан ишлаш кўникмаалри ҳам ривожланган бўлади.

Тадқиқот методологияси. Дунё ягона ахборот маконига айланган бугунги кунда бирор ахборотнинг йўлига сунъий тўсиқ қўйиб бўлмайди. «...дунёга юз очган,

ёшлари дунё тилларини бемалол эгаллаб, “интернетомания” касалига чалиниш арафасида турган юртимизга ҳам яхши, ҳам ёмон таъсирлар, турли хуружлар мавжудлиги шароитида шахснинг ўзини-ўзи психологик жиҳатдан салбий таъсирлардан ҳимоя қила олиш имкониятларини кенгайтириш энг долзарб муаммолардан биридир»[4]. Педагогик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантириш таълим олувчиларда ахборот психологик хавфсизлигига доир билимларини ошириш, таълим тизимини такомиллаштириш билан ҳам чамбарчас боғлиқ.

Учинчи минг йиллик кенг кўламдаги ахборот тизими ва телекоммуникация технологияларининг ривожланиш дари сифатида, улар ҳаётнинг деярли барча жабҳаларига ва инсон фаолиятига кириб бориши, шунингдек, ахборот мақо-нининг глобаллашуви, бутун жаҳон ривожига таъсир кўрсатган ва кўрсатаётган омил сифатида эътироф этилади. Эътиборли жиҳати, мамлакат ичидаги ва ташқи дунёдаги фаол ахборот алмашуви одамлар эҳтиёжининг жуда ортиб боришидир. Ахборот соҳасининг бундай тезлик билан ривожланиши, унинг потенциали ва имкониятларининг ўсиши, унинг жамоатчилик ва давлат ҳаётидаги турли хил йўналишларда кенг тарзда ишлатилиши, янги XXI асрдаги одамзот тараққиётини аниқлаб берувчи муҳим омилларнинг бири бўла олади. Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонуни 4-моддасида ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати аниқ белгилаб қўйилган. Унга кўра, ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва ахборот тизимларини ривожлантириш ҳамда такомиллашти-

ришнинг замонавий жаҳон тамойилларини ҳисобга олган ҳолда миллий ахборот тизимини яратишга қаратилган.

Шунингдек, «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг 13-моддасида шахснинг ахборот борасидаги хавфсизлиги белгилаб қўйилган бўлиб, шахснинг ахборот борасидаги хавфсизлиги унинг ахборотдан эркин фойдаланиши зарур шароитлари ва кафолатларини яратиш, шахсий ҳаётига тааллуқли сирларини сақлаш, ахборот воситасида қонунга ҳилоф равишда руҳий таъсир кўрсатилишидан ҳимоя қилиш йўли билан таъминланади. Шу ўринда қайд этиш керакки, Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонунининг 12-моддасига биноан, «ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборотни Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш тартиби белгилаб қўйилган. «Веб-сайтнинг ва (ёки) веб-сайт саҳифасининг эгаси, шу жумладан блогер ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот жойлаштириладиган интернет жаҳон ахборот тармоғидаги ўз веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифасидан Ўзбекистон Республикасининг мавжуд конституциявий тузумини, ҳудудий яхлитлигини зўрлик билан ўзгартиришга даъват этиш, уруш, зўравонлик ва терроризмни, шунингдек диний экстремизм, сепаратизм ва фундаментализм ғояларини тарғиб қилиш, давлат сири бўлган маълумотларни ёки қонун билан кўриқланадиган бошқа сирни ошкор этиш, миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзғатувчи, шунингдек фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматига ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи, уларнинг шахсий ҳаётига аралаштиришга йўл қўювчи ахборотни тарқатиш, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни тарғиб қилиш, порно-

графияни тарғиб қилиш, қонунга мувофиқ жиноий ва бошқа жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа ҳаракатларни содир этиш мақсадларида фойдаланилишига йўл қўймаслиги шарт этиб белгилаб қўйилган»[5]. Демак, ҳар бир инсоннинг ахборотдан фойдаланиш, уни олиш ва тасаррув этиш ҳуқуқи қонун билан кафолатланган бўлсада, бу айрим ижтимоий тартиботни, хавфсизлик қоидаларини бузиши қонун билан тақиқланади. Бу эса, улардан ҳабардор бўлиш, турли ижтимоий таҳдидларни келтириб чиқарувчи сайтлар сифатида тақиқланган сайтларни билиш ва улар билан ахборот алмашишда эҳтиёткор бўлиш талаб этилади. Қонун уни биламасликдан ҳимоя қила олмагани каби, тарли ахборий таҳдидларга учраб, ёки ёлғон ахборот таъсирига тушиб қолиш жавобгарликка тортилиши мумкин. Шунинг учун ҳам кўпроқ хорижий сайтлар ва саҳифалардан кўпроқ маълумотлар олувчи, алмашувчи хорижий тил йўналиши талабларида ахборотларга танқидий ва таҳлилий қараш ва аналитик таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантириш бу таъсирларни олдини олиши мумкин.

Таҳлил ва натижалар. Ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантиришга доир хорижий тажрибалар таҳлили асосида бир қатор ривожланган мамлакатларда носоғлом ахборот оқимларининг олдини олиш, бартараф этиш ва унга қарши курашишнинг ўзига хос қонунчилик тизими яратилганлигидан далолат беради. Жумладан, бу борада халқаро амалиётдаги «Кибер жиноятлар тўғрисида»ги конвенция, «Вояга етмаганлар учун хавфсиз интернет ва онлайн ресурсларни жорий қилиш тўғрисида»ги Европа Иттифоқи Парламенти Ассамблеясининг тавсиялари, Германиянинг «Талабаларни ҳимоялаш тўғрисида»ги, Литваннинг «Вояга

етмаганларни оммавий ахборотнинг салбий таъсиридан ҳимоялаш тўғрисида»ги қонунларини мисол қилиб келтириш мумкин. Шунингдек, АҚШда ўн етти ёшгача бўлган болаларни жисмоний ва рухий ривожланиш жараёнида интернетнинг салбий таъсиридан ҳимоя қилишни тартибга солувчи нормаларни ўзида акс эттирган қонун ҳам қабул қилинади. Мазкур қонун «вояга етмаганлар учун зарарли бўлган расмлар, тасвирлар, графиклар, аудиоматериаллар, видеофайлларни интернет тармоғида жойлаштирилганлик ва тарқатилганлик учун жавобгарлик масалаларини назарда тутди. Шу билан бир қаторда қонун ота-оналар, тарбиячилар, саноат вакилларининг вояга етмаганларни интернетдаги салбий ахборотлардан ҳимоя қилишга мажбурлигини белгилаб қўйди»[6]. Бошқа бир мамлакат Францияда қабул қилинган қонунга кўра, давлатга интернетни тартибга солиш, интернетдан фойдаланиш борасида мониторинг қилиш ҳуқуқи берилган. Унга кўра эндиликда интернетга кирганлик ҳақидаги барча ахборотлар миллий маълумотлар базасига йўлланади.

Ахборот хуружи аввало, талаба-ёшларга қаратилар экан, бу хуружнинг салбий сиёсий қарашларни шакллантирувчи омилларини кескин равишда педагогик-психологик жиҳатдан бартараф этиш, шу билан бирга ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатни шакллантириш устувор вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Ахборот хуружи инсон, жамият онгига манфаатли ахборот таъсири бўлиб, унинг хулқ-атворини ўзгартиришга ёки уни барқарорлаштиришга қаратилган. Ахборот хуружининг манбалари хилма-хил. Уларнинг субъекти сифатида оммавий ахборот воситалари, интернет тармоғи, нодавлат ноижорат ташкилотлар, жамоат ташкилотлари, жамғармалар, оддий ки-

ГЛОБАЛЛАШУВНИНГ МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТГА ТАЪСИРИ ВА УНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ.

АЛИМЖОНОВА МЕХРИНИСО ИБРОХИМЖОНОВНА- Фарғона
Давлат университетининг мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мақолада глобаллашувнинг маданиятлараро мулоқотга таъсири ва уни тадқиқ этишнинг илмий-педагогик асослари ҳақида сўз боради. Мақола мавзусини ёритиш мақсадида хорижий манбалар ва маҳаллий материаллардан фойдаланилди.

Калит сўзлар: маданиятлараро мулоқот, маданият, компетент, глобаллашув.

Аннотация. В статье рассматривается влияние глобализации на культуры и научно-педагогические основы ее исследования. Для освещения темы статьи были использованы зарубежные источники и местные материалы.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, культура, компетентность, глобализация.

Annotation. The article discusses the impact of globalization on cultures and the scientific and pedagogical foundations of its research. In order to cover the topic of the article, foreign sources and local materials were used.

Keywords: intercultural communication, culture, competence, globalization.

Кириш. Бугунги кунда бутун инсоният учун тоқатли ва чиқдамли, самиймийликка асосланган маданиятлараро муносабатлар халқаро майдонда тинчлик-осойишталик ва тотувлик гарови бўлиб турибди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Мингйиллик декларациясида «диний эътиқодлари, маданиятлари ва тиллари ранг-баранг бўлишига қарамай, кишилар бир-бирларини хурматлашлари шарт. Жамиятлар доирасида ва жамиятлар ўртасидага тафовутлар чўчитмаслиги, таъқиб учун асос ҳам бўлмаслиги даркор. Балки инсониятнинг энг қимматли бойлиги сифатида асраб-авайланиши зарур. Жаҳон маданиятини ҳамда барча цивилизациялар ўртасидаги мулоқотни фаол рағбатлантириш керак»[1], деб қайд қилинганидан ҳам маданиятлараро муносабатларда бағрикенглик муҳитини қарор топтиришга даъват мавжуд. Шундай экан, ўзаро ишончга асосланган маданиятлараро мулоқотни ҳар бир давлат қўллаб

қувватлаши заруратга айланмоқда. Зеро, «биз унинг ҳозирги даврда фан, техника, технология соҳасидаги ютуқларини бутун дунё халқлари мулкига айлантиришдаги ижобий ролини қанчалик юқори баҳоламайлик бу жараёнда тенгсизликнинг вужудга келаётганини ҳам эътибордан четда қолдира олмаймиз. Бу бир томондан тараққий қилган мамлакатлар билан кам тараққий қилган ёки энди тараққиёт йўлига кираётган мамлакатлар ўртасида иқтисодий, ижтимоий-маданий соҳасидаги тафовутларни кучайтирмоқда. Юксак ривожланган мамлакатларнинг мавжуд иқтисодий ресурсларига эгалик қилиши, бугун интеллектуал мулкни қўлга киритиш ва шу йўл билан ўз ҳукмронлигини таъминлашга интилишнинг кучайишига олиб келаётган бўлса, иккинчи томондан бу ҳукмронликни таъминлаш воситаси орқали ўзларининг ғоялари, мафкуралари ва дунёқарашини оммавийлаштиришни ҳам авж олдирмоқдалар. Шу маънода

ҳам у глобаллашувга қарши кураш истиқболлини кўзлаган ҳар бир миллат учун ҳаётий заруриятдир. Лекин унинг жадал суръатлари дунё мамлакатлари ва уларда яшаётган халқлар, миллатларга ва инсонларининг ўзаро таъсири ва боғлиқлигининг кучайишига ўтказаетган таъсири оммавий тус олаётган бир шароитда уни бутунлай тўхтатиб қолишга инсониятнинг қурби етмаса керак Чунки жараён нафақат бошланди, балки оммавий тус олди, у ўз домига бутун жаҳон мамлакатлари ва уларда яшаётган халқларни тортиб бормоқда. Ундан бутунлай кугўлишнинг иложи ҳам, имконияти ҳам ниҳоятда камайиб бормоқда»[2]. Демак, глобаллашувнинг кучайиб бориши ортидан таълим олиш чегараларини ҳам ювиб юборди ва малакатлар ўртасидаги маданий муносабатлардаги ўзига хос хусусиятларни ўзгартириб боришига сабаб бўлди. Бу эса ривожланаётган мамлакатларда миллий ва маданий қадриятларини асраб авайлаш, ривожлантириш, тараққий этган давлатларнинг маданият экспортидан ҳимояланиш зарурати ортиб бормоқда. Шу билан бирга маданий бачканаликнинг юзага келишига қарши дунёқарашни шакллантириш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг тахлили. Фарбда маданиятлараро мулоқот ва маданий муносабатлар жараёнининг илмий-педагогик жиҳатларини Д.Грин, М.Ли, Р.Сколлан, Д.Феилдс, Г.Бланчард, И.Бендер, Н.Жексон, Ҳ.Ланд, Ж.Метьюситс, Ф.Роубин, Ж.Спендолини, М.Зарий, Д.Ҳенс, С.Маргинсон, М.Венде, З.Саригил, Э.Каракоч, А.Робинсон каби олимларнинг тадқиқот ишларида таҳлил қилинган.

МДХ давлатларида маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш муаммо-

си Л.Полешчук, Н.Швитс, Б.Туребаева, А.Аксентьев, Ю.Антонян, М.Давиатадзе, Л.Максакова, В.Петришев, П.Полян, В.Ремарчук, Е.Степанов, А.Таксанов, В.Тишков, В.Шаповалов каби олимлар томонидан ўрганилган.

Тадқиқот методологияси. Аслини олганда, глобаллашувнинг маданиятлараро муносабатлардаги энг долзарб анъаналари унчалик янги ҳам эмас. Жаҳондаги тарихий жараёнларда азалдан бир-бирига зид, аммо бир-бирини тақозо этган ва тенг асосга эга икки майл – бир томондан, маданиятларнинг мулоқотга, яқин муносабатларга интилиши, иккинчи томондан, уларнинг этномаданий ўзига хослигини сақлашга, ташқи таъсирдан ҳимояланишга интилиш хос бўлган. Аммо бизнинг давримизда бу анъаналар зиддиятли кўриниш касб этаётгани билан хатарлидир.

Умуман олганда, бугунги кунда турли миллатлар, маданиятлар, тиллар, этнокодлар қоришиб кетаётган бир пайтда, уларни ҳурмат қилиш, эъзозлаш, тушунишга уриниш, бағрикенглик принципи асосида мулоқотга киришиш долзарб масала сифатида баҳоланмоқда. Ўзбекистон ҳам бошқа давлатлар билан, шунингдек, кўп миллатли давлат сифатида ички сиёсатида ҳам тенгликка асосланган маданиятлараро мулоқотни таъминлаш йўлидан бормоқда. Тенглик, адолат ва қонунийликка асосланган маданиятлараро мулоқот мезонларини ишлаб чиқишда ҳорижий ташкилотлар ва илмий тадқиқот муассасалари зарур ишларни олиб бормоқда[3]. Шунинг учун ҳам, мамлакатимизда ҳам ёшларни маданиятлараро мулоқотга тайёрлашга доир тадқиқотлар қўллаб қувватланаётганини гувоҳи бўлиб турибмиз. Зеро, «глобаллашувнинг авж олиши турли йўл ва воситалар билан

миллий ўзига хослик ва тарбиянинг таъсирчанлигига зарар келтирмоқда. унинг ичидан ва ташқарисидан емирилишини тезлаштиришга хизмат қилмоқда. Лекин баъзан ёшларнинг юриш-туриши, кийинини, ахлоқ-одоби, муомала ва бошқаларда содир бўлаётган бундай ўзгаришлар уларнинг ёши билан боғлиқ, улар уптайиб, ҳаётини тажрибага эга бўлганларидан кейин ана шундай ўзгаришлар ўтиб кетади. Улар ахлоқида бўлаётган ўзгаришларда глобаллашув жараёнини айбланиш тўғри бўлмайди, деган фикрлар ҳам мавжуд. Агар бугунги кунда инсонларнинг айниқса ёшларнинг кучли инфор­мацион босим остида яшаётганлигини, уларнинг кўпчилиги тарқалаётган маълумотлар, интернет ва телевидение орқали кўрсатилаётган оммавий маънавият маҳсулотларини қандай бўлса шундайлигича қабул қилаётганлиги, улар ўз навбатида ёшларнинг кундалик ҳаёти, хатти-ҳаракатларида ўз ифодасини топаётганлигини ҳисобга оладиган бўлсак юқоридаги каби билдирилаётган фикрларга қўшилиб бўлмаслиги ўз-ўзидан аён бўлади. Аслида, ёшларнинг ҳар қандай янгиликни қандай бўлса, шундайлигича қабул қилишга мойиллиги кучлилиги тўғри. Аммо уларнинг глобаллашув жараёнига тортилишининг қамрови шу даражада кенги, у нафақат кийиниш, ахлоқ-одоб доирасини, шунингдек бу онги, қалби, руҳияти ва юрагини ҳам ўзгартириб юбормоқда»[1]. Шундай жэкан, ёшларда маданиятлараро мулоқот кўникмаалрини ривожлантириш орқали уларнинг маданий хусусиятларига доир қарашларини мустаҳкамлаш ва ахлоқий-руҳий кадриятларини сақлаб қолиш мумкин бўлади.

Таҳлил ва натижалар. Маданиятлараро мулоқот ёки маданиятларнинг ўзаро таъсири ўзаро уйғун шаклда намоён

бўлмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, миллатлараро мулоқот бугунги кунда маданиятлараро мулоқотнинг тақибий қисми сифатида ўзга хос муносабатларни юзага келтирмоқда. «Маданиятлар ўзаро таъсирининг турли даражалари фарқланади. Ўзаро таъсирнинг этник даражаси маҳаллий халқлар, тарихий-этнографик, этноконфессиал ва бошқа ҳамжамиятлар ўртасидаги муносабатларга хос. Ўзаро таъсирнинг миллий даражасида бошқарув таъсирлари кўпроқ давлатнинг сиёсий структуралари томонидан бажарилади. Ўзаро таъсирнинг цивилизация даражаси ўз-ўзидан юз берадиган тарихий шаклларга эга бўлади; бироқ мазкур даражада илгари бўлгани каби ҳозирда ҳам маънавий, бадиий ва илмий ютуқларни алмашиш натижалари кўпроқ аҳамият касб этади»[4]. Шундай экан, миллатлараро мулоқот масалаларини тадқиқ этиш маданиятлараро муносабатларни таҳлил қилиш, баҳолашга катта ёрдам беради. Жамият аъзоларни, хусусан, талабаларни миллатлараро мулоқотга тайёрлаш орқали уларни маданиятларо муносабатга ҳам тайёрлаш мумкин.

Қисқа қилиб айтганда, ҳозирги вақтда глобаллашув жараёнининг асосий муаммоларидан бирини маданиятлараро мулоқот масалалари ташкил этади. Жаҳон миқёсида рўй бераётган ва “маданий инқилоб” тусини олаётган ўзгаришларининг натижаси ўлароқ, бир-бирига зид ва бир пайтда бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган икки ҳаракат кўзга ташланмоқда. Булар – кишилиқ маданиятининг ранг-баранглигини инкор этиш тарзида маданий унификациялаш (бирлаштиришга) ва унга қаршилиқ кўрсатиш асносида бошланган маданий идентификациялаш (ажралишга), аниқроғи, давлат ва халқларнинг маданий ўзига

хослигини сақлаб қолишга интилишдир.

Юқоридаги фикр-мулохазалардан келиб чиққан ҳолда талабаларни маданиятлараро мулоқотга тайёрлашнинг ижтимоий зарурати қуйидагилар билан асослашга ҳаракат қилдик:

Биринчидан, бугунги кунда маданиятлараро муносабатлар кескинлашиб бораётган бир вазиятда барча талабаларни ҳам миллий бағрикенглик руҳида тарбиялашнинг ижтимоий зарурияти. Глобаллашув жараёнида миллатлар ва маданиятлар тўқнашуви шароитида, кучли маданиятнинг кучсиз маданиятларга ижтимоий-маданий босими кузатилаётган вазиятда, цивилизациявий, диний курашларнинг кучайтираётган идеологик таъсир воситалари даврида бағрикенг инсон, бағрикенг мутахассисни тарбиялаш долзарб вазифага айланмоқда. Жаҳонда ҳам бағрикенгликни инсоний фазилатларнинг энг юксагига айлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Иккинчидан, талабаларни турли миллат ва элатларнинг миллий хусусиятларига, қадриятларига, урф-одат ва анъаналарига ҳурмат билан муносабатда бўлишга тайёрлаш керак. Бўлажак мутахассис маълум бир фан вакилигина эмас, бир биллат вакили, бир динга эътиқод қилувчи инсон сифатида бошқа бир миллат ва дин вакили билан маданий мулоқотга киришади. Инсонпарварлик нуқтаи назаридан ҳам бир инсон бошқа инсоннинг қадрияти, анъанаси ва эътиқодини ҳурмат қилиши зарурлигини ҳисобга олган ҳолда мулоқотга киришувчи шахс сифатида маданиятлараро муносабатларга тайёр турмоғи лозим. Бунинг учун улар бошқа миллат ва элатларнинг қадриятини, урф-одатини билишлари, уларга нисбатан илмий муносабатни шакллантиришлари лозим.

Учинчидан, таълимнинг глобаллашуви шароитида талабаларда маданиятлараро мулоқот компетентлигини ривожлантиришда уларнинг диний билимларини ошириш ва диний дунёқарашини шакллантириш орқали диний бағрикенглик сифатини ривожлантириш зарурати пайдо бўлмоқда. «Диний бағрикенглик бузғунчи гуруҳларга, экстиримистик ташкилотларга ва терроризмга ёки фундаментализмга ён бериш, хушомад қилиш эмас, воқеликка теран тафаккур ва дунёвий ақл билан ёндашув, муносабат ҳисобланади»[6]. Ўзбекистон дунёвий давлат сифатида дин давлатдан ажратилган, дин сиёсий жараёнларга аралашмайди, давлат ҳам дин ва диний ташкилотлар ишларига аралашмайди. Лекин бу дин ва диний идоралар истаган ишларини қилиши мумкин, денгани эмас. Ҳар бир жамиятда давлат ҳамда дин ва диний ташкилотлар ўртасидаги муносабатлар қонун билан тартибга солинади. Бундай вазиятда ҳар ким хоҳлаган динга эътиқод қилиши, диний қадриятларни эъзозлаши унинг конституцион ҳуқуқи саналади. Шундай экан, бошқа миллат ва элатларнинг конституцион ҳуқуқини ҳурмат қилиш, эътиқод қилиш миллат танламаслиги, талабаларга ўргатиш вазифалари пайдо бўлмоқда.

Тўртинчидан, талабаларни маданиятлараро мулоқотга тайёрлашда унга миллий-маданий турли-туманликни ўргатиш муҳим вазифадир. Миллий-маданий турли-туманлик талабаларнинг ахлоқий ва эстетик қадриятларига тўғри келмаслик, бачканалик бўлиб кўриниши мумкин. Лекин бу дегани, ахлоқсизлик ва бузуқлик дегани эмас. Ҳар бир миллат ва элатнинг ўзига ҳос ва балки антиқа урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари мавжуд. Уларга оқилона муносабатда бў-

лиш талабаларнинг мажбуриятидир.

Янгиланаётган Ўзбекистонда маданиятлараро мулоқотнинг янгича кўринишини Ш.Мирзиёев томонидан қўшни қардош мамлакатлар билан алоқаларни қайтадан тикланиши, чегараларни очилиши ва миллий-маданий марказлар фаолиятига кенг йўл очиб берилишдан кўришимиз мумкин. Бугун жаҳонда кечаётган этник ва диний низоларга гувоҳ бўлиш асносида қўшни миллатлар билан самимий, дўстона мулоқотни ва муносабатни йўлга қўйиш ҳар бир давлатнинг бош вазифасидир. Дарҳақиқат, Президент Ш.Мирзиёев таъкидлаб айтганидек: «Бугунги кунда дунёнинг айрим минтақаларида тобора кескинлашиб бораётган қонли можаро ва зиддиятлар, терроризм ва экстремизм хавфи биздан доимий огоҳ ва ҳушёр бўлишни талаб этмоқда». Талабаларни ҳам маданиятлараро мулоқотга тайёрлаш орқали жамиятда миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик ва биродарлик муҳитини шакллантириш мумкин. Чунки фуқаролик жамиятининг ривожланиш мезонларидан бири ҳам маданий мулоқот тилини мустаҳкамлаш, маданиятлараро мулоқот муҳитини либераллаштириш ҳисобланади.

Маданиятлар ўтмишга, ҳозирги кунга ва келажакка “йўналиши”га кўра ҳам фарқланади. Биринчи гуруҳга анъаналарга катта аҳамият берадиган маданиятлар киради ва улар кўпинча “консерватив” маданиятлар сифатида тасвирланади. Бундай маданиятларга инглиз, рус, хитой, япон ва француз маданиятларини мисол қилиб келтириш мумкин. Мазкур гуруҳга корейс ва ўзбек маданиятини ҳам киритиш мумкин. Ҳозирги кунга йўналган маданият вакиллари бугунги кун билан яшашади. Улар таъсирчан бўлиб, қарорларни “шу ерда, ҳозирнинг ўзида” қабул

қилишади. Ушбу маданиятларга Лотин Америка мамлакатлари, филиппинликлар, ирландияликлар киради. Бу гуруҳга туркларни ҳам дахл қилса бўлади. Шимолий америкаликлар, аксинча, келажакка йўналган маданиятлар сирасига киради[7]. Бундай маданиятларда режалаштиришга, келажак учун жамғаришга катта эътибор қаратилади.

Ғарб давлатлари томонидан ижтимоий ҳаётда маданият, санъат, таълим ва фан хизматлари бозорини монополиялаштиришга интилишини глобаллашув жараёнларини келтириб чиқараётган жиддий таҳдидлар қаторига қўшиш мумкин. Бу масалада айниқса Америкаликлар фаол ҳаракат қилмоқдаки, бу масааларга нафақат, Шарқ мамлакатлари, балки дунёқарашли, яшаш тарзи, кадриятлари яқин бўлган Европа давлатлари ҳам ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини “америкалаштириш”га қаршилик кўрсаётгани буни тасдиқлайди. Қолаверса бугунги кунда глобаллашув жараёни билан боғлиқ тобора кенг ёйилиб бораётган “Оммавий маданият”деб ном олган маданиятнинг ёшларга таъсири унинг, унинг ижобий томонлари билан биргаликда унинг салбий томонларига ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. “Оммавий маданият”деб ном олган халқимиз тасаввурларига, тарихий-маданий анъаналарига, шарқона одоб, ахлоқ нормаларига зид қарашлар, порнографик асарлар, сийқа санъат ва ғайрияхлоқий асарлар бугун миллий маданиятларга, миллий ўзлиқни англашга катта хавф солмоқда.

Хулоса.Маданиятлараро англашиш ва самарали ўзаро алоқа учун қобилиятнинг лисоний, коммуникатив ва маданий даражалари орасида мутаносиблик бўлиши лозим. Номутаносиблик ҳолатида

«БИТ-ДАРС» ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА БЎЛАЖАК ХОРИЖИЙ ТИЛ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА МОТИВАЦИЯ.

ИГАМБЕРДИЕВА ШАХНОЗА АДХАМОВНА

Фаргона Давлат университетининг мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мақолада «бит-дарс технологияси»нинг талабаларда ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришдаги имкониятлари, ушбу технологиянинг мазмун-моҳияти, таълимий ва функциялари тадқиқ этилган. Шунингдек, бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришда ушбу технологиядан фойдаланишнинг самарадорлиги таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. «Бит-дарс» технологияси, инновацион фаолият, ўқиш, ўрганиш, фаолият юритиш

Аннотация. В статье рассматриваются возможности технологии bit-lesson в развитии навыков творческого сотрудничества у учащихся, содержание, принципы и функции этой технологии. Также была проанализирована самарадорность преимуществ этой технологии в развитии навыков творческого сотрудничества у будущих учителей иностранных языков.

Ключевые слова. Технология "Бит-урок", инновационная деятельность, учеба, учеба, деятельность.

Annotation. The article examines the possibilities of bit-lesson technology in the development of creative cooperation skills in students, the content, principles and functions of this technology. It was also analyzed the samradaorality of the benefits of this technology in developing creative cooperation skills in future Foreign Language teachers.

Keywords. Technology "Bit-lesson", innovation activity, study, study, activity

Кириш. Педагогик кўллаб-қувватлаш жараёни асосан талабаларга йўналтирилади ва бунда бўлажак мутахассисларнинг моддий борлик, атрофдагилар ва ўз-ўзига бўлган муносабатини ўрганиш муҳим ўрин эгаллайди. Бундай педагогик қўллаб-қувватлаш маълум бир технологиялар асосида олиб борилиши юқори самарадорликни намоён қилади. Яъни бўлажак хорижий тил ўқитувчиларини педагогик кўллаб-қувватлаш асосида ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришда инновацион таълим технологияларининг ўрни юқори ҳисобланади. Бундай инновацион таълим технологияларидан бири сифатида «бит-дарс технологияси»ни келтириш мумкин. Мазкур технология суҳбат, ўйин ва ижодий машқларни қамраб олган мусобақа характерига қизиқарли дарс бўлиб, бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида касбий кў-

никмаларни шакллантиришда, талабалар билан ишлаш методикасини ўқитишда ҳамда уларда коммуникативлик қобилиятларини ошириш асосида ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ҳам ўстириш, креативлик дунёқарашини шакллантиришга қаратилган бўлади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Инновацион фаолиятнинг тузилишини ўрганиб чиққан олимлардан бири В.А.Сластенин уни қуйидагича тузилишга эга деб кўрсатиб ўтади: «Инновацион фаолиятнинг тузилиши – ижодий ёндашув, ижодий фаоллик, янгиликни киритишга технологик ва методологик тайёргарлик, янгича фикрлаш, муомала маданияти. Инновацион фаолиятнинг даражалари: репродуктив, эвристик, креатив бўлиши мумкин»[1]. шунингдек, Р.Жўраев ва Х.Ибрагимовларнинг фикрича, «Инновацион фаолият – ўқитувчининг ўз

фаолиятдан қониқмаслигидан келиб чиқади. У ўқитувчи томонидан у ёки бу педагогик вазифани ҳал қилишда қандайдир тўсиққа дуч келиниб, уни муваффақиятли ҳал этишга интилиш асосида юзага келади»[2]. Демак, инновацион фаолият янги ғояни излашдан бошланади.

Тадқиқот методологияси. Педагогика энциклопедиясида «Бит-дарс» технологиясига таркибида суҳбат, ўйин ва ижодий машқларни қамраб олган мусобақа характеридаги қизиқарли дарс»[3] шакли сифатида тариф берилди. Мазкур таълим технологияси талабаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантирувчи, креатив фикрлашга ва фаолиятни ташкил этишга йўналтирувчи ҳамда ижодий ҳамкорликда ўқиш, ўрганиш, фаолият юритиш ва стратегик мақсадларни амалга оширишга қаратилган усул ҳисобланади. Ушбу технология суҳбат шаклидаги дарс машғулотларини, ўйин кўринишидаги педагогик топшириқларни ҳамда ижодий машқ шаклидаги аудитори ва аудиторидан ташқари ўқув фаолияти, мустақил таълим топшириқларини ўз ичига қамраб олади. Хорижий тилларни ўрганиш кўпроқ коммуникатив мулоқот кўринишида амалга оширилиши, суҳбат ва мулоқотнинг бошқа туралрига таянган ҳолда ўзлаштирилишини ҳисобга олшган ҳолда бундай таълим технологиясини оммалаштириш олий таълим талабаларида тил ўрганиш самарадорлигини ошириш билан бирга уларда ижодий ҳамкорлик, фаоллик ва коммуникативлик кўникмаларини ҳам ривожлантиради.

Таҳлил ва натижалар. Демак, ушбу технология суҳбат, ўйин ва ижодий машқларни қамраб олиши биалин характерли бўлиб, мусобақа ва илмий мунозара кўринишида намоён бўлади.

Суҳбат методи – таълим олувчи билан алоқа ўрнатиш воситаси бўлиб, аномал ўрганувчининг шахси, эмоционал-иродавий

сифатлари, хулқи, шунингдек, ривожланишидаги четланишларнинг сабаблари ҳақидаги маълумотни тўплашга имкон беради. Агарда ўрганувчининг нутқида, эшитиш қобилиятида нуқсонлари бўлса, ёки муносабатга қийин киришса суҳбатни ташкил қилиш тавсия этилмайди. Бундай ҳолларда ўрганувчини қизиқтирадиган кўргазмали материалдан фойдаланиш мумкин. Суҳбат методи талаба билан мулоқот қилиш, муносабат ўрнатиш ва шахси, эмоционал-иродавий сифатлари, хулқидан келиб чиққан ҳолда алоқа боғлаш шаклидир. Хорижий тилларни ўқитишда, умуман узлуксиз таълим тизимида суҳбат методи кўп қўлланилсада, унинг самрали жиҳатларидан унумли фойдаланилмайди. Шу боис «бит-дарс технологияси» асосида бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг ижодий ҳамкорлигини суҳбат, мулоқот ва мунозараларга бой дарс методикасига асосланган ҳолда ўқитиш мақсадга мувофиқ бўларди.

Шунингдек, бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришда ўйин методларига ҳам устуворлик бериш долзарб вазифалардан биридир. Ўйинларнинг энг муҳим жиҳати унинг икки тамонлама характерга эгаллиги бўлиб, унинг драматик санъатга ҳам мослигидир. Бир тамондан ўйин иштирокчилари уни амалга оширишда муайян ностандарт вазифалар билан боғлиқ ҳақиқий фаолиятни бажарсалар, иккинчи тамондан эса ўйинлар бу фаолиятнинг аксарият пайтларида маъсулиятни ҳис этган ҳолда ҳақиқий вазиятлардан четга чиқувчи шартли хусусият ҳам касб этадилар. Демак, ўйинларнинг икки тамонлама вазифани бажариши унинг ривожланувчи натижага эга бўлишига сабаб бўлади.

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг шахсий ва касбий ривожланиш жараёнини педагогик жиҳатдан қўллаб-қув-

БЎЛҒУСИ ХОРИЖИЙ ТИЛ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ФАНЛА- РАРО ҲАМКОРЛИК АСОСИДА МЕДИАМАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТУЗИЛМАСИ

УМУРЗАКОВА БОНУХОН АЗИЗОВНА

Фарғона Давлат Университетимустақилтадқиқотчиси.

Аннотация. Мақолада бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларини фанлараро ҳамкорлик асосида медиамаданиятини ривожлантириш тузилмаси ҳақида сўз боради. Мақола мазмунини очиқ бериш мақсадида хорижлик ва маҳаллий олимларнинг илмий ишланмаларидан фойдаланилди.

Калит сўзлар: фанлараро ҳамкорлик, медиамаданият, ахборот майдони, ОАВ.

Аннотация. В статье рассматривается структура развития медиаобразовательности будущих учителей иностранного языка на основе междисциплинарного сотрудничества. Для раскрытия содержания статьи были использованы научные разработки зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова: междисциплинарное сотрудничество, медиакультура, информационное поле, СМИ.

Annotation. The article discusses the structure of the development of mediamadantity of future Foreign Language teachers on the basis of interdisciplinary cooperation. In order to reveal the content of the article, scientific developments of foreign and domestic scientists were used.

Keywords: interdisciplinary cooperation, mediamadanism, information Field, mediaculture.

Кириш. Ҳозирги глобаллашув даврида жамиятнинг ахборотлашуви даражасининг ошиши, ахборот технологияларининг ривожини бўлажак хорижий тил ўқитувчиларидан ижтимоий-сиёсий воқеликдаги ўзгаришларга мослашиш ҳамда жамиятда ўзларининг муносиб ўрнини эгаллашни кафолатловчи чуқур билим ва ўзига хос фикрлашни талаб этмоқда. Бу жараён, баъзи олимлар назарида, нафақат ОАВ, балки ижтимоий ва иқтисодий соҳаларни ҳам қамраб олмақда [1]. Бир сўз билан айтганда, ахборотлашув жараёнларининг шиддат билан кечиши, ёш авлоднинг маънавий қиёфасида бир томондан, ахборот ресурслари ва ахборот воситаларидан самарали фойдаланиш кўникмаларини ўз ичига олувчи медиамаданиятини шакллантириш, иккинчи томондан эса, уларни бу соҳадаги турли хуружлар ва таҳдидлардан асрашни ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бирига айлантирмоқда [2]. Шу ўринда дунёнинг баъзи ривожланган мамлакатларида медиа-

лашув жараёнида инсондаги медиамаданиятини шакллантириш масалаларини таҳлил этишда, унинг даражасини белгиловчи бир қатор индикаторлар қабул қилинганлиги ва бу борада муайян тажриба тўпланганини алоҳида қайд этиш лозим.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларида ҳам ёшларда медиамаданиятга оид билим ва кўникмаларни шакллантиришга доир кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, олимларидан А.Журин, А.В. Шариков, К.Э. Разлогов, Н.Б.Кириллова, А.П.Короченский, С.Н.Пензин, А.В.Шариков, В.Михайловский, А.Андреев, Н.Нурмеева, В.Солдаткин кабилар ахборий таҳдидлардан ҳимояланиш ва жамиятда ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизмларига оид илмий изланишларни олиб борганлар.

Ўзбекистонда медиа маданияти шакллантириш ва ахборий таҳдидларга қарши курашиш масалаларини олимлардан Я.Маматова, С.Сулайманова, У.Бегимқулов, Б.

Ходжаев, У.Ёзиева, О.Давлатов томонидан тадқиқ этилган. Мазкур мауммоларнинг фалсафий, ҳуқуқий, социологик жиҳатларини М.Қуронов, Н.Жўраев, И.Саифназаров, А.Мухторов, А.Абдумаликов, Ж.Мухаммадиев томонидан ўрганилган.

Тадқиқот методологияси. Жаҳон ахборот майдонини яратишда инсон интеллектининг янги ривожланиш босқичига чиқиши учун қулай имконият мавжуд. Бироқ мазкур муаммонинг жиддий илмий тадқиқотларини амалга ошириш ҳам зарур, Интернет тармоғи хизматларидан фойдаланувчилар унинг оқибатлари тўғрисида хабардор қилиниши керак.

Шу билан бирга улар орасида янги электрон муҳитда юзага келувчи экологлар, фашистлар гуруҳлари ва жоҳилликка чорловчи бошқа электрон каналлар мавжуд. Бугунги имкониятлар инсонга ахборотли таъсирнинг деярли назорат қилинмайдиган манбаалри яралмоқда. Талаба-ёшлар тасавуридаги олам тасвирлари остидаги номутаносибликнинг ортиши бунинг натижаси бўлиши мумкин.

Медиадан фойдаланиш ёшлар, айниқса талабаларнинг бўш вақтини ўтказишнинг муҳим қисми ҳисобланади. Шу боис медиатаълимнинг ёшлар билан ишлаш жараёнига интеграциялашуви табиий ҳолдир. Ёшлар билан ишлаш деганда, уларни расмий таълим доирасидан ташқарида тарбиялашга йўналтирилган фаолият тушунилади. Масалан, Финляндияда ёшлар жамоат марказлари фаолияти яхши йўлга қўйилган бўлиб, уларда юқори малакали мутахассислар иш олиб боради. Ёшлар ушбу марказларга иш вақтида, одатда кечки пайтлар ва дам олиш кунлари бемалол мурожаат этиши мумкин. Улар марказларга ўзаро мулоқот қилиш ҳамда турли тадбирларда иштирок этиш учун келади.

Ёшлар билан ишлаш бўйича мутахас-

сислар медиапедагог сифатида уларнинг медиаолами ва медиамаданиятини яхши билади. Ёшлар медиамаданияти катталарникидан сезиларли тарзда фарқланиши мумкин. Шу сабабдан ёшлар ва катталар ўртасидаги тушунмовчиликни бартараф этиш ҳамда юқори сифатли медиатаълимни таъминлаш мақсадида медиалар моҳияти ҳамда ёшлар медиамаданияти хусусида аниқ тасавурларга эга бўлиш даркор. Бундай билим айниқса медиалар билан боғлиқ ва ёшларга мўлжалланган тадбирларни ташкил этиш жараёнида жуда зарур.

Бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларида медиамаданият турли фанлар ҳамкорлигида амалга оширилади. “Медиа саводхонликнинг хавфсизлик, ижтимоий-ахлоқий, маданий ва технологик жиҳатлари билан боғлиқ кўникмаларни ўрганиш хусусида фикр юритиш мумкин. Медиа саводхонлик шаклланиши давомида талаба медиадан самарали ва хавфсиз фойдаланиши, шунингдек, ижтимоий ҳаётнинг муайян бир манзилидаги аҳволни адекват, касбий тарзда баҳолаши, мустақил фуқаролик позициясини шакллантириши, бунинг баробарида фуқаролик жамиятини барпо этишга кўмаклашиш кўникмаларига эга бўлади”[3]. Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларидаги медиасаводхонликнинг асосий жиҳати сифатида медиамуҳитга таҳлилий ёндашув, яъни уни танқидий қабул қилиш ва медиа воситасида ўзини ифода этиш” сифатида баҳолаш мумкин.

Замонавий жамият ахборотга асосланган. Ғарб мамлакатларида бугун ахборот олиш имконияти эмас, балки унинг ҳаддан ортиқ кўплиги муаммо туғдираётгани кузатилмоқда. Кўп ҳолларда оммабоп ахборотлар уммонидан релевант ахборотни ажратиб олиш жуда мушкул кечмоқда. Манбаларнинг мувофиқлашмаганлиги, хилма-хиллиги ва ишончсизлиги

ахборотни ташкил қилиш ва бошқаришни мураккаблаштирмоқда. Шундай экан, ишончли ахборотни танлаш, таҳлил қилиш ва умумлаштиришга катта эътибор қаратиш талаб этилади. Бундан ташқари, ахборотни аксарият ҳолларда мутахассислар эмас, балки ҳаваскорлар тайёрлаётгани боис, унинг сифатига ҳам алоҳида эътибор бериш зарур[3]. Шу боис бундай медиамаҳсулотларга нисбатан бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида танқидий ёндашув, матн ва унинг манбасини таҳлил қилиш маъсулияти юзага келади, чунки медиа яратувчисининг нуқтаи назарини акс эттириши ва манфаатларига хизмат қилишини унутмаслик лозим.

Ахборотни танқидий қабул қилиш бўлғуси хорижий тил ўқитувчисининг медиа саводхонлик даражасини белгиловчи омил ҳисобланади. Ахборот ҳажми ортиб боргани сари унинг ўлчамлари доираси ҳам ортиб бораверади. Босма нашрлардан ташқари овозли, графика ва бошқа турдаги рақамли материаллар сони ҳам ортиб бормоқда. Технологиялар тараққиёти самараси ўлароқ ахборот оқими тезлиги ҳам беқиёс тарзда ошмоқда. Бундай шароитда бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларидан мультимедиа контентидан фойдаланиш кўникмаларига эга бўлиш ҳамда янги технологиялардан хабардорлик талаб этилади. Кутубхоналар мисолида оладиган бўлсак, бу нафақат янгича шакл ва ўлчамларга ўтишни, балки ўқувчиларга янги тизимлардан фойдаланишга ёрдам беришни ҳам назарда тутати. Бу маънода педагогларнинг бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларни ўқитиш соҳасида, жамоатчилик билан алоқаларда чуқур билимга эгаллиги муҳим аҳамият касб этмоқда[3]. Ахборот хизматлари бугунги кунда жамиятнинг барча тармоқларига кириб бораётган ва ривожланаётган соҳа сифатида тан олин-

ган. Ўзбекистонда ҳам кейинги йилларда вазирлик, муассаса ва идоралар томонидан ахборот хизматлари фаолиятини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда.

“Бизнингча, дунёнинг илғор мамлакатлари учун умумий мезонлар сифатида қабул қилинган мазкур индикаторлар ва бошқа шу каби кўрсаткичлар ва мезонларнинг ишлаб чиқилиши ва уларнинг одамлар онги ва қалбига сингдирилишида шу соҳадаги кўплаб олимлар ва мутахассисларнинг меҳнати, тадқиқотчиларнинг илмий изланишлари муҳим аҳамият касб этган албатта”[4]. Бу борада айниқса, Ғарб мамлакатларида ахборотларни сақлаш, узатиш, қайта ишлаш ва ўзгартириш усуллари ўрганиш бўйича дастлаб муҳандислик муаммолари доирасида юзага келган, сўнг кибернетик тизимлар, ҳозирги даврда эса ахборотлаштириш, информацион коммуникациялар, интернет, уяли алоқалар ва бошқариш соҳасига кенг ёйилган медиа саводхонлик назарияси ҳақидаги қарашлар муҳим аҳамиятга эга[5]. Шу боис мамлакатимизда ҳам хорижий тилни ўргануви ва чет тиллари мутахассислари учун медиамаданиятни ривожлантиришга йўналтирилган аниқ механизм ва унинг назарий асослари, назариясини яратиш муҳим вазифалардан биридир.

Бўлғуси хорижий тил ўқитувчилари учун ахборотнинг қанчалик фойдали экани ва мақсадга йўналтирилганлигига урғу берилган прагматик жиҳат кучли тавсифлаб берилиши жуда муҳим. Бунга кўра, ахборотнинг фойдалилик меъёри унинг мавҳумлик меъёрига боғлиқ бўлиб, агар хабар олиш жараёнида ўрганувчи онгидаги муайян масала бўйича мавҳумлик ўзгарса, ахборотнинг фойдалилиги хабар олингунгача бўлган ва ундан кейинги мавҳумлик ўртасидаги фарққа тенг бўлади[6].

XX аср сўнги чораги ижтимоий таҳминларнинг ўзига хос рамзи сифатида

Ж.Нейсбитнинг “Мегатрендлар” асари майдонга чиқди, бу асарда “ахборот лойиҳаси”нинг тараққиёти давлатнинг иқтисодий фаровонлиги, тинчлик тамойили, халқларнинг ижтимоий фаровонлигида ва бошқа шу каби қуйидаги ижобий омилларда мужассам этилган:

- ахборот жамиятнинг таркибий қисмлари алоҳида олинган цивилизациялар ҳисобланади ва унинг энг муҳим мезони ахборот-коммуникатив технологияларининг ривожланганлик даражаси ва инсоннинг ўз-ўзини рўёбга чиқариш имкониятидан иборат;

- постсаноат маданияти кўп нарсада ўзининг тараққиёт манбаини йўққа чиқарди ва кўплаб муаммоларни келтириб чиқарди, бу муаммоларнинг ечими фақатгина глобал миқёсдаги ахборот жамияти доирасида топилши мумкин;

- ахборот жамиятига ижтимоий тузилманинг маълум идеал андозаси сифатида қараш керак, бу нарса ҳаётда амалга ошмаслиги ҳам мумкин;

- ахборот жамияти ғояси, ҳаттоки ўзининг пайдо бўлиш босқичидаёқ қарама-қаршиликларга эга бўлган, бундай қарама-қаршиликлар, бир томондан, ахборот тизимларининг ривожланишига имкон яратса, бошқа томондан инсон учун турли муаммоларни келтириб чиқаради;

- ахборот жамиятининг вужудга келиши замонавий тарихий жараённинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади; ушбу вужудга келишнинг алоҳида белгиларини турли ижтимоий соҳаларда кузатиш мумкин;

- ижтимоий тизимларнинг икки томонлама ривожланиши босқичида шахнинг роли ортиб боради, шунинг учун ҳам бўлғуси жамият қурилишини муҳокама ва тадқиқ қилиш алоҳида аҳамият касб этади, чунки социумнинг ҳозирги, демакки ке-

лажакдаги ҳолатига ҳам таъсир ўтказди. Демак, “ахборотлашган жамиятда ишлаб чиқаришнинг манбаи билимни тўплаш технологиялари, ахборотни қайта ишлаш ва символик коммуникацияларга боғлиқ. Бизнинг назаримизда, жамият ривожланишида билим ва ахборот доимо аҳамиятга эга. Лекин мазкур жамиятда билимнинг ривожланиши ва унинг билимга таъсири ишлаб чиқариш манбаи сифатида тадқиқ этилади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, баъзи олимлар фикрича, ахборотлашган жамиятда мамлакатнинг ривожланиши билимларни ва ахборотни инновация ватадбиқати шўртасида мулоқотни амалга оширадиган ва ахборотни қайта ишлайдиган билимлар ва мосламаларни юзага келишигани сбатан қўллаши билан белгиланади” [7]. Шу боис бўлажак хорижий тил ўқитучилари ахборотни сайқалловчи, сиёсийлаштирувчи ва мафкура билан уйғунлаштирувчи бўлган медиа воситасидан рационал фойдаланиш муҳим вазифалардан биридир.

Хорижий тилни ўрганишда талаба замонавий жамиятдаги турмуш ва ижтимоий феъл-атворнинг мўлжалли-ахборотли асосларга амал қилиши ва шаклланишига тўсқинлик қилувчи ёки қийинлаштирувчи турли-туман медиа омилларининг таъсирида ҳимоясиз қолади.

Замонавий дунёда ахборот технологияларива коммуникацияларининг глобал майдони биринчи даражада бўлиб қолмоқда. Бундай майдонга индивидуал ва жамоавий, объектив ва субъектив, моддий ва ғоявий тушунчалар биргаликда юрадига улар глобал миқёсда ифодаланган ягона янги бир турни ҳосил қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда ягона медиа майдони тауриб қандай қилиб ички ваташқи «ўзиники» ва «ўзганики» тушунчаларини фарқлай олишни ўрганиш вазифаси пайдо бўлади.

Медиа маданиятнинг бир қанча вазифа-

лари намоён бўлади:

- воқеликни ўзгартиришга йўналтирилган виртуал дунёни яратиш;
- инсонларнинг онги ва хулқини ҳийла-найрангларларга тушиб қолишдан асраш;
- ташқи қолиплар асосида ахборот таҳқиқдини юзага келтирувчиларни мақсадлари, кадриятлари ва турмуш тарзини ўзгартириш;
- ахборотларни бузиб кўрсатувчиларда медиамаданиятни шакллантириш.

Медиамаданият бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг ахборотга бўлган эҳтиёжига, ҳақиқат ва ёлгонни, фойдали ва фойдасиз маълумотларни бир биридан ажрата билиш лаёқатлигига (ёки лаёқатсизлигига) боғлиқ равишда намоён бўлади. Шундай қилиб, хорижий тил талабаларининг онги ва борлиқнинг ўзаро таъсири ахборот майдонида яна долзарб масалага айланади. Бу нарса айниқса бўлажак хорижий тил ўқитувчилари ўзида билим, технология ва дастурларни ифода этган ахборот оқимларининг умумий майдонида қолиб кетишганида яққол намоён бўлади.

Бўажак ўқитувчи учун медиатаълим ва у асосида шаклланган медиамаданият

мавжуд маълумотларни синтез қилиш асосида ахборот таъсирининг исталган объекти учун хавфнинг юзага келиши механизмларини очиб бериш зарур. Фақатгина шу йўл билан замонавий жамиятда ахборот хавфсизлигини таъминлаш усуллари аниқлаб олиш, турли хилдаги деструктив ахборот таъсирларидан ҳимоя қилишнинг ўзига хос жиҳатларини очиб бериш мумкин бўлади. Диссертацияда олиб борилаётган тадқиқотнинг долзарблиги ҳам мана шунда ўз аксини топган.

Хулоса қилганда, бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларида медиамаданиятни ривожлантиришнинг педагогик ва психологик омилларини аниқлаш, таълим тизимида ахборий курашларга ўз позициясини намоён қила оладиган шахсларни тарбиялаш масалаларини чуқурроқ ўрганиш муҳим масалалардан бири бўлиб қолаверади. Чунки замоннинг ўзгариши, имкониятларнинг кенгайиши, ахборот технологияларнинг такомиллашуви тажовузлар ва таҳдидлар шакли ва кўламини кенгайтириб юбормоқда. Бу эса уларга қарши туришнинг янгича механизмларини яратиш заруратини ортирмоқда.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Поппель Г.Л., Голдстайн Б. Информационная технология – миллионная миллионные прибыли. Пер.с англ. - М.: Экономика, 2005
2. Коляда М.Г. Окно в удивительный мир информатики. -Донецк: Сталлер, 2007.
3. Маматова Я, Сулайманова С. Ўзбекистон медиатаълим тараққиётини ўзида. Ўқувқўлланма.–Тошкент.:«Extremum-press», 2015. –Б.17.
4. Алимов Қ.А. Информация и искусственный интеллект// Иқтисодиёт ватаълим, №4, 2004, -С.106-108.;
5. Ахборот-психологик хуружларидан ҳимоя қилиш технологиялари. Ўқув-услугубий мажмуа. –Т.: Ўзбекистон Миллий университети, 2014. -346 бет
6. Ахборот назарияси // Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. 1 жилд. – Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2016. – 117 бет.
7. Муминов А. Ўзбекистон: ахборотлашган жамият сари. –Т., “Turon zamin ziyo”, 2013

ТАЛАБАЛАРДА ИЖОДИЙ ҲАМКОРЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ТУЗИЛМАСИ ВА КОМПОНЕНТЛАРИ

ЖАРҚИНОВ ДАВРОН УМАРАЛИЕВИЧ-Андижон давлат университети
таянч докторанти.

Аннотация. Мақолада талабаларда ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришнинг педагогик тузилмаси ва компонентлари ҳақида сўз боради. Мавзу бўйича олиб борилган тадқиқот ишлари техника олий таълим муассасаларида олиб борилган.

Калит сўзлар: интеграция, ижодий ҳамкорлик кўникмалари, экологик, ташкилий – педагогик тизимлар.

Аннотация. В статье рассматривается педагогическая структура и компоненты развития навыков творческого сотрудничества у студентов. Исследовательская работа по этой теме проводилась в технических высших учебных заведениях.

Ключевые слова: интеграция, навыки творческого сотрудничества, экологические, организационно-педагогические системы.

Annotation. The article discusses the pedagogical structure and components of the development of creative cooperation skills in students. Research work on the topic was carried out in technical higher educational institutions.

Keywords: integration, skills of creative cooperation, environmental, organizational and pedagogical systems.

Кириш. Бугунги кунда олий техника таълим йўналиши талабаларини янги-ча ёндашув асосида ўқитиш масалалари долзарблик касб этмоқда. Чунки техника асрининг шиддати ва тезкорлиги янги-ча талабларни юзага чиқармоқда. Шу боис ҳам олий техника йўналишига янги-ча ёндашув, методика ва инновацион технология асосида таълимни ташкил этиш вазифалари устуворлик касб этмоқда. Шунинг учун кўплаб тадқиқотларда олий техника таълим йўналиши талабаларини ўқитишнинг самарадор шакллари ва методологиясини ишлаб чиқишга ҳаракат қилинмоқда. Ривожланган давлатлар тажорибасига кўра, кўплаб олий таълим йўналишларида ўқитишнинг вертикал интеграциялаш воситасида олиб бориш, бу орқали сифатли ва натижага йўналтирилган таълимни ташкил этиш, талабаларда креатив ва вазиятга мослашувчанлик кўникмаларини шакллантиришга доир фундаментал

тадқиқотлар олиб борилмоқда. Мазкур жараёнлар таъсирида кўрпалаб давлатларда техника йўналиши талабаларини шахс сифатида тарбиялаш, ижтимоий муносабатларда фаоллигини таъминлашга доир бир қанча ҳуқуқий асослар ва таълимий ислохотлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистоннинг янги ривожланиш босқичида ҳам олий техника йўналишини ислох қилиш орқали техник хизмат кўрсатиш соҳасини янги босқичга олиб чиқиш, замонавий технологиялардан фойдаланиш ва уларни янгилаб боришга доир билим ва кўникмаларни шакллантиришга қаратилган таълим моделини ишлаб чиқш муҳим вазифалардан бирига айланмоқда. Шу билан бирга олий техника йўналиши талабаларида креативлик сифатларини шакллантириш, шунингдек, ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантириш орқали фаол ижтимоий муносабатларга кириша оладиган ва бу орқали фаолият доирасида

муаммоларни тез англай оладиган, вазиятларга тўғри баҳо бера оладиган мутахассис сифатида тарбиялаш зарурати оортиб бормоқда. Бунинг учун эса олий таълимга янгича ёндашувни олиб кириш, дарс машғулотларни янгича талабалар асосида ташкил этиш, ҳамкорлик кўникмаларини шакллантиришнинг инновацион асосларини ишлаб чиқиш керак. Зеро, «бугунги кунда замонавий илм-фан ва юқори технологияларни мукамал эгаллаш ҳар қандай давлат ва жамият тараққиётининг ҳал қилувчи шартига айланиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Ана шу ҳақиқатни чуқур англаган ҳолда, биз навқирон авлодимизнинг ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан баркамол бўлиб вояга етиши учун бор куч ва имкониятларни сафарбар этмоқдамиз»[1]. Шу боис мазкур тадқиқот ишида вертикал интеграциялаш асосида олий техника йўналиши талабаларида ижтимоий ҳамкорлик кўникмаларини шакллантириш масалалари ўрганиш, самарадор таълим модели ва технологиясини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш мақсад қилинган.

Тадқиқот методологияси. Ғарб мамлакатларида вертикал интеграцияш орқали олий техник таълим муассасаси талабаларида ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришнинг педагогик, психологик ва фалсафий жиҳатлари кўплаб тадқиқотчилар томонидан ўрганилган. Хусусан, хорижлик олмилар Ж.Мартин, Х.Бек, Ф.Дессауэр, С.Хокинг, Н.Виг, Ж.Эллюль, М.Хайдеггер, К.Ясперс, Д.Медоузларнинг тадқиқот ишларида мазкур муаммолар таҳлил қилинган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги олимларидан В.С.Степанов, В.Степин, М.И.Щадов, Ю.А.Чернегов, Н.Ю.Чернегов ва бошқаларнинг асарларида талабаларда ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантириш ижтимоий-педагогик

жиҳатлари ҳам ёритилган.

Тадқиқот методологияси. Интеграция – ўқитишнинг мақсад ва омиллари бир бутун қилиб бирлаштириш. Интеграция функция – бу функция фан ва касбий таълимни боғловчи майдондир. Бунда таълим мазмунидаги барча ташкил этувчи элементлар мажмуасини – билим, кўникма, малака, меъёр, педагогик тизимларни ўзида мужассамлаб: билимларни тизимлаштиришни ташкил этиш, талабаларда ҳар хил предметларда ўтиладиган ва техник, технологик жараёнларда содир бўладиган ҳодисалар, тушунчалар, ғоялар, назариялар орасидаги ўзаро интеграция ва ҳар томонлама боғланиш борлигини ўрната олиш кўникмаларини шакллантириш; бу боғланишлар илмий ва касбий билимларни чуқурлаштиришга ёрдам берувчи эканини тушунтиришни таъминлаш; ўқувчиларда ижодкорлик масалаларини назарий тўғри техник ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ечишда, турли ўқув предметларини ўрганишда олган билим ва маҳоратлари асосида техникавий – иқтисодий, ижтимоий – экологик, ташкилий – педагогик тизимлар мақсади, мезони ва вазифасини тўғри шакллантириш кўникмаларини ҳосил қилишларини назарда тутади[2].

Интеграциялаш – латинча «*integer*» - умумийлик, «*integerara*» – умумийликни тўлдириш, яратиш, тиклаш демакдир. Таълим мазмунидаги уйғунликларни таъминлаш муаммолари ҳам интеграциялашнинг шуғулланадиган соҳаси ҳисобланади. Таълим ва тарбияда эса билимлар, тушунчалар, кўникмалар ва малакаларни шакллантиришларни умумлаштириб, қонун ёки қоида кўринишига келтиришни амалга оширади. Интеграциялаш тушунчаси муҳим илмий термин бўлиб, у умумлаштириш, хулосалашларда методологик восита бўлиб ҳисобланади, чунки унинг

ёрдамида жараён ва ходисалар мазмунлари орасидаги умумий уйғунлик алгоритмлари яратилади.

Олий техник таълим йўналиши талабаларида ижодий ҳамкорликни ошириш ва турли фанлардаги таълим мазмунларини умумлаштириш ва тўлдиришда интеграциялаш жараёни доимо қўл келади ва кўзланган мақсадга эришишни кафолатлашга ёрдам беради.

Ўқитиш мазмунини интеграцияси – ўзаро таъсир, алоқа, бир-бирига ўтиш жараёни ва натижалари, билим синтези, фаолият турлари ва иқтидори (қобилияти) яхлит бир тизим деб тушунилишидир[3]. Олий техник таълим йўналиши талабаларида ижодий ҳамкорликни ривожлантиришда ўқув фанларини, шу жумладан ижтимоий фанларни табиий фанлар билан табиий фанларни аниқ фанлар билан, аниқ фанларни ижтимоий-гуманитар фанлар билан боғлаб ўқитишни талаб қилади. Чунки, биринчидан, ижодий фаолият комплекс тадбирларни талаб қилиб, бунга эришиш учун муаммога турли жиҳатлардан қараш ва бунинг учун эса турли фанлардан олинган билимлар зарур бўлади. Иккинчидан, олий техник таълим йўналиши талабаларида ижодий ҳамкорлик элементлари фақат маълум бир фан асосида акс этмасдан, фанлараро боғлиқликда намоён бўлади. Чунки, биронта фан доирасида уни тўлиқ амалга ошириш мумкин эмас. Шу билан биргаликда турли фанларни ўқитиш жараёнида ижодий изланишни амалга ошириш имкониятлари ҳам бир хил эмас. Улар фаннинг ўзига хос вазифалари ва мазмуни билан белгиланади.

Натижалар. Бугунги замонавий педагогикага кўра, ҳамкорликка асосланган шахсга йўналтирилган ўқув жараёнини ташкил этиш бугунги кунда таълим тизими олдида қўйилган ижтимоий буюртманинг асосини ташкил этади. Шу билан бир

қаторда, талабанинг ўз-ўзини ривожлантириш, фан-техника ютуқларини эгаллашга бўлган эҳтиёжини қондириш, ўқитиш жараёнида унга инсонпарвар ёндашув зарурлигини талаб қилмоқда. Ўқув жараёнини ташкил этишга инсонпарвар ёндашувнинг асосий вазифаси талабаларда муайян билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришни инкор қилмайди, балки унинг вазифаларини кенгайтиради ва бойитади[4]. Шунинг учун ҳам, вертикал интеграция асосида талабаларда ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантириш ҳам ҳамкорлик педагогикасининг таркибий қисми сифатида муҳим аҳамиятга эга.

Шунга кўра, вертикал интеррациялаш орқали таълимни ташкил этиш деганда, қуйидан юқорига ёки юқоридан қуйига томон тизимли, уйғунликда таълимни ташкил этиш ва «талаба-талаба» муносабатларидаги ҳамкорлик, бу фаолиятнинг бориши ва натижаларининг биргаликдаги таҳлили, маънавий дунёда бир-бирига самимийлик, ўзаро бир-бирини мустахкам тушуниш, қуйи ва юқори курслар ҳамкорлигидаги ривожлантирувчи фаолияти ғояси маъносини англатади. «Талаба-талаба» муносабатлари ҳамкорликнинг турли шакллари (ҳамкорлик, бирга қатнашиш, бирга қайғуриш, бирга ижод қилиш, биргаликда бошқариш)да қабул қилинган умумий жамоа ҳаётини фаолиятида амалга ошади. Демак, вертикал интеграция орқали таълимни ташкил этишда биринчи курс билан учинчи курсни, иккинчи курс билан тўртинчи курс талабаларини, юқори курс талабалари билан магистратура талабаларини илмий-ижодий ҳамкорликка жалб қилиш, дарс жараёнлари, амалиёт ишлари ва умумий таълимий асосларни ўзаро уйғунликка келтириш, бир бирини тўлдириш, қайтармаслик ва бир бутун ҳолатга келишга қаратилган ёндашув ҳисобланади.

Хулоса. Умуман олганда, олий техника таълим йўналиши талабаларида ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари ҳам мавжуд. Яъни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора – тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 27 июлдаги ПҚ 3151 -сонли Қарори қабул қилинган. Шу билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида олий таълимни ривожлантириш, таълим сифатини бошқариш борасида бир қатор долзарб вазифалар белгилаб берилди.

Бугунги кунда олий таълим тизими олдида турган вазифа - бу ишлаб чиқариш корхоналари билан интеграцион алоқаларнинг талаб даражасида эмаслигидир. Тайёрланаётган ёш мутахассисларнинг компитентлигини ошириш, фан – таълим ва ишлаб чиқариш ўртасида ўзаро боғлиқликни таъминлаш бугунги куннинг зарурати ҳисобланади. Олий таълим муассасаси ва ишлаб чиқариш корхонаси ўртасидаги ҳамкорлик ривожланган тақдирдагина талабалар меҳнат бозори талабларига бардош берадиган касбий компитентли рақобатбардош кадр бўлиб етишиши мумкин. Шу билан бирга талабларда ижодий ҳамкорлик кўникмаларининг ҳам ривожланган бўлиши уларнинг рақобатбардош кадр бўлишларидаги муҳим омил саналади. Шу боис, таълим жараёнида талабалар касбий компетентлигини ривожлантириш уларнинг салоҳиятини бойитиш, муаммоларни мустақил ҳал этиш қобилиятларини ривожлантириш, билим билан ишлаш қобилиятини шакллантириш, интеллектуал маданиятини ривожлантиришга қаратилган.

Вертикал интеграциялаш орқали педагогик мулоқот ва ўқув-тарбия жараёни

самарадорлиги таълим олувчиларнинг машғулотлардаги шахсий инновацион фаолликларига боғлиқ. Шунинг учун педагогнинг вазифаси ана шу фаолликни ривожлантиришга қаратилмоғи керак. Таълим олувчилар шахсига ижобий муносабат ва рағбатлантириш тизими педагогик мулоқот самарасининг муҳим қисми ҳисобланади. Самарали рағбатлантириш мазмуни ва мезонлариқуйида келтирилди:

1. Рағбатлантириш мунтазам амалга оширилади.

2. Педагог айнан нима рағбатлантиришга лойиқлигини тушунтириб беради.

3. Педагог таълим олувчилар муваффақиятига қизиқиш билан қарайди.

4. Педагог муайян натижаларга эришганликни рағбатлантиради ва таълим олувчиларга бунинг моҳиятини тушунтиради.

5. Яхши натижаларга эришиш мақсадида талабаларни ўз ишларини ташкил эта билишликка ўргатади.

6. Ҳар бир таълим олувчини рағбатлантириш у сарфлаган куч-ғайратга мувофиқ бўлиши керак.

7. Педагог эришилга натижани унга сарфланган куч-ғайрат билан боғлайди ва бундай муваффақиятга келгусида ҳам эришиш мумкинлигини билдиради.

8. Олдинги топшириқ бажарилгандан сўнг янги ишга қизиқиш уйғотишига ҳаракат қилади.

9. Таълим олувчиларнинг эътиборини ўзлаштиришнинг юқори бўлишлиги мазкур таълим олувчилар имкониятларидан тўла фойдаланишга боғлиқ эканлигига қаратади[5]. Демак, талабаларда ижодий ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришда педагоглар олдида ҳам кўплаб вазифаларни юклайди. Шу билан бирга уларда рағбатлантирувчи ва йўналтирувчилик вазифасини юксак даражада бажариши самара беради.

Олий техника йўналиши талабала-

ЎҚУВЧИЛАРДА ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК МОДЕЛИ.

УСМОНОВ НЕЪМАТУЛЛО АКМАЛОВИЧ-Фарғона давлат университети тадқиқотчиси.

Аннотация. Мақолада ўқувчиларда жисмоний маданиятни шакллантиришнинг педагогик модели ҳақида сўз боради. Мақола орқали жисмоний тарбияни сингдиришнинг педагогик моделини ишлаб чиқиш илмий-назарий асослари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: жисмоний маданият, оммавий спорт, жисмоний тарбия, соғлом турмуш тарзи.

Аннотация. В статье рассматривается педагогическая модель формирования физической культуры у студентов. В статье упоминаются научно-теоретические основы разработки педагогической модели усвоения физического воспитания.

Ключевые слова: Физическая культура, массовый спорт, физическое воспитание, здоровый образ жизни.

Annotation. The article discusses the pedagogical model of the formation of Physical Culture in students. The scientific and theoretical foundations of the development of a pedagogical model of the absorption of physical education are mentioned through the article.

Keywords: Physical Culture, mass Sports, Physical Education, a healthy lifestyle.

Умумий ўрта таълим тизимида Жисмоний тарбия таълими фақатгина жисмоний фазилатлар эмас балки ахлоқий сифатлар дўстлик, ботирлик, қатъийлик, ҳамкорлик, ватанпарварлик ҳислатлари ҳам тарбиялашни мақсад қилади. Шунингдек ўқувчиларни тартиб интизомга риоя қилиш ташаббускорлик ва фаоллилик каби сифатлар ҳам шаклланади. Таълим тизимидаги умумий жисмоний тайёргарликнинг асосий вазифаларидан бири ўқувчилар жисмоний маданиятни ривожлантиришдир. Ёшга хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда жисмоний машқларга ўргатишни у ёки бу жисмоний сифатларни намоён қилиш самарадорлигига йўналтириш лозим. Уларни ривожлантириш учун ёшга хос қулай шарт-шароитлар бўлиши керак. Педагогик тажрибалар шунга гувоҳлик берадики, ҳатто жисмоний тарбия дарси ҳафтада икки марта бўлган шароитда ҳам ўқувчиларда асосий жисмоний сифатларни ривожлантиришда

ижобий натижаларга эришиш мумкин ва асосий эътиборни тезкорлик, тезкор-куч, эгилувчанлик, чаққонлик ва умумий чидамлилиқ сифатларини ривожлантиришга қаратиш лозим. Бунинг учун мавжуд имкониятлардан тўғри ва самарали фойдаланиш, ривожланган мамлакатлар тажрибасини пухта ўзлаштириш ва амалиётга жорий этиш талаб этилади. Бугунги кунда жаҳоннинг ривожланган давлатларининг тараққий этишидаги муҳим омил уларнинг таълим тизимида алоҳида эътиборнинг мавжудлигидир. Яъни, уларда таълимга эътиборнинг кучлилиги ва кўпроқ инвестициянинг киритилиши, хусусий ва давлат таълим муассасалари ўртасида рақобат муҳитини яратилиши ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Ривожланган давлатлар хусусан, АҚШ, Европа давлатлари, Япония, Корея ва Хитой, Россия давлатларида кучли спортчиларнинг етишиб чиқаётганлиги ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди. Ўзбекистонда ҳам

сўнги йилларда олиб борилган ислохотлар асосида, шунингдек, ривожланган давлатларнинг бундай ёндашувини миллий таълим тизимига олиб кириш орқали юқори натижаларга эришиб келмоқда ва ёшларимизнинг жисмоний имкониятларини кашф қилишда махсус анъана ҳам шакллана бошлади.

Ўқувчиларда жисмоний маданиятни шакллантириш орқали ўқувчи иродаси синалади, иродалилиги мустаҳкамланади ва мардлик, жасурлик сифатлари ривожлана бошлайди. Ижтимоий тараққиёт эволюциясига назар ташласак, «кишиларнинг ижтимоий ҳаёт шароитлари, жисмоний ривожланишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган. Булар орасида жисмоний меҳнат ва жисмоний машқлар муҳим роль ўйнайди. Жамият ҳаёт шароитлари, ов жисмоний тарбия вужудга келишининг асосий сабаби бўлган. Инсоннинг ибтидоий жамоа давриданок яшаш учун курашга, жамоада ўз ўрнини топишга ҳамда ов қилишда жисмоний ҳаракатлар қўл келган. Онгсиз равишда бўлса ҳам одамлар ўзларининг жисмоний сифатлари тезкорлик, кучлилиқ, чидамлилиқ, чакқонлик, ботирлик хислатларини ривожлантиришга ҳаракат қилганлар. Кўриниб турибдики, жисмоний меҳнат ва машқлар инсоният жамияти шаклланиши билан бирга вужудга келган. Одамнинг ҳаёт фаолияти онглидир, унинг ҳаракатларида маъно, мақсад бор. Янги авлод фаолиятни ўзидан аввалги авлоддан ўрганган бўлиб, уларнинг ўртасида билимларни, маҳорат ва малакаларни ўргатишдан иборат алоқа ва давомийликни ўрнатади. Жисмоний тарбияни ўзига ҳос хусусиятларини нуқтаи назаридан бир бирига сингиб кетган икки гуруҳга бўлиш мумкин»[1]. Демак, ўқувчиларни ҳам жисмоний таълим орқали соғломлаштирувчи машқларга

ўргатиш, шунингдек, спорт турлари билан мунтазам шуғулланишларини шакллантириш жамиятда соғлом турмуш тарзи маданиятини ҳам ўстиради ва уларда жисмоний маданиятни шакллантиради.

Ўқувчилардаги жисмоний иродалилиқ, чидамлилиқ, ғалабага интилувчанлик, эпчиллик каби сифатларнинг шаклланишида жисмоний тарбия дарс машғулотларини ва спорт тўғаракларининг интеграциялашуви муҳим ҳисобланади. Сабаби ўқувчиларда спортчига хос характер, хислатлар жисмоний тарбия ва спорт фаолиятида, тўғараклар орқали аста-секин шаклланиб бориб, кейинчалиқ бу хислатлар унинг доимий сифатига айланади. Мисол учун, жисмоний иродавий сифатлари яхши шаклланган ўқувчи ҳаётий фаолиятда ҳам иродали бўлади. Бу ўқувчини ҳам иродали, ҳам жисмонан мустаҳкам характерга эга эканлигидан далолат беради. Аммо унинг «барқарор характер хислатлари, ижобий ахлоқий ва иродавий сифатлари жисмоний тарбия машғулотлари ва мусобоқаларда, таълим ва тарбия жараёнида меҳнатда шаклланиб боради. Ушбу жараённинг узлуксиз давом этиши юксак натижаларга олиб келади. Аксинча, ўқувчининг дарс машғулотида интизомсизлиги, билим олишда лаёқатсизлиги, ўқишдан ва меҳнатдан бўйин товлаши, қўполлиги ёки алдамчилик каби салбий сифатлари унинг ҳам катта спортда, ҳам ҳаётда тўсиқларга бардош бера олмасликка, руҳий тушкунликка олиб келади»[2]. Демак, ўқувчиларда жисмоний маданиятни шакллантириш уларни мустақил ҳаётга тайёрлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Жисмоний маданиятни шакллантириш жараёни уларнинг иродасини мустаҳкамлайди, саломатлигини оширади ва бу уларда ҳаёт тарзини шаклланишига таъсир кўрсатади. «Жисмоний

тарбиянинг ўзига хос хусусияти жисмоний қобилиятларини ривожлантирувчи восита сифатида хизмат қилишидир, шу билан бирга маънавий камолотга ҳам кучли таъсир кўрсатиши»[3] ҳам жисмоний таълимнинг смарадорлигини белгилаб беради. Шу маънода ўқувчи таълим жараёнида пухта билим олиши умуминсоний хислатларини ўзида шакллантириши, ижтимоий ҳаётда фаол бўлиши ҳамда қийинчиликлардан қўрқмайдиган шахс бўлиб етишиши учун ўз характерини ривожлантириб бориш лозим.

Жисмоний тарбия ва спорт орқали вояга етмаган ёшлар ўртасида нохуш ҳолатларни камайтиришга йўналтирилган тадбирларга қуйидагиларни киритишни мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

жисмоний тарбия ва оммавий спорт тадбирларини мунтазам ўтказиш;

барча ёшдаги аҳоли қатламларини жисмоний тарбия ва соғломлаштириш, спорт йўналишларидаги секцияларга жалб қилиш;

жисмоний тарбия ва спорт ишлари бошқармалари томонидан соғлом турмуш тарзи тарғиботи бўйича олиб бориладиган ишларини марказий-худудий оммавий ахборот воситалари орқали янада фаоллаштириш;

мактаб ва олий ўқув юртларида жисмоний тарбия соатларини кўпайтириш, машғулотлар ва бериладиган вазифаларни ўқувчи ва талабалар томонидан дастурий меъёрларга мос равишда бажарилишга қўйиладиган талабларни кучайтириш;

таълим тарбия даргоҳларида болалар, талабалар саломатлигига кўпроқ эътибор қаратиш, шунингдек, жисмоний тарбия дарсларида уларнинг жисмоний ҳолатига индивидуал тарзда ёндашиш ва соғлигидаги ўзгаришлардан кўпроқ боҳабар бўлиш;

мактабларда дарсдан ташқари вақтларда фаолият юритувчи жисмоний тарбия ва спорт секцияларини кенг кўламда ташкил қилиш.

Ўқувчиларда жимоний маданиятни шакллантиришда педагог-ўқитувчилар, устоз-мураббийларнинг билим салоҳияти, тажрибаси, машғулот ўтиш методологияси такомиллаштириш билан бирга машғулотларни олиб боришдаги тизимлилик, изчиллик, узлуксизлик тамойилларинига амал қилиш долзарб вазифа ҳисобланади. Бунда, албатта, устоз-мураббийларнинг «профессионаллик ва креативлик даражаси уйғун бўлишлиги зарурияти ҳамда улар изчил бир-бирини тўлдириб, ривожланиб бориш қонунига эга эканлиги муҳим аҳамият касб этади»[2]. Ўқувчиларда жисмоний маданиятни шакллантиришда уларнинг қизиқшларини ўрганиш, иқтидорини тўғри баҳолаш ва қобилиятлари бўйича тўғри йўналтириш ишлари муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Кўплаб ўқувчилар ўз характерига мос бўлмаган спорт турини танлаб олишади ёки улар учун танловни ота-оналари амалга оширади. Бу эса уларда ушбу спорт турига ёки тўғаракка қизиқишни ва виждонан ҳаракат қилиш истагини сўндирди. Баъзи ўқувчилар кўнгилчан бўлганликлари боис улар спортнинг ҳужумкор тури билан шуғуллана олмайди ёки шуғулланса ҳам унинг натижалари самарадор бўлмайди. Яъни улар ўз характерига мос спорт турини танлашда хатоликка йўл қўйишган бўлади. Лекин спортнинг баъзи турларида тажовузкорлик муҳим омил бўлган боис тажовузкор болалар маншу спорт турини танлашлари мақсадга мувофиқ бўлади.

Мактаб таълимида ўқувчиларнинг жисмоний маданиятини ривожлантиришда турли интерактив методлардан фойдаланиш самара беради. Хусусан,

жисмоний таълимда мусобақа ва ўйин методларини мунтазам ва ўқув йили давомида ташкил этиш ва натижаларни баҳолаб бориш, йил охирида натижаларни солиштириш ва ўқувчиларда шу асосда рағбатлантириши юқори самарадорликни намоён қилади. Мусобақа ва ўйин методи дарснинг тайёрлов, асосий ва яқунловчи қисмларида жуда яхши самара беради. Мусобақаларда ўғил болалар ва қизлар, жисмоний тайёргарлигига боғлиқ холда грухларга ажратилиб, дастлаб оддий ўйинлардан бошлаб, кейинчалик мураккаб ўйинларни қўшиб, янги-янги элементларини бирлаштириб олиб борилади. Бу метод ўқувчиларнинг жисмоний тарбиялашда рухий ва иродавий хислатларини шакллантиришда жуда катта рол ўйнайди. Мусобақа ва ўйин шароитларида ўқувчилар махсус билимларни эгаллайдилар қўникма ва малакалари шаклланади мусобақа қоидаларини ўрганадилар. Ўларнинг фаолиятини ташкил этиш, баҳолаш, шахсий, жамоа ҳаракати, ўзини-ўзи бошқариш шаклланади. Бундай дарслар ўқувчиларни жисмоний тарбиялашда катта аҳамиятга эга бўлади. Шу ўринда мусобақа ва ўйин методлари орқали ўқувчи ёшлар қўидаги жисмоний сифатларни ривожлантирадилар:

- куч;
- тезкорлик;
- чакқонлик;
- чидамлик;
- эгилувчанлик;

Жисмоний тарбия дарсларини мусобақа тарзида ўтишда ўқитувчи:

- жисмоний тарбия бўйича ўқув дастур ва норматив ҳужжатларни белгиловчи, Алпомиш ва Барчиной махсус тести асосида дарс мазмунини белгилайди;
- қувноқ стартли эстафетали ўйинларни танлашда ва ўқув топшириқларини белгилашда ўқувчиларни ёш хусусиятлари,

жисмоний тайёргарлиги ҳисобга олинади;

- жисмони машқларнинг топшириқлар сони жисмоний тарбия дарслари режасидан ошмаслигини таъминлаши лозимлиги;
- қувноқ старт эстафеталарини бажариш тартиби физиологик ва психологик жараёнларни ҳисобга олиб бориш лозимлиги.

Жисмоний тарбия услубларининг самарали шаклларида бири ўйин услубидир. Ўйин ижтимоий ҳодиса бўлиб, жисмоний тарбияда ҳам, умумий тарбияда ҳам ғоят катта аҳамиятга эгадир. Тарихнинг илк даврларида ўйин шаклланиб бўлиб, ҳозирги даврга қадар у такомиллашиб, баркамол инсон тарбиясининг асосий воситаларидан бўлиб қолмоқда. У болаларни жисмоний ҳаракатларга бўлган эҳтиёжини қондиришга, ёшларни жисмоний ривожлантиришга, кишиларни маданий-маънавий хордиқ чиқаришларига хизмат қилиб келмоқда. Жисмоний тарбиянинг ўйин услуби қўидаги кўринишларда бўлади.

Дарс давомида мусобақага аниқ ва жуда яхши тайёргарлик кўриш, синфни иккига бўлиш, топшириқларни қисқа тушинтириш, қоидаларга риоя қилишни қатъий назорат қилиш, объектив баҳолаш зарур бўлади. Эстафетали ўйинлар содда мазмуни ихчам, ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотадиган даражада булиши зарур. Мусобақа ва ўйинлар ўқувчиларни ўта чарчоққа олиб келадиган ҳолатда бўлмаслиги лозим. Ўйин мазмунига киритилган машқлар маълум қийинчиликлардан иборат бўлиши ва уни енгиб ўта оладиган бўлиши лозим. Мусобақа ва ўйин методида қўлланиладиган ўйинлар ўқувчиларни рухий ва физиологик ҳолатларига мос ва гигиеник талабларга жавоб бериши лозим.

ТЕХНОЭТИК МАДАНИЯТ ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ, УНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ.

АЛИМЖОНОВА ГУЛНОЗАХОН

Фарғона политехника институти мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мазкур мақолада техноэтик маданиятнинг мазмун-моҳияти, луғатларда тарифла-ниши ва концептуал аҳамияти тадқиқ этилган ва олий техник таълим талабаларида техноэтик ма-даниятни ривожлантиришнинг педагогик зарурати ёритилган.

Калит сўзлар. Техноэтик маданият, техноэтик муносабат, техника, техноген цивилизация.

Аннотация. В данной статье изучается сущность техноэтической культуры, ее определение и концептуальное значение в словарях, а также освещается педагогическая необходимость разви-тия техноэтической культуры у студентов высшего технического образования.

Ключевые слова. Техноэтическая культура, техноэтическое отношение, технология, техно-генная цивилизация.

Annotation. The essence of technoetic culture, its definition and conceptual significance in dictionaries are studied in this article, and the pedagogical need for the development of technoetic culture in students of Higher Technical Education is covered.

Keywords. Technoethical culture, technoethical attitude, technology, technogenic civilisation.

Кириш. Бугунги кунда техноэтик муносабат ва маданиятни шакллантириш орқали техникани яратиш ва технология-лардан фойдаланиш муҳитини инсонпар-варлаштириш зарурати долзарблик касб этмоқда. Бу орқали ахлоқий мезонларни техникани яратиш, ундан фойдаланиш ва тасаррув этишда қўллаш ва эгалик қи-лиш масъулиятини англашга ундамоқда. Жамиятнинг ҳар бир бўғинида техника ва технологияларнинг имкониятидан оқило-на фойдаланиш натижасида тубдан ўз-гаришлар бўлаётганлигини кўриш мум-кин. Техника имкониятлари натижасида инсон ҳаёти фаровонлашиб, узоғи яқин, оғири енгил бўлиб бораётганлиги намоён бўлмоқда. Шу билан бирга, техноген ци-вилзация ривожланиб бориши ортидан инсонни “машина”лашиб бориши, техни-кага қарам бўлиб бориши юзага келмоқда. Шу боис жамиятда техникадан рационал фойдаланиб, ундан фақат эзгу мақсадлар йўлида фойдаланишга қаратилган техно-

этик маданиятни шакллантириш муҳим вазифалардан бирига айланмоқда. Бунинг учун таълим тизимида, ўқитишнинг қуйи босқичлариданоқ ўқувчи-ёшларда техни-кадан фойдаланиш маданиятини, техни-ка этикасини шакллантириш ва бу орқали ёшларда инсонни техникага қарамлашиб боришидан сақлашга қаратилган таълим-ни ривожлантириш талаб этилади. Шу билан бирга кадрлар тайёрлашда ҳам техноэтик маданияти юксак мутахассис-ларни тайёрлаш, айниқса, олий техника таълимида техника этикасини шакллан-тириш, бўлажак техникларда техноэтик маданиятни ривожлантириш зарурати ор-тиб бормоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг тахли-ли. Ғарб мамлакатларида техноген ци-вилзация инкирозининг салбий таъсир-ларига қарши техноэтик маданиятни ва масъулиятни ривожлантиришнинг педа-гогик, психологик ва фалсафий жиҳат-лари кўплаб тадқиқотчилар томонидан

ўрганилган. Хусусан, хорижлик олимлар Ж.Мартин, Х.Бек, Ф.Дессауэр, С. Хокинг, Н.Виг, Ж.Эллюль, М.Хайдеггер, К.Ясперс, Д.Медоузларнинг тадқиқот ишларида техноген жараёнлар ва унинг салбий таъсирларига қарши техноэтик маданиятни ривожлантиришнинг методологик масалалари тадқиқ этилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги олимларидан В.С.Степанов, В.Степин, М.И.Щадов, Ю.А.Чернегов, Н.Ю.Чернегов ва бошқалар асарларида техникани яратиш, фойдаланиш ва такомиллаштиришда юксак ахлоқийлик масъулиятини тарбиялашга қаратилган таълимий-тарбиявий методикани ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик жиҳатлари ҳам ёритилган.

Тадқиқот методологияси. «Техноэтик маданият» атамаси - бу техника ва технологияни яратиш ва фойдаланишда ахлоқий масъулиятни англатадиган, унга ахлоқий баҳо берадиган маданият тури ҳисобланади. Техникани англаб етишнинг илмий усулидан ташқари тарихий, аксиологик, методологик, лойихавий усулларига доир амалий тадқиқотлар ва ишланмаларнинг мавжудлиги ҳам буни тасдиқлайди.

Олий техник таълим муассасалари талабаларида ривожлантириш талаб этилаётган техноэтик маданиятнинг икки асосий вазифаси, яъни, техниканинг табиати ва моҳиятини, унинг ахлоқий мақомини англаб етиш, шунингдек техника ва техноген цивилизация таъсирида вужудга келган инқироздан чиқиш йўллари юзага чиқмоқда. Яна бир методологик муаммо – техника этикаси доирасида техникани нотехникага: фаолиятга, техник оқилоналик шакллари, кадрларга, маданиятнинг муайян жиҳатларига редукциялаш ҳисобланади. Бунга ишонч

ҳосил қилиш учун техноэтик маданият доирасида техника тушунчасига берилган таърифларга назар ташлашнинг ўзи кифоя қилса керак.

Техника – бу мақсадларга эришиш воситаси, инсоннинг муайян фаолияти ҳисобланади. Айрим таърифларда ғоялар ва уларни рўёбга чиқаришнинг ролига, муайян кадрларнинг аҳамиятига урғу берилади. Масалан, Х.Бек фикрича, «техника табиатни инсон руҳи воситасида ўзгартириш[1] ва инсон хоҳиш-истагига моддий тус берувчи ҳамма нарсадир. Бошқа бир олим Ф.Дессауэр фикрича, техника ғояларнинг реал борлиги бўлиб, у табиий материаллар ва предметларга ишлов берилиши натижасида вужудга келади»[2]. Шунини қайд этиш лозимки, техника тушунчасига берилган бундай таърифларнинг барчасида унинг моддийлашуви юз беради, яъни техника гўёки ғойиб бўлади ва унинг ўрнини фаолиятнинг муайян шакллари, кадрлар, инсон руҳи, маданиятнинг турли хил жиҳатлари эгаллайди. Баъзан техника субстанция сифатида эмас, балки ҳар қандай инсон фаолияти ва маданиятнинг теран ва оламшумул жиҳати сифатида намоён бўлади.

Компьютер технологиялари, ахборот-коммуникация воситаларининг таълимда жорий этилиши билан таълим оловчи ва таълим берувчи субъектларнинг фаолиятларида кескин бурилиш жараёни содир бўлди. Чунки ахборот технологиялари орқали вақтнинг тежалиши, сифатли ва самарали таълим олиш, содир бўлаётган воқеа, ҳодиса ва жараёнларнинг айна пайтида хабардор бўлиш имкониятларининг ошиши таълимнинг янги қиёфага кўтарилиши, тарбия жараёнининг эса долзарблашувига олиб келди. Ривожланган мамлакатларнинг таълим

даргоҳларида таълим берувчи профессор-ўқитувчиларнинг ўрнига роботларнинг дарс жараёнини олиб бориши таҳсинга сазовордир. Лекин глобаллашув жараёни даврида техника ва технология тараққиётиinson онги ва дунёқарашидан анча илгарилаб кетмоқда. Айни пайтда техникатараққиёти натижалари бўлмиш замонавий технологиялар таълим ва тарбия жараёнларида ютуқларга ва самарали натижаларга эришиш омили бўлиш билан бирга унга маълум даражада салбий таъсир ўтказиш воситаси сифатида ҳам намоён бўлмоқда.

Ҳозирги замон одами техникада табиат қонунларининг амал қилишини ва ўз муҳандислик ижодини кўра бошлайди. Бу ерда гап техниканинг алоҳида талқини ҳақида эмас, балки унинг маданий мавжудлиги ва борлиги ҳақида боради. Техника бир «мантик»қа мувофиқ руҳ каби яшайди, бошқа бир «мантик»қа мувофиқ илоҳий ижод маҳсули сифатида намоён бўлади, яна бир «мантик»қа мувофиқ эса табиат жараёни сифатида амал қилади. Маданиятда техника «эҳтиёж ва зарурият қонунлари»га мувофиқ эмас, балки ғоялар, онгнинг маданий шакллари, дунё ҳақидаги тасаввурларнинг мавжудлик мантиқига мувофиқ яшайди ва ривожланади. Мана шу мантиқнинг нотўғри талқин қилиниши, техниканинг гуманистик функцияларини ўзгариги, инсонга қулайликлар ратишдан, уни бошқаришга, ҳукмронлик қилишга ўтиб қолиши техноэтик маданиятни ривожлантириш вазифаларини долзарблаштиради.

«Техноген цивилизация инсониятга жуда кўп ютуқлар келтиргандай бўлган эди..., – дейди В.С. Степанов. – Кўпчилик одамлар яхши келажаккабўлган ўз орзу-умидларини шу цивилизация тараққиёти билан боғлаганэдилар. Атиги

ярим аср олдин айнан техноген цивилизация инсониятни ўзиниўзи ҳалок этадиган, жар ёқасига олиб келиб қўядиган глобал кризисга дучорэтишини ҳеч ким ҳаёлига келтирмаган эди»[3]. Ўсиб келаётган ёш авлодвакиллари бугунги куннинг ютуқларидан баҳраманд бўлиш билан бирга унингсалбий таъсирларидан ҳимояланиш жараёнларига нисбатан инновационёндашувни шакллантиришни тақозо қилмоқда. Умуман олганда эса XXI аср бошланишига келиб, нафақат файласуф мутафаккирлар, балки олимлар ҳам глобал инқироз, инсоният ва маданиятҳалокати тўғрисида илмий хулосаларни олдинга сурмоқдалар. Масалан, Кембриж университети математика ва назарий физика кафедраси раҳбарибўлган, Нобель мукофоти совриндори Стивен Хокинг[4] Ер аҳолиси сонининг кескин ортиб кетиши оқибатида инсоният ҳаёти берк кўчага кириб қолганини эълон қилди. Эндиликда, унинг фикрига кўра, инсоният олдида икки йўл ёдро уруши ёки инсоният Ўрта асрлар даврида яшгандек яшашга ўтишиқолди. «Лекин мен пессимист эмасман, шунинг учун фан олимлари бумуаммонинг ечимини топади деб ўйлайман»[2], – деган у.

Табиий фанларда табиат қонунларига тавсиф бериш, табиат кучи ва энергиясини ажратиш ва улардан изчил фойдаланиш имкониятини берувчи шароитлар яратиш, ниҳоят, техника ишланмалари асосида инсон эҳтиёжлари қондирилишини таъминлашга қодир бўлган саноатни яратиш ҳам технологик юксалишнинг бир кўриниши ҳисобланади. Шу билан бирга, техника ва технология тушунчаларини ажратиш ҳозирги даврнинг энг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади. Дарҳақиқат, айрим тадқиқотчилар техника ва технология тушунчаларини айнилаштирсалар,

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ.

ТОШБОЛТАЕВ ФАХРИДДИН ЎРИНБОЕВИЧ
Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик зарурати, инновацион методик фаолиятни йўлга қўйишнинг таълим сифатига таъсири ҳамда тизимни такомиллаштиришнинг ижтимоий аҳамияти тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: методик тайёргарлик, таълим-тарбия, шакл, метод, восита.

Аннотация. В данной статье рассматривается социально-педагогическая необходимость развития методической подготовки будущих учителей, влияние налаживания инновационной методической деятельности на качество образования, а также социальная значимость совершенствования системы.

Ключевые слова: методическое обучение, тренинг, форма, метод, инструмент, способ.

Annotation. This article examines the socio-pedagogical need for the development of methodological training of future teachers, the impact of the establishment of innovative methodological activities on the quality of education, and the social significance of improving the system.

Keywords: methodical training, training, form, method, tool.

Кириш. Таълим тизимидаги замонавий ўзгаришлар, ўқитувчининг методик тайёргарлик ва касбий қобилиятини изчил ва мунтазам ривожлантиришни тақозо этмоқда. Методик тайёргарлик – таълим-тарбия жараёнини самарали ташкил этишнинг шакл, метод ва воситаларини билиш, ўзлаштириш, амалда қўллаш, фаолият натижаларини квалитетриқ таҳлил эта олиш, баҳолаш, илғор халқаро педагогик тажрибаларни ўрганиш, ўқув жараёнини лойиҳалаш, муваффақиятли амалга ошириш кўникмаларидир.

“Методик тайёргарлик” тушунчаси моҳиятини очиб берувчи таъриф ва илмий тадқиқотларни кўриб чиқсак, рус тилидаги илмий адабиётларда “методика” атамаси биринчи марта 1783 йилда Ф.И.Янковичнинг ишларида учрайди.

Тайёргарлик атамаси эса, С.И.Ожегов ва Н.Ю.Шведовнинг изоҳли луғатида қуйидагича талқин қилинади:

1) бирор бир нарса учун зарур бўлган билимларни ўрганиш, шакллантириш;

2) бирор киши эгаллаган билимлар.

Демак, тайёргарлик – таълим жараёни

ва унинг натижасидир. Бунда ўқитиш инсонга таълим бериш мақсадида ёки унинг маълум касбий ихтисосини эгаллаши мақсадида амалга ошириши мумкин. Биринчи мақсадга эришиш аввало маълум билимлар тизимини ва шахсий хусусиятларни шакллантиришни назарда тутати. Иккинчи мақсадда кўпинча касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни шакллантириш орқали эришилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. МДХ мамлакатларида методик тайёргарлигини ривожлантириш, уларнинг касбий фаолиятида педагогик ва ахборот технологиялари интеграциясини йўлга қўйиш, ахборот технологияларининг имкониятларидан педагогик жараённи ташкил этишдаги смарадорлик масалалари С.К.Абдулина, Г.В.Абрамян, В.В.Алейников, К.Ангеловски, Р.С.Арефьев, О.Р.Бадагуева, В.Беспалько, Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, Н.Гомулина, В.В.Давыдов, Н.В.Кузьмина, М.В.Селиверстова, В.Д.Шадриков[1] лар томонидан ўрганилган.

Мамлакатимизда ҳам таълим жа-

раёнига илғор педагогик технологияларни жорий этиш, уларни ахборот технологиялари билан уйғунлаштириш, умуман олганда таълимнинг методик салоҳиятини ошириш масалалари кўплаб олимлар томонидан ўрганилган. Хусусан, А.А.Абдуқодиров, М.М.Арипов, У.Ш.Бегимқулов, Л.В.Голиш, М.Очилов, Э.Н.Сайидахмедов, Д.И.Юнусовалар[2] томонидан инновацион педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг назарий ва методик асослари, Б.С.Абдуллаева, С.Д.Базарова, Н.А.Муслимовлар ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш ва педагогик фаолият смардорлигини ошириш механизмларини такомиллаштириш масалаларини тадқиқ этишган.

Тадқиқот методологияси. Педагогик янгиликларни замонавийлаштириш янгиланаётган жараённинг таркиби ва технологиясини замон талаблари асосида турли такомиллаштиришларни киритиш йўли билан ўзгартиришга қаратилган бўлади.

Ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида фаолият кўрсатаётган касб эгаларининг ўзига хос касбий кўникмаларга эга бўлиши бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятга методик тайёрлашга эътибор қаратилиши лозимлигини белгилайди. Педагог олим Ш.Ураковнинг хулосаларига кўра, “бўлажак ўқитувчиларни инновацион тайёрлаш даврлари генезисида ўқитишнинг қуйидаги усуллари характерлидир: 1) Савтия усули; 2) Жамоа усули; 3) Жадид усули; 4) Синф-дарс усули; 5) Лойиҳалаштиришга асосланган, натижаларга кафолатли эришишга йўналтирилган технологик ёндашув. Мазкур таълим технологиялари бир-биридан прогрессивлиги билан фарқ қилиб, бир-бирига нисбатан янги, инновацион технология ҳисобланади, хусусан, савтия усулига нисбатан жамоа усули, жамоа усулига нисбатан жадид

усули инновацион ва ҳ.к. Ўқитувчиларни тайёрлаш соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотларда илгари сурилган ўқитувчи касбий профессиограммаларининг таҳлили ҳамда жамиятнинг ўқитувчилик касбига қўяётган талаблари асосида педагогик олий таълим муассасалари битирувчисининг сифатлари ишлаб чиқилди”¹. Замонавий педагогика магна шундай анъанавий дарс методикасини ахборот технологиялари билан интеграциялашни талаб этмоқда.

Замонавий педагогикада ўқитувчининг методик тайёргарлигининг натижаси таълим сифатигагина эмас, шахсни тарбиялашга ҳам қаратилганлигидир. Педагогика фанлари доктори Б.Рахимов илмий тадқиқотда касбий маданий муносабатлар тизимини яратиб, уни педагогик амалиётда қўллаш мазмун моҳиятини асослаб берган ва қуйидаги фикрларни билдирган: “Бугунги талабада, айниқса ўқитувчида ҳар иккала муносабатнинг, яъни касбий-маданий муносабатларнинг уйғун ва изчил бўлиши ижтимоий ҳаётнинг эҳтиёжи ҳисобланади”². Бошқа бир олим Н.Муслимов ўзининг илмий излари асосида қуйидаги фикрларни баён этади: “Шахсда касбий сифатларнинг мавжудлиги унинг мутахассис сифатида шаклланганлик кўрсаткичи орқали ифодаланади. ... Мутахаснинг касбий фаолиятини ташкил этиш жараёни маълум босқичларда кетма-кетликда амалга оширилади”³. Яна бир олима, педагогика фанлари номзоди С.Бозорова ўзининг “Олий таълимда касбий- йўналтирилган ўқитиш технологияси” монографиясида методик тайёргарлик ва техно-

¹ Ураков Ш.Р. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг компетент ёндашувга асосланган педагогик тизимини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори автореферати. –Самарқанд.: СамДУ. 2018. –Б. 11.

² Рахимов Б.Х. Бўлажак ўқитувчида касбий-маданий муносабатларни шакллантириш тизими. Тошкент.:Фан. 2005 –Б. 14.

логик ечимга қуйидагича таъриф беради: “Таълим олувчиларда уларнинг бўлажак касбий фаолияти учун муҳим шахсий сифатларни, шунингдек, вазифаси бўйича функционал мажбуриятларни бажаришни таъминлайдиган кўникма ва малакаларни шакллантирадиган технология тушунилади”⁴. Чунки жамиятимизнинг янги ривожланиш босқичда фақатгина ўз мутахассислигини яхши биладиган, тор соҳа билан ихтисослашган кадрни эмас, етук шахс сифатида ўзининг касбий компетентлигини намоён қила оладиган, фуқаролик позициясини ўзининг сиёсий, ҳуқуқий ва иқтисодий билим ва қарашлари тизими билан ҳам кўрсатиб бера олдаган инсонни тарбиялаш ҳамдир. Бу бежиз эмас, чунки барча ижтимоий муносабатлар йиғиндисидан иборат бўлган шахснинг ижодий фаолиятини ривожлантириш, ишга солишнинг янгидан-янги йўллари ва имкониятларини қидириб топмасдан, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириб бўлмайди. Инсоният тараққиётининг турли босқичларида ижтимоий ҳаёт учун энгмуҳим вазифалардан бири – шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви жараёни-ни амалга оширишдир. Бошқача қилиб айтганда, инсоннинг ижтимоий ҳаёти, унинг сиёсий жараёнларда иштирок этиши ва мавжуд сиёсий тузум билан ўзаро муносабатда бўлиши, мафкура ва қонунчилик, маънавий қарашлар вақадриятлар тизимини ўзлаштириб бориши ҳамда ижтимоий-сиёсий ҳаракатларда, жамоатчилик ишларида иштирок этиши ва жалб этилиши жараёнида амалга оширилади. Ўз навбатида, ижтимоий ҳаётга қадам қўйган

³ Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари. Пед.фан док. Дисс... афтореферат. Тошкет.: 2007. –Б.132.

⁴ Бозорова С. Олий таълимда касбий-йўналтирилган ўқитиш технологияси. Монография. Тошкент.: –Б.70.

янги авлоднинг ижтимоийлашуви, жамият ҳаётидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар узлуксизлигини ва ижтимоий тараққиётнинг ворисийлигини таъминлайди. Бу эса, давлат билан фуқаролар ўртасидаги ўзаро муносабатлар мутаносиблиги эришувига имкон беради ҳамда мавжуд тузумнинг барқарор ривожланишини кафолатлайди.

Тахлил ва натижалар. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг методик тизимини ишлаб чиқиш учун қуйидагилар аниқланди:

1. Методик тизимнинг мақсади жамият ва давлат таълим стандартидан келиб чиқиб аниқланади ва у таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадларга бўлинади:

таълимий мақсадга мутахассисликка оид назарий билимларни ўрганиш, уни аниқ амалий фаолиятда қўллаш, педагогик фаолият олиб бориш ва педагогик онгни шакллантириш кабиларни киритамиз. Олий таълим тизимида ўқув режада кўрсатилган ҳар бир фанга оид билимларни ўрганиб бориш жараёнида бу мақсадга босқичма-босқич эришиб борилади;

ривожлантирувчи мақсадга олий таълимда ўрганилган мутахассисликка оид билимларни ўрганиб бориб, бошланғич касбий фаолиятни педагогик маданиятга айлантириш лозимлигини тушуниб етиш, илмий, услубий фикрлаш ва касбий тезкор ҳаракатни ривожлантиришга ўргатиш кабиларни киритишимиз мумкин;

тарбиявий мақсадга талабаларда миллий ва умуминсоний қадриятларни ривожлантириш, педагогик «Мен»нинг шаклланишини таъминлаш кабилар киради. «Мен – ўқитувчиман», «Мен – тарбиячиман» ғояси асосида бўлажак информатика ўқитувчисини тарбиялаш педагогик фаолиятдаги қадриятларни рағбатлантириш, талабаларда намунали ўқитувчи бўлишга рағбат ва мотивация ҳосил қилади”[7]. Де-

ЎСМИР ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК МАЗМУНИ.

ЭВАТОВ САМИНЖОН

Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мазкур мақолада ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришнинг ижтимоий зарурати ва педагогик аҳамияти таҳлил қилинган. Шунингдек, ўсмир ёшларни мулоқот маданиятига тайёрлаш ва уларнинг ижтимоий муносабатларга киришувчанлигини ошириш билан боғлиқ педагогик жараёнларнинг мавжуд ҳолати ва ислоҳ қилиш керак бўлган жиҳатларини ҳам ёритиш мақсад қилинган.

Калит сўзлар: ўсмирлар, коммуникатив компетентлик, мулоқот маданияти, «ёмон хулқлилар».

Аннотация. В данной статье анализируется социальная необходимость и педагогическая значимость развития коммуникативной компетентности учащихся подросткового возраста. Он также призван охватить текущее состояние и аспекты педагогических процессов, которые нуждаются в реформировании в связи с подготовкой подростков к культуре общения и повышением их доступности для социальных отношений.

Ключевые слова: подростки, коммуникативная компетентность, культура общения, "плохие манеры".

Annotation. This article analyzes the social necessity and pedagogical significance of the development of communicative competence of students of adolescent age. It is also intended to cover the current state and aspects of pedagogical processes that need to be reformed in connection with the preparation of adolescent youth in the culture of communication and increasing their accessibility to social relations.

Keywords: adolescents, communicative competence, culture of communication, "bad manners".

Кириш. Мамлакатимизда ҳозирги кунда ёшлар тарбиясига, уларнинг ижтимоийлашув жараёнига давлат раҳбари Шавкат Мирзиёев катта эътибор қаратиб, «биз учун ҳеч қачон кун тартибидан тушмайдиган ўта муҳим масала – бу униб-ўсиб келаётган ёш авлодимиз, фарзандларимиз тарбияси билан боғлиқ. Биз бир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим: ота-она, жамият эътиборидан четда қолган бола оилага қувонч ва фойда ўрнига фақат ташвиш келтиради. Шу боис бола тарбияси, ёшлар билан ишлаш биз учун энг муҳим ва долзарб вазифа бўлиб қолиши шарт»[1], деб таъкидлашларидан ҳам ёшлар сиёсати нақадар муҳим вазифалардан бири эканлигини ангаш мумкин. Мана шундай шароитда ёшларда комуникативлик кўникмаларини ривожлантириш ва бу орқали уларда

мулоқотга киришувчанлик, толерант муносабатлар ўрнатиш қобилияти ва боғрикенглик туйғуларини ҳам ўстириш мумкин бўлади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ғарб мамлакатларида ўқувчи-ёшларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришга доир тадқиқотлар М.Бубер, Л.Ботчева, Ф.Деламаре, А.Дистервег, Дж.Дюуи, А.Маслоу, Ж.Пиарже, Ж.Бивин, Ж.А.Грэхем, Ж.Равен, Д. Шонларнинг илмий изла-нишларида ўқувчиларда коммуникатив компетентлиликни шакллантиришнинг ижтимоий-маданий, педагогик-психологик ва лингвистик жиҳатлари очиб берилган. Шунингдек, мазкур олимларнинг тадқиқот ишларида ёшларда мулоқот маданиятини шакллантириш ва уларнинг ижтимоий муносабатларга фаол кириши-

шига таъсир кўрсатувчи омиллар таҳлил қилинади.

МДХ мамлакатларида ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг турли малака ва кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик йўллари ва механизмларини Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, В.В.Давидов, Н.В.Кузьмина, Е.Н.Линов, И.Я.Лернер, А.К.Маркова, Н.Д.Никандров, С.Л.Рубинштейн, Ю.Н.Емельянов, В.А.Кан-Калик, С.Л.Братченко, А.Н.Ивашов, В.Гришина, У.Томас, А.А.Бодалёв, А.И.Донцов, Ю.М.Жуковлар томонидан ўрганилган.

Тадқиқот методологияси. Психологик адабиётларда ўсмир ёши 5-8-синфларга тўғри келиши қад этилган. «Ўсмирлик даври чегаралари тахминан 11-12 ёшдан 14-15 ёшгача бўлган даврни қамраб олади, лекин ўсмирлик ёшига ўтиш 5-синфга ўтиш билан мос тушмаслиги ва бир йил олдин ёки кейин содир бўлиши мумкин. Ўсмирлик даврининг алоҳида вазияти унинг номларида ифодаланади: «ўтиш», «кескин ўзгарувчан», «мушкул», «танқидий». Уларда бу ёшда содир бўладиган ривожланиш жараёнларининг мураккаб ва муҳимлиги қайд этилган. Бу ҳаётнинг бир даврдан бошқасига ўтиш билан боғлиқ. Инсон ривожланишининг барча йўналишлари бўйича (жисмоний, ақлий, руҳий, ахлоқий, ижтимоий) катта сифат ва миқдорий ўзгаришлар рўй беради»[2]. Бу даврдаги психологик ўзгаришлар ва ижтимоий муносабатлар ҳам кенгайиб боради. Шу билан бирга ўсмир ёшларда ақлий салоҳияти ва ахлоқий муносабатларида шахсий позициялари ҳам шаклланиб боради. Ўсмир ёшларнинг бу даврдаги руҳий ва жисмоний ўзгаришлари жараёнида коммуникативлик кўникмаларига тайёрлаш ва таъсир ўтказиш самара беради. Уларда ижтимоий муносабатлар-

даги фаоллик, мулоқотга киришувчанлик ҳамда бағрикенг ва толерант мулоқот маданияти шаклланади.

Шу билан бирга ўсмир ёшларда ўзини англаш жараёнини тўғри йўналтирилганлиги, ўз “мен”ини англашга қаратилган таълим сифатининг юқорилиги ўзидаги индивидуал хислатлар ва сифатларни фарқлаб бориш имкониятини яратади. «Ўсмир шахси ривожланишнинг муҳим омили – унинг шахсий фаоллиги – шахсият, ўзини эътироф этиш ва аниқлаш жараёни фаол кечади – бироқ бу жараён бир текис эмас. Бир томондан ўсмирларда «катталиқ» намоён бўла бошлайди, бошқа томондан эса ҳали «болалиқ» қолади. Ўсмирларнинг ривожланишининг умумий йўналишлари турлича бўлиши ва ҳар бир йўналиш кўплаб вариантларга эга бўлиши мумкин. Бу масала муҳим педагогик аҳамиятга эга»[2]. Бу эса уларда ўзини катталардек тутиш, ўзидан кичиклардан узоқлашиб катталар билан мулоқот қилиш, уларни эшитиш ва уларни даврасида бўлиш истакларини юзга келтиради. Шу билан бирга уларнинг шахсиятидаги ва жинсий ўзгаришлари ҳам уларнинг хулқ-атвориغا, коммуникатив кўникмаларига таъсир кўрсатади. Бу даврда ўсмирларни руҳий барқарорлиги ва мувозанатини бузиб қўймаслик керак бўлади. «Ўсмирлик ёшида муҳим ўзгаришлар рўй беради, улар организмнинг жисмоний ўсиш ва биологик вояга етиши билан боғлиқдир. Организм ўсишидаги сакрашлар, эндокрин тизимдаги ўзгаришлар, гипофиз фаолиятидаги фаоллик, жинсий вояга етиш, юрак, мушак, бутун организмнинг мустаҳкамланиши инсоннинг психик, ақлий ва руҳий ўсишида муҳим ўзгаришларга олиб келади. Шунга қарамай, ўсмирлик давридаги «танглик»ни тушунтиришдаги назарий фикрлар

тараққиёти шундай умумлашмани юзага келтирадики, унга кўра, ўсмирлик даврининг намоён бўлиши ва ўтиши ҳаётдаги ижтимоий шарт-шароитлар, ўсмирнинг ривожланиши, унинг катталар оламидаги мавқеига боғлиқ»[2]. Демак, ўсмирнинг ривожланиш давридаги шарт-шароитлар, ижтимоий муҳит ва унга таъсир кўрсату-чи омиллар бунга таъсир кўрсатади.

Педагогикага оид дарслик ва қўлланмаларда таълим - ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро бир-галикдаги ҳамкорлик фаолияти, бир-бирларига ўзаро ижобий таъсир воситаси сифатида талқин қилинади. Бирок, бу фаолиятнинг ижтимоий-психологик тизими ҳамма вақт ҳам эътиборга олинмайди. Бу ўринда ҳам қатор муаммолар юзага келадики, улар таълим ва тарбиянинг мазмун ва методик аспектига салбий таъсир қилиши мумкин. Ўзаро ҳамкорлик ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ижтимоий-психологик бирлиги-ни кўзда тутаяди. Дарс жараёнида кўп ҳолатларда бунга эътибор берилмайди[3].

Умумтаълим мактаблари ўқитувчиларининг педагогик мулоқоти тизимида кўпинча, у ёки бу ўқувчининг идрок этиши, тафаккури бир қолипда шаклланади, ўқитувчи кўз ўнгида улар барқарор психологик мулоқот объектига айланадилар. Мабодо, ўқувчи ўқитувчининг кўз ўнгида «ёмон хулқилар» қаторига кириб қолса, бу ўқитувчининг унга нисбатан мулоқот амалиётига таъсир ўтказаяди.

Ўсмирнинг соғлом тафаккурга эга бўлишида унинг тафаккурида индивидуал хусусиятларнинг таркиб топиши муҳим аҳамият касб этади. «Ўсмирлар муаммосига эътиборни кучайтириш зарурлигининг асосий сабаблари:

- фан ва техника ривожланиши натижасида маданият, санъат ва адабиётнинг

таъсири, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларнинг ўзгараётгани;

- оммавий ахборот қўламининг кенгайиши туфайли ўсмирлар онглилиги даражасининг кўтарилгани;

- ўсмирларнинг жисмоний ва ақлий камолоти жадаллашгани;

- ўсмирлар билан ишлашда ғоявий-сиёсий, ватанпарварлик ва байналмилал тарбияга алоҳида ёндашиш зарурлиги;

- ошкоралик, ижтимоий адолат, демократия муаммоларининг ижтимоий-хаётга чуқур кириб бораётганлиги;

- ўқувчилар учун мустақил билим олиш, ижодий фикр юритиш, ўзини-ўзи бошқариш, англаш, баҳолаш ва назорат қилишга кенг имконият яратилгани»[4]. Демак, ўқувчиларнинг илмий дунёқараши, тафаккурини ривожланиб бориши уларда мулоқот маданиятини ривожланишига ва фаол муносабатларга киришувчанлик кўникмалрини шаклланишига олиб келади.

Ўқувчилар билан бўлажак мулоқотни моделлаштиришнинг муҳим шарти ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро эмоционал бирлиги бўлиб, бу ўқитувчига дарснинг қуйидаги эҳтимолий муҳитини олдиндан кўра билиш имкониятини беради:

- бўлажак дарсда ўқувчилар жамоаси билан рўй бериши мумкин бўлган турли вазиятларни олдиндан кўра билиш;

- ўқувчилар билан ўзаро демократик ва эркин муносабатнинг турли даражаларини ташкиллаштириш, уни ривожлантириш истиқболларини белгилаш;

- дарсда ўқувчиларнинг билишга бўлган қизиқиши ва ижодий кайфиятини вужудга келтириш.

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришни ўқув жараёни иштирокчилари-

БЎЛҒУСИ ИҚТИСОДЧИЛАРДА АНАЛИТИК ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

НАЗАРОВА ГУЛСАНАМХОН АБДУРАХМОНОВНА
Фарғона политехника институти мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришнинг педагогик зарурати, бугунги олий таълим муассасаларида иқтисодий тафаккурни ривожлантиришнинг мавжуд ҳолати ва камчиликларни баратарф этиш имколнийатлари ва ечим йўллари таҳлил қилинган. Шунингдек, бўлажак иқтисодчиларни тайёрлашнинг инновацион йўллари ва замонавий талабларини уйғунлаштиришдаги истиқболли вазифалар тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: аналитик тафаккур, иқтисод, иқтисодий тафаккур,

Кириш. «Замонавий тафаккур усули қандай аталишидан қатъий назар, бунёдкор ғояларга камарбаста бўлмоғи, вайронкор ғояларга асосланган мафкураларнинг асл мақсад муддаоларини ўз вақтида англаб олиши, бу борада оқни оққа, қорани қорага ажратишда одамларга ёрдам бериши лозим. Замонавий тафаккур усули ходисаларнинг ҳамма томонлари ва алоқасини эътиборга олмайдиган усулларга қарши бўлмасдан, балки муҳим хусусият ва ҳал қилувчи омилларни ажрата олмасдан турли алоқа ва муносабатларни механик равишда қўшувчи усулларга ҳам қаршидир»[1]. Худди шундай ёндошиш инсон билиши ва амалий фаолияти муваффақиятининг асосий шартидир.

Аналитик тафаккур услуги фақат айтиш мумкин бўлган нарсага чегара ўрнатиш масаласидагина қарши бўлган. Мантиқий тузилган тилда, метафизик гаплар шакланган бўлиши мумкин эмас, негаки унда янглишишга олиб келадиган ҳеч нарса бўлмаслиги керак. Муаммо моҳияти шундаки, киритилаётган ўзгартиришлар жуда осон тушуниладиган, аввал олинган маълумотлар билинмас бўлиши керак. Яъни аналитик тафаккур услуги мантиқий парадоксларни гапларни истисно қилиш йўли билан тушунтиришга

мойил.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Аналитик тафаккур масаласи кўплаб хорижлик олимлар томонидан, хусусан, Д.Руста, Х.Глока, Д.Мак-Ши, С.Шумейкер, Ян Фан, В.Хутмахер, Ж.Хурлей Патрик, М.Салмон, Роберт Ж.Фогелинларнинг тадқиқотларида мантиқий, танқидий фикрлаш ва аргументларни исботлаш методикаси масалалари баён этилган. Юқорида қайд этилган олимлар ва мутахассисларнинг асарлари, тадқиқот ишлари ва нашрларида билдирилган фикрлар тадқиқот ишини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этди.

МДХ мамлакатлари доирасида ҳам аналитик тафаккур масаласига доир бир қанча тадқиқотлар олиб борилган. Уларга Ю.В.Курносов, Л.С.Выготский, А.М. Матюшкин, К.М.Романов, Ж.Туленов, О.В.Игракова, В.А.Егоров, М.П.Целикова, А.В.Евтушенко, И.М.Войтик, С.В.Пигузова, С.И.Гильманшина, Д.В.Иванов каби олимларнинг аналитик фалсафа ва педагогикага доир изланишларини мисол қилиб келтириш мумкин.

Тадқиқот методологияси. «Замонавий тафаккур усули қандай аталишидан қатъий назар, бунёдкор ғояларга камарбаста бўлмоғи, вайронкор ғояларга

асосланган мафкураларнинг асл мақсад муддаоларини ўз вақтида англаб олиши, бу борада оқни оққа, қорани қорага ажратишда одамларга ёрдам бериши лозим. Замонавий тафаккур усули ҳодисаларнинг ҳамма томонлари ва алоқасини эътиборга олмайдиган усулларга қарши бўлмасдан, балки муҳим хусусият ва ҳал қилувчи омилларни ажрата олмасдан турли алоқа ва муносабатларни механик равишда кўшувчи усулларга ҳам қаршидир»[1]. Худди шундай ёндошиш инсон билиши ва амалий фаолияти муваффақиятининг асосий шартидир.

Аналитик тафаккур услуги фақат айтиш мумкин бўлган нарсага чегара ўрнатиш масаласидагина қарши бўлган. Мантикий тузилган тилда, метафизик гаплар шакланган бўлиши мумкин эмас, негаки унда янглишишга олиб келадиган ҳеч нарса бўлмаслиги керак. Муаммо моҳияти шундаки, киритилаётган ўзгартиришлар жуда осон тушуниладиган, аввал олинган маълумотлар билинмас бўлиши керак. Яъни аналитик тафаккур услуги мантикий парадоксларни гапларни истисно қилиш йўли билан тушунтиришга мойил.

Аналитик тафаккурни ривожлантиришда кўр-кўрона, догматик равишда эмас, онгли танқидий тафаккурнинг аҳамияти катта. Бунда аввало шуни таъкидлаш жоизки, айнан аналитик фикрлаш танқидий тафаккур тараққиётининг энг олий намунасидир. Демак, ана шу аналитик тафаккурнинг ривожланишидаги турли қарашлар, ёндошувлар, концепциялар орасидаги зиддиятлар мавжудлигига эътибор берилса, талабада танқидий тафаккурни ривожлантириш унча қийин муаммо эмас.

Аналитик тафаккурни ривожлантириш учун аввало ушбу тафаккурнинг

ўзи қандай бўлишини аниқлаб олишимиз керак. Аслида, асл аналитик тафаккурда скептицизм элементлари бўлиши зарур. Масалан, «Пиррон асос солган скептицизмнинг танқидий тафаккур тараққиёти учун аҳамияти беқиёс бўлган. Ваҳоланки, танқидий тафаккурнинг шаклланиши нафақат иқтисодчи учун, балки ҳар қандай кишининг кундалик ҳаёти учун ҳам жуда катта аҳамиятга эга. Зеро танқидий тафаккури шаклланган кишини ҳеч ким ўз “қўғирчоғи”га айлантира олмайди ва у ўз ҳаётида бошқаларга нисбатан кам хатога йўл қўяди. Лекин, танқидий тафаккур нималигини тушуниш борасида катта чалкашликлар ҳам мавжуд. Бу чалкашликлар орасида энг ёмони кишининг бу танқидни фақат ташқарига қаратиб, ўзининг хато ва камчиликларини кўра олмаслигидадир. Шу каби камчиликларга йўл қўймаслик учун ва талабадан салбий маънодаги “софист” (демагог, сафсатабоз) келиб чиқмаслиги учун»[2] танқидий тафаккурнинг асосий хусусиятларини аниқлашга тайёрлаш зарур.

Танқидий тафаккур муайян аҳборотни ўзгалар фикридаги хато ва камчиликларни излаб топиш мақсадига эмас, балки уни таҳлилий ўрганишга йўналган тафаккурдир. Шунга кўра чинакам, олий маданият доирасидаги танқидий тафаккур куйидаги жиҳатларни ўз мазмунига камраб олади:

ўз фикрига қарши турган янги фикр ва ғоялар учун очиқлиги;

ўз фикр ва қарашларида хатоларга йўл қўймасликка, борларини бартараф этишга интилиши;

турли фикрлар орасидан тўғри ва нотўғриларини тарафкашлик қилмасдан, яъни объектив равишда фарқлашга интилиши;

ўзи тушуна олмаган масала юзасидан

танқидий фикр билдирмаслик, тушунмаслигини тан олиш;

фикрдаги асосланган ва асосланмаган хатоларни фарқлаш ва ҳ.к. Албатта, кишида билимга кучли қизиқиш бўлса, унда танқидий тафаккур маданияти ҳам интуитив яхши шаклланган бўлади. Лекин талаба характерида олдиндан шаклланган ўз шахсини кўз-кўз қилишга, мақтанишга мойиллик, кибр каби иллатлар аналитик тафаккурни ривожлантириш учун жуда зарур бўлган асл танқидий тафаккурнинг шаклланиши йўлида катта тўсиқ бўлади.

Бўлажак иқтисодчиларда ривожлантириш талаб этилаётган аналитик тафаккур мураккаб фикрлаш услуги бўлиб, унинг шаклланиши ахборотни пассив қабуллашдан бошлаб муайян муаммолар ечимига мустақил келишга қадар турли босқичларни босиб ўтади. Танқидий тафаккур асл маънодаги талабаларда кучли ривожланган бўлади. Демак, биз ўз талабаларимизни юксак аналитик тафаккурга эга мутахассислар сифатида тарбиялай олишимиз учун унда аввало танқидий фикрлаш қобилиятини уйғотиш ва ривожланиш учун шарт - шароит яратишимиз керак. Бунда педагогнинг маърузаларидаги танқидий рух, тафаккур тарзи энг муҳим ва зарурий шарт-шароит, замин, асос бўлиб хизмат қилади.

Лекин танқидий тафаккур осон ва тез эмас, балки муайян босқичларни босиб ўтадиган мураккаб назарий ва дидактик жараён бўлгани учун педагогдан муайян методик тайёргаликни тақозо этади. Педагогик жараёнда танқидий тафаккурни шакллантириш асосан қуйидаги босқичлардан ташкил топади:

танқидий тафаккур учун шарт-шароит, замин яратиш.

танқидий фикрлашга таклиф этиш.
материални танқидий англаб етиш.

Бугунги кун таълим аналитик тафаккурга урғу бериш орқали бўлажак кадрларда қуйидагиларни ривожлантиришни мақсад қилмоқда:

Ақлнинг пешқадамлиги белгиланган муддатда кўпчилик ўйлаб кўришга улгурмайдиган муаммолар бўйича бир эмас, балки бир неча ечимларни кўрсата олиш ҳамда уларнинг барчасининг ўзига хос салбий ва ижобий томонларини асослаб бера олиш қобилиятидир.

Тафаккурнинг эгилувчанлиги жамиятда қабул қилинган ва анъанавий мавжуд бўлган, аслида тўғри деб ўйланган шаблон йўналишлар ва тамойилларнинг замонавий тараққиёт учун жавоб бера олмай қолганлигини англаш, янги йўналиш ва чораларни сезиш, уларни тафаккур қила олиш ва шакллантира билиш, ўз фаолиятини янгидан қура олиш ва масала ечимининг янги йўналишларига ўзини сафарбар эта олишдир.

Прогноз, башорат қила олиш эса ўз соҳаси ривождаги истиқбол ўзгаришлар моҳияти, келиб чиқиш сабаблари ва юзага келиш муддатларини тафаккур тахлили орқали олдиндан англаш тафаккури ҳисобланади. Масалан, меҳнат унумдорлигининг кўтарилиши ва пасайиши, конъюнктура ёки бозорнинг ўзгариши ҳамда мазкур ўзгаришларнинг соҳага бўлган таъсири, нархларнинг кўтарилиши ва пасайиши ва ҳоказо.

Тахлил ва натижалар. Аналитик тафаккур услуги билувчи субъектнинг дунёқарashi ва методологик принциплар характери билан узвий боғлангандир. Шунинг учун дунёқараш ва методнинг ўзгариши, тафаккур усулининг ўзгаришига олиб келади. Бинобарин, тафаккур усули шаклланиш жараёнида метод ва дунёқарашга акс таъсир этади, илмий билиш соҳасида у ёки бу вазифани ҳал

БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

ПАРМОНОВ АКМАЛ АБДУПАТТАЕВИЧ

Т Қўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларига мотивацион ёндашувлар ва муносабатлар тизимини яратиш ва шу асосида акмеологик мотивацияни шакллантиришнинг ижтимоий зарурати, педагогик асослари ва психологик омиллари тадқиқ этилган. Мақола мавзусини очиб бериш мақсадида хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий ишланмаларидан фойдаланилди.

Калит сўзлар: жисмоний тарбия, акмеологик тарбия, жисмоний тарбия ўқитувчи, дунёқараш ва тафаккур.

Аннотация. В данной статье рассматривается социальная необходимость, педагогические основы и психологические факторы создания системы мотивационных подходов и взаимоотношений для будущих учителей физической культуры и, на основе этого, формирования акмеологической мотивации. Для раскрытия темы статьи были использованы научные разработки зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова: физическое воспитание, акмеологическое образование, учитель физической культуры, мировоззрение и мышление.

Annotation. This article examines the social necessity, pedagogical foundations and psychological factors of creating a system of motivational approaches and relationships for future physical education teachers and, on the basis of this, the formation of acmeological motivation. In order to reveal the topic of the article, scientific developments of foreign and domestic scientists were used.

Keywords: physical education, acmeological education, physical education teacher, worldview and thinking.

Кириш. Бугунги кунда бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларига мотивацион ёндашувлар ва муносабатлар тизимини яратишнинг ижтимоий-педагогик зарурати ортиб бормоқда. Бу эса уларни ўқитиш, кадр сифатида тайёрлаш тизимини такомиллаштиришни долзарб вазифага айлантормоқда. Шу маънода бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини замон талабалари асосида ўқитиш, касбий билим ва кўникмаларини ривожлантириш, ижодий ёндашув асосида инновацион фаолиятга тайёрлаш эҳтиёжини юзага келтирмоқда.

Замонавий шароитда жисмоний ҳаракатлар улуши камайиб бораётганлиги боис жисмоний тарбия соҳасида юқори малакали мутахассислар тайёрлаш таъ-

лимнинг барча турлари учун муҳим масалалар сифатида тобора долзарблашиб бормоқда. Замонавий жисмоний маданият таълими маълум маънода жамиятнинг юқори малакали жисмоний тарбия мутахассисларига бўлган объектив эҳтиёжи ва битирувчиларнинг амалий-касбий тайёргарликлари ўртасидаги мавжуд қарама-қаршилиқлар билан боғлиқ муаммоли вазият билан ифодаланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ғарб мамлакатларида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш, уларнинг касбий кўникмаларини ривожлантириш, инновацион-мотивацион ёндашувлар асосида таъсир ўтказишнинг педагогик-психологик асосларига доир тадқиқотларни Voele

de Raad, Gregory K. Patton, Wendell R. Gager, S.D. Brookfield, L.M. Kulikova, R.M. Milgram, Seligman M.E.F., Vaillant G.E., Zullow H.H., Oettingen G., Drapeau Patti, Albert Bandura, Richard Walters, Louis Cohen каби олимларнинг олимлар томонидан олиб борилган.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) мамлакатлари олимларидан Н. Гумилев, С. Городецкий, А. Ахматова, Б. Г. Ананьев, А. М. Деркач, А. С. Глинский, Л. Г. Грибенюк, К. М. Луликова, И. И. Проданов, П. И. Третьяков, З. М. Уметбаев, Т. В. Зобница, Н. В. Курбет, А. М. Леонтьев, Г. В. Миронова, В. П. Медведевлар томонидан жисмоний таълимни ислоҳ қилиш, кнга янгича методология асосида ёндашиш, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида касбий-акмеологик мотивацияни ривожлантириш масалалари ўрганилган.

Тадқиқот методологияси. Замоनावий педагогика бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчисининг касбий билим ва кўникмаларини ривожлантириш, уларда янгича дунёқараш ва тафаккурни тарбиялаш ҳамда жисмоний таълим сифати ва самарадорлигини оширишда уларнинг касбий компететлигидан юқори даражада фойдалана олишда мотивацион ёндашувдан фойдаланиш, мотивацион фаолиятни юзага келтириш ва шу асосда ижтимоий ўзгаришларга эришиш мақсад қилмоқда.

Жисмоний тарбия – соф спорт мусобақаларидан иборат бўлган жараёнгина эмас, балки ушбу тарбия орқали ёшларда ахлоқий иродавий хислат ва фазилатлар таркиб топтирилишидир. Жисмоний машқларни бажариш давомида ёшларда ирода, тезлик, чакқонлик, чидамлилиқ тарбияланади, уларнинг соғлиги му-

стаҳкамланади, иш қобилиятлари, ақлий фаоллиги оширилади, жасурлик, ҳалоллик, қатъийлик, мустақиллик каби ахлоқий хулқ меъёрлари таркиб топади, етуклик сари қадам ташланади.

Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида ўз касбининг моҳир устаси бўлишга, профессионал фаолиятни йўлга қўйишга мотивацияни шакллантириш, уларни ички мотивларини касбий фаолият самарадорлиги учун йўналтириш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Мотивация – мотивларнинг ҳаракатланиш жараёни, инсонни асосий фаолиятга ундовчи мотивлар йиғиндиси. Мотив эса французчадан таржима қилинганда, ундовчи куч, сабаб деган маънони билдиради. Педагог олимлардан Э. Ғозиев ва Р. Асомовалар таъкидланганидек, мотив ва мотивация тизими шахснинг фаолияти, муомаласи, хатти-ҳаракатининг ички регуляцияси функциясини бажариб, эҳтиёжини қондириш, хоҳиш-истак, эзгуният, орзу-тилак, майл, ҳис-туйғу, установка, идеал, имон-эътиқод, виждон, мақсад кўя олиш ва бошқаларни амалиётда рўёбга чиқаришнинг бош омили ҳисобланади[1]. Рус олими А. Н. Леонтьев фикрича, шахсни мотивацион муҳити бутун ҳаёти давомида ривожланиб борадиган яхлит тизим ҳисобланади. У ўз иерархиясига эга ҳаракатланувчи ҳисобланиб, эҳтиёжлар предметини ҳамда индивид ҳолатини намоён этади[2]. Шундай экан, инсон онг остида турли хил эҳтиёжлар мавжуд бўлиб, бу эҳтиёжлар инсон хатти-ҳаракатларини, унинг ташқи фаоллигини шакллантирадиган мотивацияга айланишини[3] англатади.

Мотив - инсон фаолиятида муайян мақсадни бажаришга сабаб бўлувчи омил, ваз. Мотив шахсни ҳаракатга ва фаоли-

ятга ундовчи, эҳтиёжнинг юксак шакли сифатида пайдо бўлувчи ички туртки ҳисобланади. Эҳтиёж ва инстинкт, майл ва ҳиссиёт, идеал ва бошқа мотивлар жумласига киради. Ҳозирги замон психологиясида мотив атамаси субъектни фаоллаштирувчи турли ҳодиса ва ҳолатларни ифодалаш учун қўлланади. Хатти-ҳаракат ва фаолият мотивларининг мажмуаси мотивация дейилади[3]. Демак, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш тизимини такомиллаштиришда уларни касбий ривожланиш учун мотивларни шакллантиришга эътиборни қаратиш, инновацион методикани ишлаб чиқишдир.

Мотив эҳтиёж негизида вужудга келади ва шаклланади. Эҳтиёжнинг барқарорлашуви мотивациянинг самарали шаклланишини таъминлайди. Ҳаракат фаолиятнинг таркиби бўлганлиги туфайли у фаолиятнинг мақсади ва мотиви орқали бошқарилади. Баъзан «мотив» тушунчасини «эмоция», «мақсад», «установка» атамалари билан алмаштириш ҳоллари учрайди. Гоҳо туртки, қўзғовчи, ундовчи тушунчалари билан айнанлаштирилади[4]. Шунинг учун ҳам, бўлажак жимоний тарбия ўқитувчиларида ўзининг касбий фаолиятини тўғри йўлга қўйиш, ундан мавафақиятга эришишга ички ундов, эҳтиёжни шакллантириш ва шу асосда уларни йўналтириш талаб этилади.

Ғарб психологиясида мотивациянинг икки хил кўриниши ва уларнинг ўзига хос белгилари чуқур ўрганилган. Булар – экстренсив (ташқи шарт-шароитлар ва ҳолатларга боғлиқ) ва интрэнсив (шахс диспозициялари – эҳтиёжлар, установкалар, қизиқишлар, майллар, истаклар билан боғлиқ бўлган ҳолда пайдо бўла-

диган) мотивациялар. Бу йўналишдаги мунозаралар Х.Хекхаузеннинг “Мотивация ва фаолият” китобида ўз аксини топган.

Олим Х.Хекхаузен мотивациянинг 6 та тамойилини яратди. Биринчи тамойил бўйича интрэнсив мотивлашган хатти-ҳаракатлар очлик, чанқоқлик, оғриқдан қочиш сингари жисмоний эҳтиёжларнинг қондирилишига йўналмаган. Бу йўналишда иш олиб борган олимларнинг таъкидлашича мазкур эҳтиёжлар организм томонидан бузилган гомеостазни тиклашга хизмат қилишмайди. Бироқ ташқи хатти-ҳаракатларида уларни тузатиш мумкин бўлади. Биринчи тамойил бўйича мотивлашган хатти-ҳаракатлар мақсадсиз фаоллик сифатида талқин қилинади. Ўйин фаолиятини тадқиқ қилган олим Е.Клингер ўйин фаолиятини интрэнсив мотивация асосида мақсадсиз йўналтирилган ҳаракат деб атайди. Р.Уайт бўйича атроф-муҳит билан ўзаро таъсир жараёнида индивид томонидан энг катта фаолликлар ҳаракатчанлик мотивацияси деб аталади. Бу фикрга америкалик олим Марк Ружнес қўшилади ва фаолият дастлабки босқичларини интрэнсив, натижага яқин босқичларини экстрэнсив деб ҳисоблайди.

2. Бирор фаолият мотивацияси ҳам интрэнсив, ҳам экстрэнсив мотивлашган хулқ-атвордан иборатдир.

3. У ёки бу хатти-ҳаракатлар фаолиятнинг баъзи оптимал даражасини сақлаб туриш ёки тайёр ҳолатда тутишга йўналган мотивация деб ҳисобланади.

Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида акмеологик мотивацияни шакллантиришда уларда касбий фаолиятда мувафақиятга эришиш мотивацияси омилнинг аҳамияти юқори ҳисоблана-

ди. Ўтган аср бошларида олим Д.С.Макклелланд муваффақият мотивациясининг индивидуал сифат ўзгаришларини юзага келиш фарқларини аниқлашга қаратилган Тематик Апперцептив Тест (ТАТ) методикасини ишлаб чиқади. У муваффақият мотивациясининг икки тури муваффақиятга эришиш ва мағлубиятдан қочиш мотивацияларини аниқлаган. Кейинчалик ушбу методика Х.Хекхаузен, В.Майер, Л.Кеммлер томонидан модификация қилинган. Х.Хекхаузен энг муҳим даражадаги фаол фаолият ва муваффақият мотивациясини ўзаро боғлиқлик характерини аниқлаб, учта муҳим мотивацион векторни кўрсатади:

Индивид олдида турган вазифани шахс учун муваффақиятлиги ва қийинчилигининг эҳтимоллари тўғрисидаги индивидуал субъектив тасаввур;

Субъект учун вазифанинг аҳамиятлилик даражаси, шу билан бирга қўллаб-қувватлашга ва ўзига нисбатан баҳони оширишга бўлган интилиш кучи;

Шахсни муваффақият ва муваффақиятсизлик учун масъулиятни ўзига, бошқа инсонларга ва вазиятга адекват боғлашга мойиллиги[5]. Демак, бўлажак ўқитувчиларда ҳам акмеологик мотивацияни ҳосил қилишда мазкур векторларни ўрни юқори ҳисобланади. Бунда йпсихологик омилларни аниқлаш ва уларнинг ечимини педагогик асосларини ишлаб чиқиш бугунги олий таълим олдидаги долзарб вазифалардир.

Тахлил ва натижалар. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини инновацион ёндашувлар асосида акмологик мотивацион фаолиятга йўналтиришда улардаги фаоллик ва таълимий зўриқишни ҳисобга ҳам ола билиш лозим. Бошқа бир олимлар П.Фресс ва Ж.Пиаже фи-

крича, фаолиятни амалга ошириш учун, етарли даражада мотивация бўлиши зарур. Бироқ, мотивация ўта юқори бўлса, фаоллик ва зўриқиш даражаси ошади ва бу ўз ўрнида фаолият, хатти-ҳаракат самарадорлигини ёмонлашишига сабаб бўлади. Шу нуқтаи назардан мотивациянинг ўта юқори даражаси фаолиятда салбий ҳолатларга олиб келиши мумкин бўлган негатив эмоционал таъсирлар: стресс, ҳаяжон, зўриқишни келтириб чиқариши мумкин. Бундан кўринадики, мотивациянинг ўта юқори даражаси ҳар доим ҳам энг яхши жиҳат ҳисобланмайди[7]. Бошқа бир олим Д.Макклелланд муваффақият мотивацияси билим олиш натижасида етуклик даврида ҳам ривожланиши мумкинлигини тушунтиради. У инсонлардаги муваффақият мотивациясини намоён этувчи куйидаги хислатларни кўрсатади:

- муваффақият мотивациясининг максимал шароитидаги фаолият устуворлиги, яъни ўртача даражадаги вазифаларни бажариш;

- муваффақият мотивацияси ҳар доим ҳам юқори натижаларга олиб келмайди. Шунингдек, юқори кўрсаткичлар доим ҳам муваффақият мотивациясининг фаоллашган натижаси ҳисобланмайди;

- қандайдир фаолиятни амалга оширишда ўзига шахсий жавобгарликни олиш масъулияти. Хавф-хатар даражаси аниқ ёки ўртача бўлган вазиятлар, шароитлар борки, муваффақиятга эришишда тасодифлар роль ўйнамайди.

- ўз фаолиятида эришган натижалари ҳақида етарлича фикр билдиришни афзал кўради;

- инсон янгиликларга интилувчан бўлганлиги учун вазифаларни бажаришнинг янгича, самарали йўлларини излаб

топишга ҳаракат қилади.

Хулоса. Демак, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида инновацион мотивацион фаолиятга йўналтиришда улардаги мувафақиятга эришиш истаги,

эҳтиёжи ва шахсий масъулиятни тўғри мувозанатлай олиш кўникмаларини шакллантириш ҳам долзарб вазифалардан биридир.

Использованная литература:

1. Асомова Р.С. Касб танлаш мотивацияси ва унинг динамикаси: Автореф. псих. фан. ном. ... дисс. – Тошкент.: 2002. –Б. 28.
2. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. Москва.: 2000. –С. 68.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. Москва.: 2005. –С. 39.
4. [https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_\(psixologiyada\)](https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_(psixologiyada))
5. Психология мотивации и эмоций /Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М В. Фаликман. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 704 с.
6. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения/Х.Хекхаузен. – СПб.: Речь, 2011. с.240
7. Экспериментальная психология/ Под.ред. П.Фресса и Ж.Пиаже. М.: 1975.

БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА УНГА ЯНГИЧА ЁНДАШУВЛАР.

АБДУЛЛАЕВ ОЙБЕК ҚУРБОНОВИЧ

Қўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация. Мақолада бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва унга янгича ёндашувлар ҳақида сўз боради. Мақола мавзусини ёритиш мақсадида хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий ишланмаларидан фойдаланилган.

Калит сўзлар: жисмоний тарбия, жисмоний маданият, акмеологик тарбия, соғлом турмуш тарзи, спортни оммалаштириш.

Аннотация. В статье рассматривается совершенствование системы подготовки будущих учителей физической культуры и новые подходы к ней. Для освещения темы статьи были использованы научные разработки зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова: Физическое воспитание, физическая культура, акмеологическое образование, здоровый образ жизни, популяризация спорта.

Annotation. The article discusses the improvement of the system of training future physical education teachers and new approaches to it. Scientific developments of foreign and domestic scientists were used to cover the topic of the article.

Keywords: Physical Education, Physical Culture, acmeological education, healthy lifestyle, popularization of sports.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги «Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПФ-5924-сон Фармонида ҳам «жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имкониятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитацияси учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида»[1] кўплаб чора-тадбирлар белгиланаётганлиги қайд этилган ҳолда «жисмоний тарбия ва спорт соҳасида аҳоли соғлиғини мустаҳкамлашга кўмаклашадиган аниқ дастурларни амалиётга жорий этиш, ёшларни спортга кенг жалб қилиш ва улар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш, спорт турлари бўйича юқори натижаларни таъминлайдиган

маҳоратли спортчилар билан миллий терма жамоаларни шакллантириш ва тренерлар учун кўшимча шарт-шароитлар яратиш зарурати»[1] ҳам алоҳида таъкидлаб ўтилган. Бу орқали жамиятни соғломлаштириш, инсонларда соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, шу билан бирга ёшларнинг жисмоний имкониятларини ошириш ва спорт турларидан ўзини намоён қилишга қаратиш вазифалари устуворлик касб этмоқда.

Бунинг учун эса, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, унга янгича ёндашувларни олиб кириш, инновацион асосларини ривожлантириш, шунингдек, жисмоний таълим ва тарбия борасида ривожланган давлатларнинг тажрибасини ўрганиш, уларнинг миллий таълимга интеграция қилиш, дифференциал ёндашув асосида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида ўқувчилар билан самарали ишлаш методикасини ишлаб

чиқиш, уларнинг руҳиятига ижобий таъсир кўрсатишга доир билим ва кўникмаларини оширишга доир таълим технологиясини синовдан ўтказиш педагогик тадқиқотлар олдидаги муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Илм-фан, техника, ишлаб чиқариш ва технология соҳаларининг мавжуд таракқиёти замонавий жамият қиёфасини белгилаб бермоқда. “Замонавий жамиятнинг энг муҳим характерли жиҳати унинг барча соҳаларида глобаллашувнинг кўзга ташланаётганлигидир. Глобаллашув ўз-ўзидан тезкор ҳаракатланиш, зарур ахборотларни зудлик билан қўлга кириштириш, уларни қайта ишлаш ва амалиётга самарали татбиқ қилишни тақозо этади. Бу тарзда ҳаракатланиш имкониятига ўз соҳасининг билимдони бўлган, касбий малакаларни юқори даражада эгаллаётган, бой тажриба ва маҳоратга эга кадрларгина эга бўладилар”[2]. Шундай экан, олий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлаш жараёнида даврнинг мазкур талабини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Фарбда бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида жисмоний тарбия билан бирга руҳий-психологик таъсир кўрсатишга доир билимларни ривожлантиришга доир тадқиқотларни Gregory K.Patton, Wendell R.Gamer, S.D.Brookfield, R.M.Milgram, Drapeau Patti, Albert Bandura, Richard Walters, Louis Cohen каби олимларни илмий изланишларида кўриш мумкин.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) мамлакатларида ҳам бу борада бир қанча тадқиқот ишлари олиб борилган ва бугунги кунда ҳам олиб борилмоқда. Жумладан, тадқиқотчилардан

А.Ахматова, А.М.Деркач, А.С.Глинский, К.М.Луликова, И.И.Проданов, Т.В.Зобница, А.М.Леонтьев, Г.В.Мироновалар томонидан ўқувчиларда жисмоний таълим асосида руҳий тарбияни мустаҳкамлаш, уларнинг руҳиятига ижобий таъсир кўрсатишга доир педагогик ёндашув ва инновацион методикани ишлаб чиқишга доир масалалар ёритилган.

Тадқиқот методологияси. “Тамойил” (йўналиш, ривожланиш, майл, интилиш) тушунчасига тадқиқот доирасида, тўғрироғи узлуксиз таълим тизимида берилган турлича нуқтаи назарларни кўриб чиққан ҳолда, мазкур тоифани узлуксиз таълим тизимини ривожлантиришнинг жамиятдаги мураккаб ижтимоий-маданий ва ижтимоий-иқтисодий вазият билан шартланган устувор йўналишлари ва иш берувчилар (манфаатдор тарафлар)нинг мутахассисларнинг тайёргарлигига бўлган талабларига мос келмайдиган жиҳат деб қабул қиламиз ва шу боис у олий таълимда педагогик таълимни модернизация қилиш йўналишида давлатнинг стратегик сиёсатини белгилаб беради.

Шундай қилиб, педагогик таълимдаги тамойиллар – бу жамият томонидан бир қатор хусусиятлар (кўпжиҳатлилик, яхлитлик, тизимлилик, барқарорлик, узвий мутаносиблик) каби мутахассиснинг бир қатор сифатларини ўз ичига олган талабларидан келиб чиққан ҳолда педагогик таълимни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади, ва шу сабабдан таълимни мажмуавийлик, даврийлик, субъективлик ва инновационлик тамойилларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширишни назарда тутадик, бунда ушбу тамойилни рўёбга чиқариш битирувчиларнинг давлат

ва жамиятнинг замонавий талабларига жавоб беришини назарда тутлади. Демак, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлашга ҳам мана шундай тамойилларга таяниш, уларнинг вазифаларидан келиб чиққан ҳолда педжагогик жараёни ташкил этиш долзарб вазифалардан биридир.

Ҳозирги кунга келиб ёшларда соғлом турмуш тарзи шакллантиришга бўлган эътибор кучайиб бормоқда. «Ёш авлод ҳар хил таъсирларга ўта берилувчан бўлади. Бу даврда соғлом турмуш тарзини шакллантиришга зарур бўлган онгли шахсий фаолият мукаммаллашади. Аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, ривожлантириш, аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш ва инсон умрини узайтириш, юқумли ва бошқа касалликлар, зарарли одатларнинг олдини олиш, жисмоний фаоллик, тўғри овқатланиш ҳамда меҳнат қилиш, ўз вақтида дам олиш, шунингдек гигиеник кўникмаларга риоя қилиш кабиларга қаратилган қатор чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва уни ҳаётга татбиқ қилиш аҳоли турли гуруҳлари, айниқса, талаба-ёшлар ҳаётида катта аҳамиятга эга»[3]. Шундай экан, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг ўқувчилар билан жисмоний таълимни ташкил этишга доир билимларини ривожлантириш орқали жамиятда соғлом турмуш тарзини шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш фурсати келди.

Жисмоний тарбия таълим сифатида жаҳондаги барча мутахассисларнинг эътиборини жалб этиш билан бир қаторда унинг тавсифи (мазмун ва моҳият ифодаси) ва таснифини (воситалар, қўлланиш жараёнлари) олимлар ўзларича ифода этишади. Шундан келиб чиқиб, айтиш

мумкинки, жисмоний тарбия – педагогик жараён бўлиб, инсон организмини морфологик ва функционал жиҳатдан такомиллаштиришга, унинг ҳаёти учун муҳим бўлган асосий ҳаракат малакасини, маҳоратини, улар билан боғлиқ бўлган билимларни шакллантириш ва яхшилашга қаратилган. Бу тавсиф фан тилида ишлатилганда асосли деб тан олиш мумкин.

Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва уларни жисмоний педагогик фаолиятга тайёрлаш тамойиллари – бу конвергенция ва дивергенция принциплари асосида қурилган ва мутахассиснинг ҳам умумқасбий интеграл (жисмоний тайёргарлик, масъулиятлик, рефлексивлик, муомалалилик) ва махсус интеграл (бағрикенглик, жисмоний фаоллик, эмпатиялик) каби сифатларини назарда тутувчи касбий жисмоний таълимни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўлиб, уларни ривожлантириш мажмуада битирувчининг касбий рақобатбардош яхлит шахсиятини шакллантиришга кўмаклашади.

Рус олими П.С.Гуревич яхлит шахс тушунчасига инсоннинг турдош моҳияти тўғрисидаги тасаввур бўлиб, у яхлитнинг алоҳида қисмлари ва шу билан бирга яхлит орқали ифодаланиши сифатида тарифни келтиради. Замонавий тасаввурларга мувофиқ, яхлит бир вақтнинг ўзида бошқа кўпсонли яхлитликларнинг қисми ҳисобланади.

Бошқа бир олим А.М.Навиков педагогик таълимни бир бутун тизим сифатида ислоҳ қилишнинг асосий йўналишларини аниқлаб берган бўлиб, бунда у таълим мақсадларининг тўртта асосий йўналишларини белгилаб берган: шахс,

